ПОКРИВАЛО ІЗІДИ

Повість-легенда

Не полетить сокіл, доки крила зв’язані.

Східний афоризм

© ЗНАННЯ ТА ПРАЦЯ. — 1968. — №№ 1–4.

© БЕРДНИК О. П. Покривало Ізіди: Повість-легенда. — К.: Веселка, 1969. — 166 с.

© БЕРДНИК О. П. Покривало Ізіди: Повість-легенда. — К.: Веселка, 1988. — 160 с.

— Парфенісо, Парфенісо, — тривожно кликав Мнезарх, схилившись над ліжком. Дружина важко дихала й мовчала. Лише зрідка її вуста ворушилися, роняючи ледве чутні слова:

— Синку, де ти? Де ти, синочку мій?

— Він живий. З ним все гаразд, — втішав Мнезарх, пестячи пальцями бліде обличчя. — Отямся, дружинонько.

Парфеніса нарешті розплющила очі, побачила чоловіка. Слабо всміхнулася.

— А, то ти! Мені снився синок. Адже син родився, Мнезарху?

— Син, Парфенісо… Здоровий і гарний. Годувальниця його заколисала. Тепер він спить, слава богам. Ми за тебе турбувалися, бо довго не приходила до тями.

— Мені снився тяжкий сон. Ніби синок став юнаком, і ми з ним гуляли на березі моря. Так гарно, весело. Потім десь виник лабіринт. Темний вхід до печери, а за ним плутанина проходів. І звідти чуються крики… відчайдушні крики…

— Парфенісо, не хвилюйся. Сон — мара. Колись ми були на Кріті, ти бачила лабіринт… чула про царство Аїда[1]… от і примарилося.

— Ні, ні, коханий. Послухай далі… Синок кинувся визволяти людей, котрі благали рятунку. Я хотіла втримати його, та не змогла. Він поглянув на мене… прегарний, ясноокий… подібний до бога Аполлона… і сказав: "Матусю, люди не знайдуть виходу з лабіринту… Їм треба допомогти"…

— А ти, Парфенісо? Ти відпустила його?

— Я благала: "Не йди! Ти сам заблукаєш у лабіринті, не знайдеш виходу". А він сказав: "Згадай Тезея. Нитка Аріадни вивела його з найстрашнішого лабіринту. Дай мені таку нитку, матусю". "Де ж мені її взяти, синочку?" — плакала я. "Тоді я йду так. Істина виведе мене". І він пішов… Я стояла на скелі і плакала. Він зник у лабіринті, звідти чулися крики, брязкіт мечів, ревище Мінотавра…

— Він повернувся? — пошепки запитав Мнезарх.

— Я не дочекалася, друже, — втомлено сказала Парфеніса, знову заплющуючи очі. — Ти розбудив мене… Тяжко на серці. Невже таке страшне життя буде у нашого синочка?

— Забудь про сон, кохана, — ласкаво мовив Мнезарх. — Згадай пророцтво оракула дельфійського...

— Так, так, — з надією озвалася дружина. — Ти правду кажеш. Піфія... Вона пророчила щасливу долю.

Парфеніса звелася на ліжку. Мнезарх підтримав її. Погляд жінки зупинився за вікном, на скелястому березі моря. Багряний захід прокладав лискучу стежину на темно-синіх водах, над обрієм громадилися чорно-фіолетові хмари. І здавалося Парфенісі, що то клубочиться дим над жертовником дельфійського оракула і в глухому шумі прибою чується уривчасте бурмотіння піфії.[2]

Пророчиця пильно глянула на Мнезарха, довго дивилася в темно-сині, як вечірнє небо, очі Парфеніси. Потім, глибоко вдихнувши запаморочливого диму жертовника, сіла на золоту триногу. Завмерла в цілковитій непорушності. Очі її розширилися, втупилися у незримий світ видінь і марень. Судорожні зітхання й незбагненні слова піфії оракул тлумачив у коротких реченнях:

— Море... подорож... Їдьте до Сірії... Їдьте до Сірії... Ти, жінко, народиш сина... Славний син... для всіх віків і народів... славний син... Щасливе, прекрасне життя...

— Щасливе, прекрасне життя, — повторила Парфеніса, знеможено відкидаючись на подушку. — Піфія пророчила сина... Син прийшов до нас, слава Аполлону. Вона обіцяла йому щасливе життя, Мнезарху. Так мусить статися. Я забуду про недобрий сон. Чуєш? Я забуду...

— Як назвемо сина, Парфенісо? Боги чекають ім’я.

— Ім’я? Хай буде Піфагором...

— Піфагор? — здивувався Мнезарх. — Пророчений піфією? А втім, хай буде так. Помолимося богам, дружинонько. Хай наш син Піфагор не звідає жодного лиха — ні рабства, ні хвороби, ні підступу, ні зради. Хай ніколи не розлучиться з нами, батьками. Хай не порушить волю великого Зевса. Хай боги небесного Олімпу простелять для нього щасливе, прекрасне життя…

За дверима почувся пронизливий, вимогливий крик.

Частина перша

ПОГОНЯ ЗА ОБРІЄМ

ПОШУКИ

Гострий різець поволі повзе по срібній платівці. Чутливі пальці несхибно карбують тонкий малюнок. Під рукою майстра виникають гармонійні постаті богів, героїв, кентаврів. Оживають прадавні міфи, набирають зримої форми, хвилюють, тривожать, будять у душі незбагненні почуття.

Піфагор зітхнув, одвів погляд від батькових рук, замріяно глянув у вікно на буряний морський виднокіл. Ще день-два — і чудова казкова скринька, розмальована найкращим майстром острова Самосу, піде в світ, попливе в невідомі краї, потрапить до чужих рук. Хто це буде? Чим стане для нього натхненний утвір Мнезарха — золотоковача й художника?

Мнезарх поклав різець на стіл, витер шматком білого полотна спітніле чоло, поправив срібний обруч на голові, що ним притискував сивіюче волосся. Поглянув на принишклого сина, котрий стояв у нього за спиною. Втомлено усміхнувся.

— Подобається?

— Дуже.

— Може, спробуєш?

— Ні, татку. Ти ж знаєш — у мене нічого не вийде. Ти майстер, а я буду ремісником.

— Тобі пора до діла привчатися, синку, — сказав батько. — я старію, треба передавати справу в надійні руки.

— Те, що ти робиш, батьку, — прекрасно. Ти великий художник. І все-таки…

— Що?

— Мені здається, що це — іграшки.

— Як ти сказав?

— Іграшки…

— Тебе і нас годують отакі іграшки, — суворо сказав Мнезарх. — Заради них воюють і вмирають люди. Нема такого злочину, на який би не йшли люди, щоб оволодіти золотими або срібними речами.

— Тим гірше, тату, — вперто відповів Піфагор, стріпуючи буйними патлами. — Нема за що воювати. Мені особисто задарма не. потрібно отаких цінностей. То навіщо ж я робитиму для інших те, що мені самому ні для чого? Це нелогічно!

— Навчився, — пробурмотів Мнезарх. — На мою голову. Думав, що з тебе буде добрий художник. Прославив би острів Самос, всю Елладу.

Тобі вже вісімнадцять літ, а що ти вмієш? Грати на лірі, на флейті, ганяти з тією божевільною Наріссою понад морем…

— Тату…

— А що, я правду кажу. Базікати добре вмієш, риторику вивчав. Але ж з балаканини нема наїдку. Над тобою вже й люди сміються, патлатим лобурем називають.

— Дурні називають. Мудра людина не вигадуватиме прізвиська іншому.

— Так правда ж! Одпустив довгі патли, а до ремесла — нітелень!

— Тату…

— Мовчи! Навіщо робиш з себе посміховисько? Всі нормальні люди стрижуться, а ти… Грива, мов у дикого коня.

— Мені набридає ваша обстрижена звичайність, — гостро мовив Піфагор. — Всі однаковісінькі, немов горобці. Ти ж художник, татку! Сам твориш такі розмаїті форми на власних утворах. Невже не розумієш мене? Я хочу бути таким, як хочу! Що волосся? Дрібниці! Мені інколи хочеться світ перевернути!

— Перевернути? — вражено перепитав Мнезарх. — Навіщо?

— Бо тоскно, — запально скрикнув Піфагор. — Невже ти не відчуваєш, як за спокійною течією природи вирує дух? Невже ніколи не прислухався, як у мозку пульсує розум, у грудях стукоче серце, бажає розірвати груди? Тісно життєвим сокам у дереві, нема простору людській мислі у звичайному річищі життя! Невже не відчуваєш?

— Ти божеволієш, — похмуро відказав Мнезарх, знову беручись до праці. — Це все зайве дозвілля. Боги створили цей світ, вони дали йому мудрі закони. Невже ти бажаєш перемудрити богів? Бережися, Піфагоре! Олімпійці[3] не прощають гордині!

— Але ж це вони вклали мені розум і дух, татку? І якщо мій розум бентежиться великою неспівмірністю буття, то це і їхня проблема… проблема богів! Невже їм там, на Олімпі, все подобається? Невже все вирішено, все досягнуто?

— Не блюзнірствуй, синку! Помовч. Я не бажаю більше говорити про таке. Зупинімось! Все на світі живе працею, творчістю. Вся природа в тяжкому труді. А ти пливеш на поверхні явищ… мудрагель! Ну чого тобі треба?

— Розгадки.

— Розгадки чого?

— Найголовніша таємниця… хто я? Звідки й куди?

— Дурниці. Ось я — твій батько. Виглянь у вікно — там поливає персикові дерева твоя мати — Парфеніса. Ти наше дитя. Чого ще бажаєш?

— Ех, татку, — зітхнув Піфагор. — Які наївні речі ти мовиш! Невже заради ось такої премудрості Солон їздив у далекий Єгипет? Невже щось подібне проповідує Фалес? Чому ж, за що їх називають мудрецями?

— Може, ти теж вирішив стати "мудрецем"? — насмішкувато запитав Мнезарх. — Це найлегше. Аби довгий язик та ще чванство.

— Тату…

— Ну, гаразд, гаразд. Я трохи перегнув. Розгнівив ти мене, синку. Ти не такий вже й поганий, як мені інколи здається. Просто втомився я, хотілося б доброго помічника. А ти…

— Не можу я, татку…

— Бачу. Що ж, хай буде. А все-таки… все-таки я сподіваюся, що ти перемінишся. Ось поїдемо в далеку мандрівку…

— Куди? — загорівся Піфагор, блакитні очі спалахнули радістю.

— В різні місця. Афіни… Кріт…

— Чудово. — Син обняв батька. — Нові люди, нові обличчя. Може, я стріну мудреців, знаючих людей!

— Ех, синку! — похитав головою батько. — Скільки їх було і є — всіх тих "знаючих" людей, мудреців! А що вони вдіяли, що дали людям? Один зав’язує — інший розв’язує. Один торочить так, а другий — інак!

— Може, й правда твоя, татку, — засмутився Піфагор. — Може, й правда. Та тільки без пошуків мудрості не варто було б жити на світі. Я хочу шукати…

— Що ж, шукай! Може, саме в цьому ти прославиш Елладу. Хто скаже? Ну, біжи гуляй! Я виджу — важко тобі зі мною. Нічого, нічого, не виправдовуйся. Все розумію! Не думай, що батько суворий.

— О татку! Я ніколи так не думав. Ти прекрасний у мене, ти сильний і добрий. І якби не ти… що було б зі мною? Якщо я чогось досягну… якщо знайду… то знай — це ти досягнеш…

— Ну, ну, — розчулився Мнезарх. — Біжи… Піфагор іде вузенькими вуличками, попід кронами

густих олив, до моря. На ньому короткий — до колін — ясно-бузковий хітон, м’язисті руки оголені до пліч, мідно-русе волосся на голові в’ється густою гривою.

Дівчата виглядають з-за глиняних та кам’яних хатинок, зманливо усміхаються, проводжають замріяними поглядами високого гарного юнака. Діти вискакують на вулицю, здіймаючи куряву, гасають довкола, репетують:

— Патлатий! Патлатий! Патлатий!

Юнак лагідно киває їм, усміхається дружньо. Це дітям не подобається, і вони незабаром відстають. Піфагора охоплює тугий струмінь морського вітру, під ногами співає тужавий пісок, здалека стогне прибій. В небі стрілами пролітають птахи, пронизливо скрикують.

Піфагор іде берегом довго, повільно, з насолодою карбуючи на вологому піску сліди босих ніг. Хвиля шумливо рине на берег, залишає по собі розмаїті черепашки, вони іскряться проти сонця рожевим перламутром. Юнак нахиляється, кладе на долоню кілька ніжних скам’янілих пелюсток. Справді, ніби квіти морські. Дивовижні утвори природи! Які чарівні візерунки, яка витонченість художнього смаку! Просто й непомітно праматір Гея розсипає довкола численні дивовижні скарби. Вони незрівнянно майстерніші, прекрасніші від людських творінь. Яка ж тоді співмірність у нашій праці, навіщо вона — така груба й невміла порівняно з божественною досконалістю природних утворів?

Юнак сипонув черепашки у воду. Рожеві іскри майнули в повітрі, розтанули в зеленавій хвилі. Піфагор зупинився, прислухаючись до гомону моря. Білясті гребені котилися з неосяжності, несли з собою

вологий подих далеких, невідомих країв, з таємничим шептанням розбивалися біля ніг.

Хвиля за хвилею… Хвиля за хвилею… Невмолимий, величний, втаємничений ритм. Звідки така точна черговість? Ніби в музиці, в пісні. Море — як арфа: вітер Зефір пролітає над прозорою глибінню, торкається безтілесними пальцями кришталевих, зеленавих струн, творить милозвучну пісню. Якби розібрати слова… Якби розібрати…

За спиною залопотіли кроки, почувся приглушений сміх. Ніжні прохолодні пальці лягли на очі юнакові, щоку залоскотав теплий подих.

— Афіна, — жартома мовив Піфагор, одгадуючи.

Мовчання ззаду, тільки тремтять вологі руки у дівчини.

— Афродіта, — обзивається юнак, продовжуючи чарівну гру.

— Артеміда!

— Евридіка!

З-за спини чується невдоволений голос:

— Ти всіх богинь перелічиш, лише мене не згадаєш!

Він рвучко обертається, бере в долоні тонкі пальці дівчини, її чорні очі, глибокі, мов зоряна ніч, сміються, перламутром сяють зуби.

— Нарісса!

— Ага! Тепер Нарісса! А чому одразу не вгадав? — примхливо надула пуп’янком губи дівчина.

— Як не вгадав? Вгадав, кожного разу вгадав!

— Як то? — збентежилася вона.

— А так! Ти ж і Афіна, й Афродіта, й Артеміда… Ти — богиня! Що — хіба неправду кажу?

Нарісса зашарілася. Дивлячись під ноги собі, прошепотіла:

— Я шукала тебе.

— Навіщо?

— Мені снився сон.

— Про мене?

— Так. Тільки тебе я не бачила. Море, берег… пустеле но… Тільки сліди на піску.

— Чиї сліди?

— Твої.

— Звідки ти знаєш?

— Я поміж тисячі слідів пізнаю твої. Тільки у сні вони були не такі, як тепер, а великі-великі. Ті сліди простяглися, скільки видно, за обрій. Я хотіла бачити тебе, та злякалася, що в тебе такі великі сліди. І пішла понад морем самотня… вітер, пісок, сліди… і нікого довкола… Правда, химерний сон?

— Дуже дивний, — замислено сказав Піфагор. — Сліди за обрій… Тут щось є…

— Що, Піфагоре?

— Ти не збагнеш.

— Ти якийсь чудний став.

— Може, бо батько мені те саме казав…

— От бачиш!

— Наріссо!

— Що, Піфагоре?

— Ти б пішла зі мною?

— Куди?

— За обрій.

— Чого? За чим? — здивувалася дівчина.

— Шукати.

— Що?

— Розгадку.

— Яку розгадку?

— Розгадку тайни…

— Ой Піфагоре, який ти нудний, коли починаєш мудрувати! Тайна, розгадка, обрій! Глянь, як чудово довкола! Яку тайну ти хочеш розгадати?

Піфагор сумно глянув на дівоче личко, одвернувся. Заглибився в себе, мовчав, прислухаючись до шепоту хвиль. Дівчина торкнулася пальцями тугого юнацького плеча.

— Не мовчи. Мені страшно, Піфагоре!

— Чого страшно, Наріссо?

— Тиші. І твого погляду. Коли ти смієшся — мені весело. Тоді твої очі, як хвиля морська в сонячний день, — прозорі, блакитно-зелені. А коли замовкнеш, як ось тепер, — вони темніють, ніби якісь моторошні прірви. Не мовчи, Піфагоре! Будь веселим! Я хочу купатися разом з тобою. Мене настрашив сон, я шукала тебе, вийшла на берег і побачила сліди. Я не хочу, щоб у житті було так, як уві сні!

— Гаразд, — отямився від задуми Піфагор. — Давай купатися.

Він одним рухом відстебнув на плечі застібку, скинув хітон. Бронзове тіло юнака сповило золотаве сонячне проміння. — Біжи за мною, Наріссо!

Хлопець побіг до високої скелі, дівчина за ним. Вона щасливо сміялася, доганяючи Піфагора. Він зупинився на скелі, над глибінню, широко розпростер руки, вдихнув на повні груди повітря.

— Хочеться полетіти, Наріссо!

— Як Ікар? — важко дихаючи, запитала Нарісса.

— Такі До Сонця!

— А звідти — вниз, — тихо додала вона. — І навіки у воду. На дно.

— Хай так! Аби звідати політ! Побачити Істину!

— Хто скаже, чи Ікар бачив Істину?

— Зате він прагнув до неї.

— Прагнути й не досягти… яке щастя в цьому? Чи не краще… кохати, Піфагоре? Навіть боги схиляються перед Еросом, богом кохання. Може, в любові Істина?

— Не знаю! Не відаю!

Піфагор підстрибнув, кинувся у воду, глибоко занурився у морську глибінь, ніби велика бронзова рибина. Нарісса метнулася за ним, захоплено відчула себе в обіймах прохолодної хвилі, попливла у відкрите море. Лягла горілиць, завмерла, хитаючись на запінених гребенях, ніби міфічна морська німфа. Поряд з нею виринув Піфагор, з шумом видихнув повітря.

— До мене… ближче до мене, Піфагоре…

— Я тут, Наріссо…

— Ти шукаєш… ти вічно шукаєш, друже. Ти невдоволений. Ти волієш розгадки… якоїсь розгадки… А мені…

— Тобі, Наріссо, — луною відгукнувся юнак.

— А мені… аби ти був поруч. І не треба жодної Істини. Може, її й нема…

— Кого? — злякався юнак.

— Істини. Може, то лише слово? Коли ти поряд — серце мочє щасливо стукає, воно каже, що в коханні — вся повнота…

— Не може цього бути! — стріпнув мокрим волоссям Піфагор. — Не може бути! — скрикнув він і сильно вдарив долонею по хвилі. — Коли нема Істини — тоді не варто жити! Чуєш, Наріссо? Тоді не варто жити…

Над морем сходить місяць. Тиша над світом. У темних водах похитуються зірки. Безодня в небі. Безодня внизу. В серці тривожно й солодко. В такі хвилини здається, що десь недалеко розгадка великої, неповторної, жаданої таємниці.

Неподалік від юнака сидить в альтанці учитель музики Гермадамас. Він загорнувся в білий гіматій,[4] склав руки на грудях, прислухається до звуків ночі, мовчить. Місячний промінь висвітлює постать учителя холодним срібним полум’ям, ріденьке волосся сяє німбом довкола голови, темними ямами виділяються запалі очі на сухорлявому обличчі.

— Підійди сюди, Піфагоре. Глянь у небо, мій друже. В зеніті мерехтить велика блакитна зоря, її відблиски

грають у темних очах учителя.

— Чуєш?

Зоряне колесо поволі обертається, в неосяжності відлунюють дзвіночки, моторошна радість лягає на душу.

— Чую, учителю, — шепоче юнак.

— Бережи це відчуття, — тривожно промовляє Гермадамас. — Лише небагатьом шукачам відкривається музика неба… щоб захопити їх…

— Як захопити? Навіщо?

— Красою творення, Піфагоре. Їм відкривається мелодійна основа світу. Боги — небесні музиканти. І ті, кому чується мелодія, мусять наслідувати їй.

— Мусять, — повторив Піфагор. — Мусять…

— Тебе дивує це слово?

— Дуже, учителю. Вельми непокоїть. Хіба пташеня, вилупившись із яйця, мусить летіти вгору? Хіба воно може не летіти?

Гермадамас помовчав, з подивом придивляючись до натхненного обличчя юнака. Похитав головою.

— Ти добре сказав. Може, й твоя правда. В мені мудрість традиції. В тобі — мудрість серця. Може, твоя вище. Проте не станемо сперечатися в таку ніч. В тиші не повинні лунати пусті людські слова. Вони як попіл. Хай краще пролунає музика. Заграй на арфі, Піфагоре.

Учень сідає на мармурове сидіння, схиляється до арфи, торкається струн. Низький жалібний звук лине до моря, в небо. За ним поспішають срібні високі акорди, ніби зграйка барвистих щебетливих пташок, тануть у зоряній високості. І ось вже котяться у величному ритмі пісенні хвилі, зливаються з містерією[5] місячної ночі, стають невіддільними від неї, ніби зітхання морського леготу Борею,[6] ніби рокіт хвилі, наче шептання багряного виноградного листу.

Учитель витирає з очей сльозу розчулення, кладе на голову Піфагора сухеньку руку.

— Такого учня, як ти, ще не було в мене, друже. Чуєш?

— Чую, учителю.

— Я нікому не казав таких слів. Тобі — першому. Ти прославиш Елладу своїми піснями. Ти можеш стати новим. Орфеєм…

— Учителю, — тихо мовив Піфагор. — Я знову чую ті самі слова. Сьогодні чую вдруге. Перший раз їх мені казав батько…

— Які слова, Піфагоре?

— "Прославити Елладу…"

— Ти бачиш в цьому щось неприємне?

— О ні, учителю. Тільки не вабить мене ні моя слава, ні слава Еллади.

— Як ти можеш таке говорити? — злякано мовив Гермадамас.

— Можу, — вперто сказав юнак, випроставшись на весь ріст. — Можу, бо слава не веде до Істини.

— Не розумію тебе.

— Я й сам себе не розумію.

— Ти маєш дивовижний талант. Я ще не стрічав такого. Музика… Вона — дарунок богів на цій землі.

— Знову боги, — прошепотів Піфагор.

— Шо ти сказав?

— Все подаровано, — сумно зітхнув юнак. — А що ж від нас, що від людей?

— Нічого, Піфагоре. Ми — діти Зевса. Невже тобі не досить, що батько дав нам безліч прегарних дарунків?

— О ні, не досить! — скрикнув юнак. — Істину не можна подарувати! А я хочу лише її!

— В тобі погорда. В тобі бунт. Згадай титанів — вони в Тартарі.[7] Згадай Прометея — він прикутий до скелі.

— І ти вважаєш, Гермадамасе… Ти вважаєш, що це справедливо — прикути вогненного титана до скелі?

— Хто я, щоб міряти справедливість Зевса? — тихо озвався учитель. — Я знаю лише одне — святощі музики. Нема нічого величнішого від музики. Якби мені боги сказали: "Гермадамасе, вибирай: влада над Всесвітом без музики або жебрацтво з щоденною прекрасною мелодією", — я вибрав би жебрацтво.

— Знаю, учителю, — тихо відповів Піфагор, дивлячись у зоряний обшир. — І розумію тебе. Бо й сам люблю музику. Не мислю без неї життя. Але й вона не дає відповіді.

— На що, Піфагоре?

— На пекуче питання… єдине питання, заради відповіді на яке я готовий пройти безконечну дорогу: в чому Істина? Хто є ми, люди, на шляху до неї?

— Ти бажаєш знати таємницю богів, — зітхнув Гермадамас. — А може, й вони не відають.

— Але ж хтось повинен знати?

— Сама вона, Істина. Якщо вона є…

— Як? Ти сумніваєшся?

— Не знаю. Може, для мене вся правда світу в музиці. А тобі цього не досить.

— Ні. Не може бути обмеженою Істина. В ній вся повнота знання. І я жадаю добитися до неї. Або вмерти, шукаючи її.

— Ти страшний шлях обираєш, Піфагоре. Жаль мені…

— Чого жаль?

— Великого таланту. Він пропаде… Що з твоїх пошуків для людей? А твоя музика, твоя гра стали б насолодою для багатьох душ.

Піфагор схопив руки учителя в свої долоні, притиснув їх до грудей.

— Збагни, учителю, мої думи! Якщо нема Істини — то нащо мені слава, і талант, і пошана людська? Краще згорю, як Фаетон[8] на батьківській колісниці в небі…

— Так воно й буде, — сумовито похитав головою Гермадамас. — Так воно й буде. Та перечити не стану. Як же ти вирішив жити… як діяти?..

— Поїду з батьком у подорож.

— Куди?

— Лесбос. Потім — Афіни, Дельфи. Може, зустріну мудрих людей… Розшукаю нові стежини…

— На Лесбосі живе Ферекід. Ферекід Сірський. Чув?

— Друг Фалеса?

— Атож. Славетний мудрець. Він мій давній товариш. Можу написати листа до нього. Зайдеш до нього, побесідуєш…

— Ой учителю, чудово! Я так вдячний тобі!..

— Нема за що дякувати. Ще невідомо, чи відкриє він тобі щось нове.

— Все одно. Кожна нова ступінь — все ближче до Істини.

— Ой не так, Піфагоре. Гай-гай, повір мені! Багато лабіринтів, безліч стежинок петляють довкола Істини, і ще жоден з мудреців не стверджував, що бачив її лице…

— Як ти можеш це знати?

— Тобі ще довго жити на цім світі. Переконаєшся сам, друже. Та коли ти втомишся… коли серце твоє знемагатиме в павутині розчарувань — згадай про мене… згадай про старого Гермадамаса, Піфагоре. І згадай про цю ніч…

— Я не забуду, учителю…

Корабель весело біжить морем. Тріпочуть вітрила. Радіють раби — не треба гребти, можна подрімати, схилившись на осоружні весла.

Піфагор стоїть біля борту, кутається у вовняний плащ, не може одвести погляду від обрію. Виринають з блакитної імли і знову щезають скелясті острівці, човни рибалок, чужинецькі трієри-кораблі. Все це схоже на життєвий плин, в якому шукач зустрічає й втрачає безліч явищ, людей і подій. Та десь несподівано має виринути з-за обрію острів, до якого прагне мандрівник. "Така мить настає неодмінно, — думає Піфагор. — Так буде і в мене. Пройду, пропливу, пролечу. І зустріну свою таємницю, почую, побачу…"

На палубі гуляють купці. Вони весело перемовляються, інколи сідають у коло, пригощають один одного, співають легковажних пісень і регочуться з дівчатами, котрі невідомо як опинилися на кораблі.

Мнезарх про щось розмовляє з купцями. Про що? Хіба про гроші? Дзвінкі золоті та срібні кружальця. Вони переходять з рук до рук, викликаючи заздрість, злість, ревнощі, жадобу. Їм байдуже — блискучим ідолам, — що за них здобувають люди: сьогодні шмат м’яса, завтра — раба, післязавтра — мистецьке творіння Мнезарха. Страшно…

Інколи корабель пристає до берега. Мнезарх із сином виходить на майдан, пропонує свою роботу місцевим купцям, торгується.

Піфагор дивиться в байдужі обличчя, в жадібні очі, на тремтливі холодні пальці, що обмацують персні, скриньки, геми[9] з постатями богів та героїв.

Як добре, що він не пішов батьковою стежиною! Працювати дні й ночі для нікчемних крамарів, віддавати талант і тяжку працю заради розпутних багатіїв? Ні, ні! Краще промчати понад землею сонячним

променем, відбитися в хвилі морській, в росі дощовій, цілувати квітку польову. Зрячий замилується променем, а сліпий — не побачить! О боги, як мені стати променем?

Потроху розпливаються в різні руки батькові чудо-скарби. Вже нема скриньки з Афродітою, яку так любив Піфагор, вже продано всі геми, розійшлися золоті персні з самоцвітами. Мнезарх задоволений — мандрівка вдала.

Наближається Лесбос, великий багатий острів. Біліють у буйній зелені садів палаци, стрункі колони храмів. Гомінлива юрба на березі, тисячі кораблів у спокійній затоці.

Тривожно. Як зустріне його знаменитий учитель?

Юнак з батьком сходять з корабля, сідають в човна, пливуть до берега. Мнезарх розпитує місцевих жителів про Ферекіда Орського. Галасливі хлоп’ята охоче ведуть гостей до славетного учителя.

У затишку, над морем, привітно дивиться на світ величенька будівля з світло-сірого каменю. Довкола неї сиві зарості оливи, стрункі олеандри, кущі ніжних троянд. Мандрівники поволі підіймаються старовинними кам’яними сходами. Їх зустрічає чорна рабиня, кланяється, зачудовано дивиться великими терновими очима на Піфагора.

— Як сказати господареві? — звучно запитує вона.

— Мнезарх із Самосу, — відповідає батько. — Із сином Піфагором.

Рабиня зникає, обпікши юнака жагучим поглядом. Батько усміхається, киває синові головою.

— Хвилюєшся?

— Не знаю. Не можу збагнути. Доки в дорозі — дивовижні сподівання, надії. Зійшов на берег, підійшов до цього будинку… і вже…

— Що вже?

— Якийсь смуток, батьку. Ніби відчуття, що я не здобуду тут того, що шукаю…

Мнезарх нахмурився, поклав руку на синове плече:

— Я знаю про це. І казав тобі. Ти — як вихор…

Повертається рабиня, мовчки схиляється перед гостями, запрошує до господи. Минувши басейн і мерехтливий водограй, між рядами багряних троянд вони проходять до прохолодної вітальні, заставленої шафами з череп’яними табличками, гемами, астрономічними приладами. В стіні — прохід. В отворі видно небо, море, виноградна лоза з стиглими гронами. Поміж кущами з’являється дебела постать господаря. Він входить до вітальні, пильно оглядає гостей. В нього високе чоло, рідке кучеряве волосся, гордовита постава, гострий погляд сірих очей.

— Мнезарх із Самосу, золотоковач і художник, вітає тебе, славетний Ферекіде, — вклонившись, сказав Мнезарх. — А це — мій син Піфагор.

— Я чув про тебе, Мнезарху, — відповів мудрець. — Радий познайомитися. Яка стежка привела до мене? Чого шукаєте в моїй господі?

Піфагор вийняв листа, мовчки подав господареві. Ферекід взяв його до рук, розгорнув папірус.

— Ага, — усміхнувся він. — Старий Гермадамас згадав товариша. Що ж вирвало його з музикального споглядання світу? Прочитаємо… Он як! Так це ти і є його улюблений учень?

— Так, — скупо відповів юнак.

— Гм… Шукаєш Істину?

— Так.

— Чому вирішив звернутися до мене?

— Твоя слава, учителю, лине по Елладі. Кажуть, що ти був у Єгипті, маєш посвяту у вище знання. І я хочу знати те, що пізнав ти. Інакше не матиму спокою…

— І я прошу за сина, Ферекіде, — мовив Мнезарх. — Допоможи йому. Я буду на Лесбосі тиждень. Хай він побуде у тебе.

— Прийму, — просто відповів Ферекід. — Але не ручаюся, що відкрию тобі Істину. Ти розумієш, Піфагоре?

— Все одно. Я хочу слухати тебе, Ферекіде…

— Не одразу, не одразу, — добродушно всміхнувся мудрець, — погуляй, помилуйся моїми квітами, покупайся в морі…

— Учителю, — запаленівши від хвилювання, мовив юнак, — купатися я міг би й на Самосі, там теж прозора вода і золотий пісок. І квіти в нас є…

— Піфагоре! — скрикнув батько.

— Батьку, коли спраглий мандрівник знаходить джерело — він не бавиться біля нього, а п’є воду. Я хочу пити…

— Мнезарху, не лай його, — тихо сказав Ферекід. — Будемо розмовляти одразу, Піфагоре. Мнезарху, іди робити свої справи. За сина не турбуйся. Сім днів він буде у мене.

Настає вечір. Темніє обрій, наливається гранатовими барвами. Ферекід дає знак, рабиня приносить світильники, запалює. Примхливе полум’я похитується, кидає слабкі відблиски на суворе обличчя мудреця. Він стоїть край широкої балюстради, склавши руки на грудях. Мова його ллється неквапно, урочисто. Піфагор жадібно слухає, намагаючись одразу осмислити почуте, перевірити його вартість вогнем власного сердечного світовідчуття, віри.

— Таким чином ти бачиш, Піфагоре, — розповідає Ферекід, — що світ сотворено з трьох основ: божественної волі, речовини й любові. Справді, куди ми не глянемо, бачимо ті основи: матерію, з якої творяться форми, силу життя, дану богами, яка рухає речовину, і красу людей, рослин, тварин та небесних світил. А краса нічим не може бути породжена, окрім любові. І над усім тим — Зевс, творець і батько, скульптор і господар космосу. Хто жадає осягнути мудрість — повинен стати часткою його волі. Коли син бажає багатством і майстерністю батька опанувати — він здійснює своє бажання любов’ю до батька і послухом його волі. Чи збагнув, Піфагоре?

— Збагнув, — глухо сказав юнак. Він випростався, ніби прокидаючись з глибокої задуми. Очі його стали бездонними, в них відбивалося полум’я світильника. — Дозволь запитати тебе, учителю…

— Запитуй, — ласкаво мовив Ферекід.

— Ти кажеш, учителю, любов… Ти кажеш — божественна воля. А як же тоді ненависть?

— Ненависть? Не розумію…

— Ненависть, учителю, що палахкотить у грудях людей. Зло, що блискає в очах рабів і володарів. Як же тоді смерть, що її жахається все живе?

— Все те — від людського падіння, — зітхнув Ферекід. — Зевс сотворив людей прекрасними. Вони не втрималися на божественному рівні… звідси — все лихо, яке ми бачимо на землі…

— А Прометей?

— Що Прометей?

— Чому Зевс покарав його за те, що титан волів допомогти людям? Отже, царю Олімпу невигідно, щоб його діти жили краще, достойніше?

— Прометей вчинив злочин. Він порушив течію закону.

— А хіба любов поза законом?

— В чому любов Прометея?

— Бажання допомогти іншим — хіба не любов?

— Інколи наші поривання, Піфагоре, здаються нам прекрасними. А вони ведуть до лиха. Ось, наприклад, ти побачив п’яного чоловіка, занедбаного, нікчемного. І замість того, щоб привести його до тями, присоромити, порадити — ти даси йому драхму.[10] Він знову нап’ється і, може, впаде так низько, що звідти його ніхто вже не витягне. Прометей не герой. Він повстав супроти волі Олімпу. Зевс знає, чому люди страждають. Він — батько їм. Коли настане час — творець оновить

світ. Ні, Піфагоре, не слід легковажно мислити. Тобі треба глибше заглядати в течію явищ і подій.

— Гаразд, учителю. Гаразд, хай це так. Але ж людей створив Зевс? І все, що притаманне їм, — почуття, серце, розум?

— Безумовно.

— Тоді падіння людей — його вина? Коли в кораблі велика теча — моряки лають майстра, котрий будував корабель.

— Зевс дав своїм дітям волю до вибору.

— І чомусь перемогла гірша частка в людині. Отже, її було більше?

— Ти далеко хочеш зазирнути, Піфагоре! Це небезпечно!

— Я хочу знати мету творення. Де вона? Куди ми йдемо?

— Це знає Зевс.

— А ми? Коли ми дізнаємося про це?

— Хто скаже…

— Коли батько посилає сина до праці, він навчає його, розповідає про мету, доцільність. Невже небесний батько любить своїх дітей менше, ніж земні батьки?

Ферекід промовчав. Замислено дивився на високе чоло юнака, в його палаючі очі. Довго ходив під склепінням густого винограду, зітхав. Потім, наблизившись до Піфагора, торкнувся рукою його плеча.

— Ти жадаєш Істини, учню. Ти бездонний, як небо. Я бачу на твоєму чолі відблиск великої путі. Що я дам тобі? Залишся, я навчу тебе геометричній премудрості, віддам всі знання обчислення та астрономії. Тільки не питай мене про Істину. Я не відкривав її дверей…

— А Єгипет? — з надією запитав Піфагор.

— Я не маю посвяти. Жерці в Фівах нерушно бережуть древню таємницю. Вони грекам передають лише крихти. Я заздрю тобі. В мені теж вирувала жадоба знання. Я проґавив свій час. Захопився земним, ілюзорним. Але це теж необхідно. Людям потрібні знання, щоб будувати й діяти на землі. А попереду хай ідуть шукачі, відважні одинаки. Може, їм пощастить. Ти — їхньої породи, Піфагоре. Щиро бажаю, щоб тобі поталанило. Тільки одне скажу…

— Що, учителю?

— Бійся прогнівити олімпійців.

— Ти бачив їх, учителю?

— Я відчув силу їхніх ударів.

— А може…

— Що?

— Може, тобі здалося? Може, то лише твоя уява? Буває, йдеш вночі берегом моря… І раптом — скеля В сутінках вона ввижається чудиськом…

— Розумію, — сумно усміхнувся Ферекід. — Ти ще дитина, я маю великий досвід і можу відрізнити скелю від живого. Божественні удари страшні — їх не сплутаєш з людськими. Ти збагнув?

— Збагнув. Проте я волію йти лише вперед…

БЕЗВИХІДЬ

Минають довгі дні мандрів і пошуків. Старий Мнезарх вигідно продав свої вироби, накупив різного скарбу. А син невдоволений. Наслухався бесід з мудрецями, набачився міст-полісів, храмів, жерців, моряків різних країв. Неспокій не облишив його…

Корабель прямує до Самосу, поринає в гори-хвилі. Грізно реве море. Купці лежать у трюмах, благають у Посейдона — морського володаря — милосердя й рятунку. Повелитель вод не слухає, певно, добряче нагрішили ті людці. Піфагора морська хвороба не діймає, він закутався в поношений теплий гіматій, притулився до щогли, слухаючи погрози моря, глибоко вдихає солоне повітря.

Куди тепер? Де шукати берега правди? Перед очима плетиво облич, у свідомості уривки розмов. Кожен — про своє. Що не мудрець — то інша ідея. Але ж Істина має бути одна-єдина. О боги, навіщо ви так насміхаєтесь над шукачами?

Незабутня зустріч з Фалесом, другом Ферекіда. Розумне, спокійне обличчя. В нього дивні очі — блідо-блакитні, з гострими голочками зіниць. Він вже старий, десь за сімдесят, але розум має гострий, ясний, тверезий, не позбавлений гумору. Просто, по-домашньому зустрів юнака, обнявши, посадив біля себе. Оглянувши присутніх в його вітальні мудреців, промовив:

— Радіймо, друзі. В нашій лаві новий вояк…

Мудреці щиро вітали хлопця, бажали успіхів, а Піфагор ніяковів і мовчав. А коли гості Фалеса розійшлися, старий господар, крекчучи й кахикаючи, підійшов до Піфагора, пильно глянув йому в очі.

— Не задовольнив тебе мій друг Ферекід? — хитро запитав він. — Чи не так?

— Правда, учителю. Ні він, ні дельфійські жерці, ні Зоїл…

— Невже гадаєш, що я відкрию тобі щось нове?

— Про тебе лине велика слава…

— Пусті слова, — втомлено сказав Фалес. — Слава — хмаринка. Правдива Істина безславна, хлопче. Я б не хотів слави, бо вона — ознака неістинності. Земля не любить правдивого вчення…

— Але ж воно є? — радо вигукнув Піфагор. — Воно є, раз ти так мовиш?..

— Напевне, є, — згодився мудрець. — Але де?

— Ти не відаєш?

— Ні, — признався Фалес— Я знаю лише частки Істини.

— Дай мені те, що маєш…

— Тобі від того може бути гірко.

— Мені нудно від солодощів фальшивих ідей. Люди торочать про богів, про стихії, про Олімп, про космогонію, не замислюючись про основне — мету. Куди йде світ, де він виник, що з ним станеться?

— Голубчику, — поплескавши юнака по плечу, лагідно озвався Фалес, — а може, ми не так запитуємо самі себе? Може, твоє запитання абсурдне?

— Чому?

— Скажімо, богів нема. Скажімо, їх вигадали. Отже, світ не створено. Отже, він не має жодної мети, нікуди не йде…

— Ви не вірите в богів? — вразився Піфагор.

— Є боги чи нема їх — хто може сказати про це певно? Хто з людей може похвалитися, що бачив їх? А коли так, то яка потреба говорити про них? Садівник садить дерева, поливає їх, прополює бур’яни, береже парості від приморозків. Невже йому ще треба вигадувати собі невидимого помічника?

— Тоді в природі нема мети? — схвильовано мовив Піфагор.

— Може, й нема, — знизав плечима Фалес. — Мета передбачає завершення, конечність. А природа — глибина невимірна…

— А як же краса?

— Краса? Що ти хочеш сказати?

— Краса квітки, краса жінки, краса мислі? Невже природа може творити без мети так прекрасно?

— А чому б і ні? Ти бував у горах? Може, звертав увагу на потічок, що скаче по скелях? Там у нього вир, там водоспад, там веселка на сонці грає, там дзвенить хвилька, ніби грає арфа. Правда?

— Не втямлю…

— Якщо проста вода, падаючи зі скелі, може дати взірець краси, гармонії, то що казати про життя людей, рослин, тварин? Про зоряний небосхил? Про Геліоса й Селену, володарку ночі?

— Я зрозумів, учителю. Ти хочеш сказати, що безмір, граючись із стихіями та світилами, може сам собою творити мелодійність і красу?

— Ти чудово висловив мою думку…

— Але ж чия воля в тому космічному потоці? Звідки він виник?

— Одвіку є тьма-тьмуща атомів. Праоснова їх — вода. Вона — мати всього сущого, таємнича, ненароджена. Сплітаючись у неосяжності, атоми породжують буття — від бадилини до богів… якщо вони є…

— Тоді — випадковість, — сумно прошепотів Піфагор. — Тоді нема Істини…

— Істина — це правда, якою б гіркою вона не виявилась, — відповів старий мудрець. — А ти бажаєш підігнати її під вигадану мету.

— А хто доведе, що твої слова, учителю, правда?

— Ніхто. Шукай, перевіряй, докопуйся, — просто сказав Фалес. — Я ж попередив — Істини тобі не відкрию. Може, лише якісь іскри, частки. Іди далі, складай з тих часток мозаїку…

Тане в мороці лагідне обличчя, гримить море. Що ж тепер? Куди? Тільки в Єгипет. Адже недарма туди прагнули всі мудреці й шукачі. Батько обіцяв виклопотати в тирана Полікрата дозвіл…

Батько з сином збираються в гості. Їх милостиво запрошено до тирана Полікрата. Правитель ласкаво прийняв дорогі дарунки Мнезарха, призначив день для прийому.

Батько пропонував синові одягнути пишний червлений гіматій, ще дідівський. Піфагор відмовився, попросив простий, полотняний, який носять всі мудреці.

— Розгнівається тиран, — скрушно похитував головою Мнезарх. — Скаже: гординя! Ти не знаєш його — сьогодні він медовий, а завтра — звелить розіпнути.

— Мені все одно, — вперто відказав Піфагор. — Я не бажаю, шоб мене поважали за вбрання. Я піду так, батьку…

Мати Парфеніса ходить довкола сина, пригладжує лляний гіматій, тихцем витирає очі краєчком рукава.

— Чого ти, мамо?

— Тривожно на душі, синку. Не йшов би ти краще до тирана. Серце моє неспокійне…

— Ти завжди гнівиш богів, ПарфенІсо, — невдоволено бурмоче Мнезарх. — Не тривож стихій, жінко.

— Сон поганий мені снився.

— Який?

— Наче я шукаю Піфагора… Гори, скелі, пустельно довкола. Я знемоглася, а його все нема… Зрештою бачу його постать, але якусь дивну і незнайому. Його тіло просвічується. Я бачу крізь нього обрій,

хмарини, гори. Я злякалася, запитую: "Ти став безтілесним духом, синку?" Він мовчить. Я простягнула руки, щоб обійняти його, і не могла відчути живого тіла. Потім полум’я охопило його, я сахнулася геть. І Піфагор на моїх очах зник… лише звідти, де він стояв, полетів у небо великий барвистий метелик. Я кинулася зі сну, довго плакала, аж у грудях мені боліло від плачу…

— Химери, — пробурмотів батько. — Чого тільки не приверзеться вночі…

— А мені подобається сон, матусю, — усміхнувся Піфагор, цілуючи матір в плече. — Я б хотів стати таким, як ти мене бачила.

— Яким? — злякалася мати.

— Невідчутним, безтілесним метеликом, психеєю. Як Протей.[11] А потім — полетіти в небо. І щезнути в лазурі, в блакиті…

— Хай боги бережуть тебе від такого, — сплеснула руками Парфеніса. — Подумай про мене, синку!

— Заспокойся, жінко, — різко обірвав її Мнезарх, зачісуючись перед бронзовим свічадом. — Мара марою, а життя вимагає свого. Не волочитися ж Піфагорові за дівчатами, не ганяти чайок понад морем! Не хоче він переймати мого ремесла — хай їде до Єгипту. Фалес запевняв, що голова в нього ясна, мудра. Може, справді з нього вийде щось путнє? Ходімо, синку, пора.

Повагом вони вийшли з будинку, попрямували до палацу Полікрата. Сторожа пропустила їх. Вони ступили до широкого подвір’я, оточеного товстезними стінами з чорного каменю, заквітчаного буйним плющем. На стінах поволеньки ходили вояки, озброєні списами та короткими мечами. Піфагор усміхнувся сам собі: не вельми вірять, мабуть,

правителі в божу охорону, коли таку сторожу виставляють. Людські руки надійніші…

Ввійшли до широкої зали. В глибині її сидів на розкішному троні тиран Полікрат. Обабіч двома шеренгами стояли гості, музиканти, поети. Мнезарх здалека поклонився правителю. Той недбало кивнув. Піфагор став за спинами гостей, під колоною, зацікавлено розглядав прегарні скульптури богів, героїв, мудреців. Ось цар богів Зевс з гнівно нахмуреними бровами, з буряною бородою. В його руці — жмут блискавиць. На кого він збирається їх кинути? На непокірних титанів чи на вільнодумного мудреця? Владне обличчя гордовите, в ньому нема й тіні занепокоєння, сумніву. Кожен його крок — Істина! Кожне веління — невідворотне. Дуже, дуже майстерно відтворив скульптор володаря Олімпу. Цікаво, хто саме творив ці чудові образи?

А ось Афродіта. Такої постаті Піфагор ще не бачив. Вона не милується своїм прекрасним тілом, в долонях у неї джерельна вода, що краплями витікає поміж пальцями, і богиня дарма намагається втримати прохолодну вологу. Ніби час — невловимий струмінь прадавнього Кроноса,[12] — витікає рідина, забираючи молодість, силу, красу. Смуток на чолі богині, задума в прегарних великих очах. Батько боляче наступає на синову ногу.

— Ти здурів? Прийшов до правителя, а роздивляєшся довкола, наче ніколи не бачив скульптур. Дивися на тирана.

Дзвенять струни арфи. Чутливе вухо Піфагора вловлює нещиру бадьорість у мелодії пісні, але Полікрат вдоволено покивує головою, гості уважно слухають, вдаючи, ніби музика їм вельми подобається. Два палацові поети, підступивши до трону, декламують в такт мелодії урочисті поези на честь правителя. Піфагор знає їх — це Івік і Анакреон. Вони теж колись навчалися у Гермадамаса. Музиканти з них вийшли поганенькі, а поезій їхніх Піфагорові не доводилося чути.

Полікрат обперся на руку, пильно розглядаючи складки роззолоченого хітона, другою рукою інколи прикриває позіхи, що роздирають йому рота, але тиранові приємні похвали молодих поетів, до вподоби слава освіченого правителя.

Івік завивав:

— О музо, дай мені божественне натхнення,

Щоб оспівать тирана Полікрата,

Вінець йому достойно поетичний

Сплести з хвали, і слави і любові…

О музо, дай же щирими словами

Дари сердечні принести до трону,

До ніг тирана — нашої надії,

Твердині нашої, святого напівбога…

Анакреон, ніби перехопивши естафету від Івіка, радісно заволав, звівши руку вгору:

— На небі — Зевс, а на землі — тиран,

Наш Полікрат — герой і повелитель,

Душа моя співає ці поези

Від щирості, від чистої любові…

Під склепінням зали гриміли оплески, вітальні вигуки. Полікрат поблажливо посміхався. Піфагор скривився, ніби від зубного болю. Йому стало незручно за поетів. Невже вони не розуміють, що непристойно ось так принижуватися? І перед ким?

Тиран спостеріг ту гримасу на обличчі юнака, зробив знак. Гості замовкли, здивовано перезиралися. Мнезарх поблід, відчувши на собі погляд правителя.

— То і є твій син, Мнезарху? — гучно запитав Полікрат.

— Так, о славетний Полікрате, — вклонився художник, — мій син Піфагор. Я просив за нього, аби ти дав дозвіл йому поїхати до Єгипту.

— Так… До Єгипту, — повторив тиран, насуплюючись. — А ти не відаєш, що я заборонив моїм підданим полишати острів, хіба що тільки заради торговельних мандрівок?!

— Я знаю про те, Полікрате, і поважаю твій наказ. Але син не знайшов того, що шукав, у Елладі.

— Чого ж він шукає? — насмішкувато поцікавився Полікрат.

— Знання, — озвався юнак, сміливо глянувши в очі тирана.

— Хіба мудреців Греції не досить для тебе?

— Ні. Я не чув від них того, що кличе мене до пошуку.

— Ти самовпевнений. Я бачив твоє обличчя, коли ці прекрасні поети декламували свої речитативи. В серці твоєму — гординя. Ким же ти хочеш стати?

— Філософом.

— Філософом? — здивувався тиран. — А що це таке?

— Як? Ти не знаєш, що таке філософ? — простодушно запитав Піфагор.

— Не знаю, — зловтішно згодився Полікрат, багатозначно й хитро поглядаючи на гостей. Поети хихотіли, перешіптувалися, кивали на розгубленого юнака. Мнезарх почорнів від тривоги. — Не знаю, мій мудрий друже. Просвіти нас, поясни, будь ласкав!

— Я поясню, — палко сказав Піфагор. — На урочисті Олімпійські ігрища збирається вся Греція. Щоб помилуватися іграми, поспішають звідусюд різні люди. Деякі йдуть туди з-за честолюбства, щоб показати свою силу, спритність, деякі, щоб виграти нагороду. Хтось хоче знайти поміж товпищем дружину чи коханку, купці поспішають туди, щоб вигідніше продати свої товари. Є й такі, кому просто цікаво спостерігати людей, їхні пристрасті й поривання, суперництво й змагання. І всі ті люди вийшли з різних міст, з різних поселень. Земля мені здається ось таким ігрищем. Інколи мені ввижається, що всі ми вийшли з іншого життя, з іншого існування і прибули сюди на дивне довговічне змагання. Хтось тут шука собі славу, владу, хтось — багатство, хтось — подвиги, а деякі люди — їх небагато — намагаються пізнати Істину, вивчити таємниці натури-природи. Такі люди і є філософи, Полікрате, тобто полюбляючі мудрість. Мудрець — дуже претензійно, бо хто може похвалитися завершеною мудрістю. А шукач мудрості, вічний птах знання — це прекрасно! Я теж хочу стати таким. Мене не приваблює влада, слава, почесті. Мене кличе до себе лише Істина…

— Славно, славно! — неприродно бадьоро вигукнув тиран, і присутні розгублено перезиралися, не розуміючи — хвалити їм юнака чи насміхатися над ним. — Дякую тобі, дотепний Піфагоре, що ти просвітив нас. Тепер ми відаємо, що таке філософія. Прийдешні віки знатимуть, що

це ти вперше промовив це слово, подарував його нам, невігласам. Цікаво, вельми цікаво, що ти скажеш про мене?

— Що саме ти волієш знати про себе?

— Як ти гадаєш — хто я?

— Тиран.

— Це всі знають. Я питаю не про те. Ти дай відповідь — чого прагну я в цій земній олімпіаді?

— Тобі краще про те знати, Полікрате, — просто відповів юнак, знизуючи плечима.

— А ти, що думаєш ти? Ти шукаєш Істину — отже, не можеш брехати. Відповідай, чого вартий я, тиран? Хто вищий у вселенському ігрищі — тиран чи філософ?

— Філософ, — твердо мовив Піфагор. За його спиною застогнав Мнезарх, у залі запанувала зловісна тиша. — А чого вартий ти, Полікрате, про те скаже життя. А пізніше — твоя смерть…

— Геть! — посинівши від люті, крикнув Полікрат. — Геть з мого палацу, щоб твоєї ноги тут не було! Дякуй батькові своєму Мнезарху, славному самосцю, дякуй мені, що я добрий! Не бачити тобі Єгипту, не ступати за межі Самосу! Така моя воля! Мнезарху, ти чуєш? Хай навчається твого ремесла, і годі потурати його пустощам. А тепер всі розійдіться. Я хочу побути на самоті, не бачити ваших мерзотних пик…

Додому Мнезарха з сином супроводжували Івік і Анакреон. Івік, жестикулюючи худими руками, смикав Піфагора за гіматій, дорікав, блимаючи безбарвними віями:

— Дурень, ну й дурень! Навіщо заївся з тираном? Невже тобі жаль було кількох ласкавих слів? І все обійшлося б. Мав би дозвіл, похвалу та ще й торбу золота на дорогу. Ех ти, півнику недорізаний!

— Я шукаю правди, Істини, — палко відповів Піфагор. — Як можу починати свої пошуки з брехні?

— А що знайшов? — з болем озвався Мнезарх. — Чого добився? Тепер кроку не зробиш із Самосу. Тиран злопам’ятний, він довіку не забуде образи…

— Ну й хай! — вперто сказав юнак. — Я все одно доб’юся свого. А вам всім дивуюся. Невже ви вірите в те, що декламували перед троном? З чим порівнюєте бездарного, підленького правителя? І сонце він, і надія, і любов… Ви що — з глузду з’їхали?

— Хіба неодмінно писати так, як думаєш? — здивувався Анакреон. — Мислі — то своє, недоторканне, потаємне. А слово, поезія — то за гроші. Адже жити треба? Тиран платить нам золотом, чому б і не поспівати йому хвалу? Адже твій батько Мнезарх малює, кує, творить різні вироби і продає тому ж таки тиранові.

— То мертві речі. Вони не славлять, не обманюють. І Мнезарх не згиджує своєї душі брехнею. А ви добровільно калічите свою совість дисгармонією між думкою й словом. Це — підло…

— Чому ображаєш нас? Чи не занадто високо заносишся?

— Я правду мовлю. І ви це самі добре знаєте! Прощайте, я не хочу далі йти поряд з вами. Мені соромно, що елліни так низько цінують свій божественний талант.

— Що ж, прощай, дурнику. І бережись! Ти забагато береш на себе!

— Нічого! Витримаю…

ВТЕЧА

— Ех, Піфагоре, Піфагоре, — зітхав увечері Гермадамас, бігаючи по альтанці. — Немудрий ти. Поспішив — людей насмішив. А користь яка?

— Я шукаю не користі.

— Знаю, знаю. Знову згадаєш про Істину. Не промовляй без потреби того святого слова. Коли йдеш болотом, бережися! Треба по купинах, по купинах! Невже не розумієш?

— Розумію, Гермадамасе, а в житті — не можу! Тягне мене до прямих стежок. Промінь не кружляє. Він прямий, як стріла!

— Мудруєш, мій друже, — невдоволено покрутив головою учитель. — Бійся аналогій, вони тебе можуть підвести. Краще подумаємо, як далі діяти? Що каже батько?

— Дорікає. А мати стогне, плаче. Кажуть, що слід почекати. Або тиран помре, або зм’якшиться…

— Або сонце зійде на заході, — іронічно додав Гермадамас, примружуючи очі. — А ти що?

— Не знаю. Якби мені гроші — найняв би корабель, нишком покинув би Самос.

— Дурню, за тобою око, невже не розумієш? Одразу помітять. Тобі не можна домовлятися з купцями, з корабельниками. Це зроблю я. Чуєш?

— Ти, Гермадамасе? — захопило дух у юнака.

— А хто ж іще?

— А гроші? Батько не дасть. Він побоїться одпустити мене в небезпечну мандрівку.

— У мене є дещиця, — заспокоїв його учитель. Зін потер сухорлявими долонями, захихикав. — От розлютується тиран! Та ба — нікого карати. Пропав, нема Піфагора! Де? А хто його знає. Я батькам шепну опісля, щоб не турбувалися.

— Гермадамасе, я вік за тебе молитися буду богам! — розчулено обняв учителя юнак. — Це чудово! Нікого не треба просити. Так, як мені й бажається. Істину неможливо випросити у тирана…

Море почорніло. Водяні хребти скажено піняться, гупають у прибережні скелі, стогнучи від болю, плюються зеленими бризками на пісок. Низько над морем пролітають сірі пошматовані хмари. У прогалини між ними інколи проглядає сонце, і тоді розгнівані води здаються ще грізнішими, зловіснішими. Гребінь за гребенем, вперто, нестямно хвилі довбуть, гризуть берег, а скелі опираються тому наступові, і здається, що то два дракони зійшлися в поєдинку — смертельному, непримиренному, — і ніхто з них не може перемогти.

— Перший, другий, третій, четвертий, — рахує про себе Піфагор, і очі його спалахують цікавістю. — Поглянь, Наріссо, хвилі не всі рівні! їхня висота наростає. А потім — спадає. Чому так?

В очах дівчини мука.

— Піфагоре, що ти надумав?

— Я? Нічого…

— Не приховуй від мене. Я бачу, відчуваю.

— Наріссо, — ніжно промовляє юнак, пригортаючи її голову до своїх грудей, — звідки твоє хвилювання? Краще прислухайся до поклику моря. Ти чуєш поклик? Чуєш пісню?

Піфагор випростовується, вітер розвіває його мідяну гриву.

— Я не чую поклику! — зітхає дівчина. — Я чую прибій, бачу бризки води…

— А мені море ввижається казковою істотою, повною сили й могутності. Воно, ніби кінь над прірвою, — здибилося, напружилося, готується до стрибка!

— Піфагоре, що ти надумав? Чому обманюєш мене? Адже ти завжди казав правду.

— Я чую голос вічності, — ніби вві сні промовляє юнак. — У моїх грудях буря. Як прекрасно! Здається, можна злетіти в таку хвилину. Розправити крила — і в небо!

— Ти не відповів…

— Я скажу, — зважується Піфагор, обнімаючи дівчину. — Тобі одній скажу. Я втечу з острова…

— Куди? — жахнулася Нарісса.

— В Єгипет.

— Але ж тиран заборонив тобі…

— Ха-ха! Смішна. Я тому й тікаю…

— Але ж тебе можуть спіймати!

— То й що?

— Покарати…

— Знаю, Наріссо. Та що я можу вдіяти? Сила, що несе мене, перевершує страх. Не хочу нидіти, не бажаю чути нікчемних розмов, не хочу торгувати. Жадаю шукати, горіти!

Море співало свою грізну пісню, вдиралося солоною терпкістю до рота, сікло гострими краплями тіло, видзвонювало, шуміло, ревло гнівно й ласкаво. Нарісса завмерла, притулившись до юнака, з солодким щемом в душі слухала стукіт його серця, і хоч була розбита, вражена, знічена, пила крапля за краплею щастя тих останніх хвилин.

— Ти повернешся, Піфагоре?

— Не відаю…

— Де ти будеш? Коли чекати тебе?

— Не знаю, Наріссо…

— Я чекатиму тебе.

— Не треба, Наріссо. Не треба, дівчинко люба, — сумно відповів Піфагор. — Стежина моя в тумані. Хто скаже, коли я зійду з неї. Та й чи зійду? Знайди собі іншого друга. Ти прекрасна…

— Я чекатиму, — вперто повторила Нарісса, заплющивши очі. — Все життя чекатиму. Вічність. Чуєш, Піфагоре? Вічність!

Умовленої ночі Піфагор не спав. Сидів біля віконця, чекав, доки поснуть батьки. Збирався недовго — взяв кілька чистих сорочок, теплий гіматій, в’язану вовняну шапочку. З рукописів — нічого. Все перечитано, треба прагнути іншого. Все вивчене — в голові, з пам’яті не вкраде ніхто.

В грудях ворушився тупий біль. Юнак тамував його. То сум за минулим, тривога перед прийдешнім. Жаль батьків, вони тяжко страждатимуть.

Піфагор навшпиньки пробрався до материної кімнати, зупинився біля її узголів’я. Парфеніса важко дихала, місячний промінь падав на білу подушку, висвітлюючи тонкий профіль.

Зимно. Чому так холодно? Ссе біля серця, відчуття таке, ніби падаєш у прірву. Пробач, матусю, прости мене, батьку! Я не був для вас відданим сином. Мене закликає інша дорога — темна, імлиста…

Юнак виліз надвір через вікно. Над Самосом пливла тиша. З моря накотився туман, поглинув місячне кружало. Стало зовсім темно. Піфагор поспішав знайомими вулицями, переліз через міську стіну недалеко від моря, спустився в ущелину. Туман сліпив очі, з-під ніг зривалися камінці. Десь внизу почувся приглушений голос:

— То ти, Піфагоре?

— Я, учителю…

— Йди сюди. Я чекаю. Ніхто не бачив тебе?

— Ні.

— Сідай ось тут. Обережніше. Гребтимеш. А я — на кермі.

— А назад… Хто допоможе тобі назад?

— Сам догребу. Море спокійне. Не хочу, щоб хто-небудь знав. Так надійніше.

Невеликий човник загойдався на воді, Піфагор кинув у ніс човна згорток із вбранням, сів до весел.

— Ми втрапимо?

— Не турбуйся. В морі нас чекають.

— Чий корабель?

— Дельфійського купця. Пливе до Геліополіса. Якраз добре. Я йому заплатив як слід, не турбуйся. І тобі дещо залишив…

— Гермадамасе, як мені дякувати тобі?

— Менше дякуй, греби сильніше.

В голосі учителя чути нотки суму, вони прориваються крізь удавану бадьорість.

— Ага. Ще одне, синку… Маю листа для тебе…

— Що за лист?

— Від Ферекіда. До єгипетського царя Амазіса. Мудрець просить, щоб цар допоміг тобі стати учнем жерців.

— І це допоможе? — із сумнівом запитав Піфагор.

— Ще й як! Ферекід близько знайомий з Амазісом. Фараон вельми культурна людина.

— Може, й так. Але жерці мають свої закони й звичаї.

— Сподіваймося на краще. Візьмеш листа, він на пергамені, написаний незмивною охрою, у воді не зіпсується. Зашиєш пергамен у туніку, щоб не пропав. Гроші — теж. Жаль, що не можна заграти, хотілося б ще мені послухати твою пісню.

— Як повернуся, учителю, то заспіваю.

— Коли це буде, Піфагоре?

Учень мовчав, тільки хлюпала під веслами вода та дзвінко падали краплі.

— Які довгі путі на землі, — тихо мовив Гермадамас. — Минає ціле життя, а здається, що промайнув один день. Вже вечір, а там — ніч. Ніч смерті. Що після неї? Ніхто не скаже. А за день нічого не встиг здійснити.

— Треба так, як вояки, котрі штурмують фортецю, — озвався Піфагор. — Підставляти спину тим, що йдуть за тобою. Щит до щита, спина до спини.

— Прекрасна думка, — підхопив Гермадамас. — Але ж це важко зробити. Майже неможливо. Знання розсіяне в потаємних братерствах, мудреці та жерці охороняють його не лише від народу, але й від інших пізнаючих…

— Але чому? Чому?

— Не відаю. Ти дізнавайся, Піфагоре. Може, тобі пощастить проникнути в цю таємницю. Тихше!.. Здається, чути поклик. О, чуєш? Чайка кричить. То наш купець. Умовний знак. Вже близенько…

Гермадамас притулив долоні до рота, теж жалібно крикнув. Піфагор усміхнувся: ніколи б не подумав, що старий учитель так гарно імітує пташині крики.

Корабель виринув з імли несподівано, як привид. В непевному світлі смолоскипа маячили темні постаті. З борту скинули мотузяну драбину. Гермадамас схопився за неї, зупинив човна. Понишпоривши, дістав невеликий згорток.

— Ось візьми листа й гроші. Заховай…

— Де ж твій шукач, Гермадамасе? — пролунав звучний голос згори. — Дай глянути на нього!

— Ще хвилинка. Дай попрощатися. Ви скоро рушаєте?

— Незабаром. Вже повіває борей. Має бути славна погода. Тобі слід якнайшвидше вернутися.

— Прощавай, синку. — Гермадамас обійняв Піфагора, схлипнув. — Чи побачу я ще тебе, мій друже? Частка мого серця одривається нині, можу сказати це відверто, не соромлячись. Ну, йди, хай боги бережуть тебе!

Піфагор зазирнув у обличчя вчителя, очей старого не видно було, тільки темні провалля, а в глибині їх — полиск сльози. Сіра імла, невиразні тіні, тиша і привид корабля у примарному морі. Все, як уві сні. А може, це і є сон?

— Прощай, учителю, батьку, — прошепотів юнак, цілуючи Гермадамаса в суху, гарячу щоку. — Буду живий — повернуся, знайду тебе. Не для себе шукаю світло. Так і знай…

Він взяв свій згорток, поліз по хисткій драбині вгору. З борту підхопили попід руки, допомогли. Високий чорнобородий купець, закутаний в широкий плащ, поплескав юнака по плечу, дружньо усміхнувся.

— Тут всі свої, будь як дома.

Піфагор перехилився через борт. Маленька постать внизу замахала руками, зникла в тумані. Все, нічого не видно. Моторошна безмовність. Серце холодне, як крижинка. Звідки той холод, чому полонив так зненацька душу? Може, то рвуться струни дитинства, тріскають назавжди? Незримі, сердечні струни…

Купець обняв Піфагора за плечі.

— Ходімо, я покажу твій куток. Спочинеш. Ти, певно, не спав цієї ночі?

— Ні, але й спати не хочеться.

— Треба. Шлях неблизенький. Незабаром — світання. Чуєш, борей міцнішає. Пора напинати вітрила.

— Я побуду тут, — попросив Піфагор. — Мені тривожно. Хочу біля людей…

— Гаразд, — озвався купець. — Залишайся. Захочеш спочити — скажеш…

Він одійшов до корми. Почувся його приглушений голос. В жовтавому світлі смолоскипів заметушилися постаті моряків, забрязкотів ланцюг. Безшумно поповзли вгору вітрила, ледве чутно затріпотіли на вітрі. Туман порідшав. У небі жевріли бліді зірки.

За бортом заспівала вода. Заскрипіли опачини, впали вниз із плюскотом весла. Прощай, Елладо! Вітре, повій дужче, швидше неси мене до таємничих країв!

Морок танув. Зліва на обрії зарожевіло. Над стіною туману чорніли скелі та храми Самосу. Віддалялися.

Підійшов купець, глибоко вдихнув прохолодне ранкове повітря. Потягнувшись, хруснув суглобами.

— Гарно як! Слава богам, все гаразд. Як Посейдон допоможе, то днів за десять побачимо Єгипет…

Посейдон не допоміг.

Біля острова Калімносу зненацька напали на корабель пірати, підкравшись близенько у вечірніх сутінках. З криком ринулися через борт, оскаженіло рубаючи мирних моряків.

Піфагор вискочив зі своєї каюти, розгублено оглянувся. Горіли, розсипаючи золоті іскри, вітрила, щогли, дзвеніли мечі, падали закривавлені люди. Страх хлюпнув у душу юнака. Що це з ним? Марення? Чи помста богів за непослух? Що діяти, де рятунок?

Він побачив купця — господаря корабля. Його пірати притиснули до щогли, вимахуючи ножами й короткими мечами. На щоках купця чорнів кривавий патьок. Дельфієць мужньо захищався, прикриваючись невеликим щитом. Побачивши Піфагора, страшно закричав:

— Тікай, юначе!

Піфагор кинувся до нього, підхопив по дорозі меча, невміло вдарив ним по голові якогось пірата.

— Тікай! — ще раз відчайдушно закричав купець, одбиваючись від розлючених напасників. Сильний удар меча розчахнув йому череп, він упав на палаючу палубу.

Гоготіло полум’я, з гуркотом падали щогли. Пірати бігали, ніби чорні тіні, несли на свою трієру пограбоване майно, гроші, коштовні речі. Піфагора схопили за край хітона, з лайкою потягли до борту. Він пручався, відбивався, наче полонене левеня. Великий, закіптюжений вогнем пірат люто ревнув, ударив його здоровенною палицею по голові.

Небо тріснуло на міріади осколків, нестерпно пекучий біль погасив свідомість. Піфагор знепритомнів…

Небо чорне, він ще ніколи не бачив такого. І земля чорна. На ній нема жодної травинки чи деревця. А в небі не видно ні зірок, ні хмар. День чи ніч? Невідомо…

Біль пронизує все єство Піфагора. Не встати, не поворухнутися. Хочеться зітхнути на повні груди — не можна.

Над ним хмаринкою пролітає прозора постать. Це Нарісса, від неї віє теплий легіт. Вона торкається Піфагорового чола, жалісно шепоче:

— Ти бачиш — я правду казала. Ти шукав Істину, а втратив крила. Ти не захотів мого кохання, любий… а в ньому — все…

— Чого ти хочеш, Наріссо? — стогне Піфагор. — Навіщо мучиш мене?

— Я хочу врятувати тебе. Повернися. Відмовся від пошуків. І тоді Зевс помилує тебе, допоможе тобі…

Голос дівчини зворушливою ласкою пронизує душу. Що вона каже? Куди кличе?

— Один крок зроблено, — розпачливо шепоче юнак. — Лише один крок… і одразу — назад? Хіба герої одступають?

— Ти вважаєш себе героєм? — у голосі Нарісси почулася іронія. — Героєм стають, коли випадає щаслива година!

— Неправда! Путь героя вибирається свідомо… Нарісso, твій голос бентежить мене. Ти жорстока… Може, ти й не Нарісса… Щезни, маро! Істина далеко від мене, але я не здамся…

— Навіть здорового глузду нема у тебе, — гірко промовляє вона, відступаючи в сутінки. — Залишайся в темряві, в рабстві, шукай… Хто тебе визволить?

Морок. Глухі удари. Один за одним, один за одним. Чітко, ритмічно. Ніби хвилі морські. Де це він, що з ним?

В голові трохи прояснилося. В роті гірчило від крові. Піфагор спробував виплюнути гидкий згусток — не можна розтулити потрісканих вуст. Руки… чому не можна ворухнути руками? Вони зв’язані, закручені за спину. І ноги зв’язані. Під спиною відчувається гострий дерев’яний брус, десь поряд, зовсім близенько, гучно хлюпає хвиля.

Трюм корабля. Він у піратів. Леле! Його не вбили, а зберегли. Навіщо? Може, щоб продати? Тоді ще не все втрачено. Можна буде написати батькові, Гермадамасу… викуплять… Ганьба? Дарма, можна

витримати ганьбу. Хіба мало мудреців побувало у рабстві? Заради пошуку таїни вони йшли на все.

Вгорі над ним щось загуркотіло, відкрився невеликий люк, почулася незнайома мова. Чоловік щось буркотів неприємним скрипучим голосом. Темна постать почала спускатися до трюму. Схилилася над Піфагором. Юнак відчув, що його перевернули горілиць, підвели. Пута на ногах луснули, він з полегшенням відчув, як полинула кров до потерплих кінцівок. Чоловік розрізав мотузку за спиною, Піфагор застогнав від приємності.

Незнайомець щось сказав. Юнак не зрозумів. Його штовхнули до люка. Ага, пропонують вийти на палубу. Що очікує його там?

Він схопився тремтячими пальцями за щаблі, поліз нагору. Свіжий морський вітер вдарив у лице, сповнив легені, прояснивши затьмарену свідомість. Над головою лопотіли бадьоро вітрила, пінилося чорно-сіре море довкола, в небі купчилися грозові хмари. Біля бортів ритмічно похитувалися гребці — по двоє біля кожного весла. Корабель — велика трієра — широкими грудьми долав гнівну стихію.

Піфагора підвели до головної щогли. Під нею сидів на круглому дзиґлику довготелесий чолов’яга — ширококостий, сухий, жилавий. Голомозий череп мав жовтий мертвотний вигляд, пергаментна шкіра обтягувала щелепи так, що видавалися зуби. На чоловікові була лише багряна вовняна туніка та сандалії на товстелезній підошві. Біля шкіряного пояса похитувався широколезий короткий меч.

Піфагор мовчки глянув на нього. Певно, то був головний пірат, господар судна. Чолов’яга окинув юнака байдужим поглядом, потім його зіниці гостро вп’ялися у очі полоненому. Він щось запитав незнайомою мовою. Піфагор похитав головою.

— Еллін? — промовив пірат грецькою мовою. Піфагор кивнув.

— Хто?

— Піфагор, син Мнезарха з Самосу, — ледве ворушачи пораненими вустами, відповів юнак. — Я вільний еллін… Чому ви мене захопили в полон?

Пірат зареготав. Сміялися й за спиною Піфагора. Чому вони так розвеселилися? Хіба він сказав щось смішне?

— Гей ти, дурний сину дурного батька, — пересміявшись, хрипко сказав пірат. — Хіба в тебе на чолі написано, що ти вільний? Ти що — маєш запевнення від Зевса про довічну свободу? Коли так — спробуй звільнитися!

Пірат знову засміявся, схлипуючи від задоволення. Піфагор мовчав.

— Куди прямував? Чому опинився на судні купця? — грізно запитав пірат.

— Плив до Єгипту. Хотів учитися в жерців. Відпусти мене… не знаю твого ім’я… мій батько дасть викуп…

— Пусте! — махнув рукою пірат. — Викуп! Я за один лише напад добуваю собі сотні таких викупів! До чого мені крихти твого батька? Мені більше потрібні руки — руки рабів. Будеш гребцем на моєму судні. Молодий, міцний, скоро втягнешся. Ім’я моє Креон. Розчовпав? І ще запам’ятай — я не терплю непослуху! Тільки що — акулам на харч! За борт. Але перед тим виб’ю душу. Мої люди вміють це робити! Ха-ха! Він їхав до Єгипту шукати знання в пірамідах, поміж мумій і запилених саркофагів! Ха-ха-ха! Ось тут, в моїй руці, що вміє тримати меч, більше знання й мудрості, ніж у всіх папірусах Фів чи Мемфіса! Море, крилатий корабель, безстрашне серце пірата — що може бути в світі прекрасніше? Чи так, мої соколи?

Пірати захоплено ревли. Холодок моторошності поповз за спиною Піфагора. Що їм скажеш? Чим розчулиш?

— Ти бачив — боги допомагають мені! Я — Креон — їхній спільник! Чому? Бо даю їм щоденну добрячу жертву! Боги люблять свіжачка, гарячу димуючу кров! Я присвячую всіх пущених на дно Посейдонові, всіх зарізаних — Зевсові, всіх здохлих біля весла — Аїдові. Всі задоволені, всі мої друзі й захисники! Ха-ха!

— Ти блюзнірствуєш, Креоне! — тамуючи біль, сказав Піфагор. — Не забувай, що й олімпійці страхаються фатуму.[13]

— Чому ж він кинув тебе мені під ноги? — зловісно запитав Креон, підводячись із дзиґлика. — Я — пірат, ось цією рукою пустив на дно десятки кораблів, послав до Харона,[14] в царство тіней, тисячі душ, і я — вільний! А ти — я бачу по твоєму випещеному личку — безвинне ягня, і ти — мій раб! Захочу — розіпну, захочу-випущу на волю… Ось тобі й фатум!

— Випусти, Креоне!

— Ха-ха! Ти просиш не Зевса, не богів, а мене! В моїй руці тепер вся воля Олімпу і царства Аїда!

— Ні! — похитав головою Піфагор, похнюпившись. — Якби так було… то світ треба було б спопелити, знищити…

— Ха-ха-ха! А його й треба знищити! — захлинувся сміхом пірат. — Я це й роблю по мірі власних сил. Так ти не визнаєш мене вищим від богів і фатуму?

— Нізащо…

— Я доведу тобі це, непокірний елліне! Гей, соколи мої, прикуйте його до весла! Ось там! Нині здох старий іудей, на його місце… Молись! Молися, елліне, богам, молися Зевсу! Побачимо, чи прийдуть вони тобі на поміч! Моя кривава жертва переважить. Ха-ха! Ну й потішив мене цей жовторотий горобчик!..

Піфагора з реготом підвели до борту, кинули на тверду вичовгану лавку, ноги примкнули ланцюгом до металевого шворня, руки прив’язали до держака весла. Хвиля знемоги прокотилася тілом, в голові задзвеніло. Сама свідомість, життя здалися Піфагорові якимсь маренням, незбагненною насмішкою богів.

— Греби, не працювати ж мені за двох! — почувся невдоволений голос зліва.

Юнак отямився. Затуманеним поглядом глипнув ліворуч. Поруч з ним сидів голий до пояса чоловік, гребучи важенним веслом. Піфагорові руки теж були прикуті до того ж самого весла, але вони безсило й безвільно метлялися, заважаючи гребцеві. Він схопився долонями за держак, почав допомагати сусідові. Той, скоса поглядаючи на юнака, люто бурчав:

— Прокляття! Сидіти поруч з чужинцем! О Адонаї,[15] за що посилаєш таку муку?

— Чому лаєшся? — болісно запитав Піфагор.

— Лихо привело тебе сюди, — хрипів сусід, з натугою орудуючи веслом. — Був у мене товариш, вірного закону, одного коліна. А тепер — нечистий еллін!

Піфагор з подивом глипнув на нього. Горбоносий, темноокий сусід справді гнівався, біля його тонких вуст залягла зморшка огиди.

— Хіба не однаково, хто поруч тебе? Раби всі однакові, — з гіркотою мовив Піфагор.

— В мене один господь, — буркнув сусід, — великий Яхве. Я раб йому й більше нікому.

— Чому ж трудишся для Креона? — сердито запитав юнак. — Попроси Яхве, хай визволить тебе.

— Весь народ мій у вавілонському полоні, — зітхнув сусід. — Нема що просити волі для себе. Заслужив — треба терпіти!

— Не вельми ласкавий ваш Яхве. Весь народ загнати в рабство!

— Кого люблять — того карають. Ми заслужили…

— Замовкніть, брудні гієни! — ревнув за спиною голос, і важкий удар упав на спину Піфагора. Потім чорна зміюка канчука зі свистом оперезала іудея. Юнак закусив губу, щоб не закричати. Перехід від волі, від чарівних розмов про Істину до моторошної реальності рабства був такий разючий, що він досі не вірив, не міг повірити в дійсність. Ритмічно, понуро похитувався над веслом, прислухався до хлюпання хвиль, ждав жагуче, напружено, що ось-ось настане пробудження, як це іноді бувало з ним у страшному сновидінні…

Та мара не зникала.

Десь попереду закричав пірат:

— Веселіше, веселіше, підлі раби! Співайте пісню, не куняйте. Ану, співайте, бо канчук походить по спинах!

Дзвінкий голосок молодого раба пролунав над палубою, до нього прилучилися в сумному хорі інші — низькі, зажурені. Полинула в морському просторі у супроводі вітру дивна, тривожна пісня.

Коли вона була складена, ким? В ній чувся зойк розтерзаної плоті, біль душі, жадоба свободи і безсилля її досягнути.

Гей, у морі, у безкрайнім морі

Плавають, плавають на хвилі кораблі.

А над ними зорі, гей, стоокі зорі

Дивляться, дивляться з неба до землі…

Аргонавти вільні і раби нужденні

Старанно, старанно шукають вік у вік —

Ой чи є дорога та й за ойкумену,

Втративши, втративши дням і ночам лік!

А боги сміються, в небі бенкетують.

Дивляться, дивляться на бідні кораблі,

Як вони по морю сивому мандрують.

Руно золоте шукаючи в імлі…

Похолоднішало. Сонце схилялося до обрію, урочисто мерехтіло поміж купами хмар. Вітрила нап’ялися. Почулася команда:

— Суши весла!

Щасливий гомін поплив над рядами рабів-гребців. Весла лягли поперек палуби, тільки самі лопаті стирчали з отворів, роблячи трієру схожою на стоногу. Вздовж лавок йшли наглядачі, роздавали харч — по шматку коржа та кусню в’яленої телятини. Піфагор взяв свою частку, поклав на коліна. Їсти не хотілося, перед очима пливли зелені кола. Спати, спати… Забутися… і більше не треба нічого… нічого…

Під вухом сомів від насолоди, чавкав і плямкав іудей. Як він може радіти в такому стані? Невже звик до рабства, ніби пес на припоні? І може насолоджуватись їжею? Хіба так мало людині треба? В чому ж вона тоді відмінна від звіра?

— Чому не їси? — буркнув сусід. Не смачно?

— Не хочеться, — байдуже сказав Піфагор. — Болить все тіло…

— Болітиме іде дужче, — пообіцяв іудей. — Не дурій, а їж. За два дні втратиш силу, здохнеш.

— Хай здохну, — згодився юнак.

— Викинуть за борт.

— Не мучитимусь.

— Хіба що так, — зітхнув іудей, скоса поглядаючи на Піфагорову частку. — А про мене, краще поганеньке життя, ніж чудова смерть.

— А про мене, краще смерть, ніж неволя! — приглушено скрикнув Піфагор.

— Е, хлопче, — осудливо похитав головою сусід, — молодий ти ще і гарячий. Вся земля, вся ойкумена — в рабстві. Я багато помандрував, походив, поплавав, перебачив на своєму віку всього. Був у Вавілоні, в Єгипті, в Елладі, в Сіцілії. Скрізь те саме: раби й володарі! Звикли люди, гадають, що так треба. А може, справді, так воно й велено.

— Ким?

— Богом.

— Навіщо?

— Не нам судити про теє. Він краще знає. Хтось мусить працювати, хтось — володарювати. Так ти їстимеш?

— Не хочу. Хіба що коржа пізніше пожую… Візьми м’ясо собі, коли охота.

— Ого! — зрадів іудей. — Ще й яка охота! Ну, будь щасливий, хлопче. Добра душа в тебе, хоч і язичник![17]

Іудей з’їв м’ясо, облизав коричневі пальці, веселіше глянув на Піфагора.

— Звати мене Роам. А тебе як?

— Піфагор.

— Не журися, — шепнув Роам, схилившись до плеча юнака. — Може, й нам пощастить. Не вічно ж негідник розбишакуватиме! Зламає голову. Тоді й ми станемо вільними… Ти куди прямував?

— До Єгипту, — сказав Піфагор, одкусуючи шматок коржа.

— Чого тебе понесло туди?

— По знання. До жерців у Фіви.

— Тьху! — обурено сплюнув іудей. — Знайшов куди їхати!

— Чому плюєшся? — здивувався Піфагор. — Там славетні мудреці. Вся Еллада знає про те. Вся ойкумена!

— Брехуни, — гнівно заперечив іудей. — Обманщики! Сидять у норах, наробили ідолищ, туманять людей.

— Вони відають древню мудрість, — захищався Піфагор. — Туди їздив наш мудрець Солон, Фалес, ще багато інших…

— Знають, знають! — закивав головою Роам. — Я й не заперечую, вони багато чого знають. Чаклунство, чари, чудеса всякі. Кому, як не іудеям, про теє знати? Ми були в єгипетському рабстві довгі роки. Мойсей вивів нас звідти…

— Розкажи, — зацікавився Піфагор.

— Зажди. Трохи пізніше. Ще наглядачі вештаються. Поснуть — тоді розповім…

Швидко насувалася ніч, темна, беззоряна. Рабам дали по кухлю прісної води. Випивши свою частку, Піфагор скулився під бортом, підібгавши ланцюг під голову. Непомітно для інших помацав напоясник: гроші, подаровані Гермадамасом та лист від Ферекіда збереглися. Юнак полегшено зітхнув. Ще не все втрачено! Роам каже правду: треба все витерпіти, діждатися щасливого часу. Може, інакше воно й не могло бути! На великій дорозі повинні бути й великі перепони. Може, так і треба…

Роам, одійшовши на довжину ланцюга, звично справив нужду. У Піфагора поза спиною прокотився холод огиди. Потрапляючи в ось такі умови, люди повинні забути навіть про звичайну пристойність. Йому теж доведеться забути про сором, про гідність!..

Іудей вернувся на своє місце, позіхнувши, сів біля Піфагора. Озирнувся. Раби вже вкладалися спати, деякі тихенько лаялися або молилися. В сутінках стугоніли вітрила, гупала хвиля за бортом.

— Це було давно, — почав Роам. — Коли — не знаю. Може, тисячу літ тому… може, п’ятсот. Нащадки Авраама потрапили до Єгипту і там розмножилися…

— А хто такий Авраам?

— Праотець іудеїв, — пояснив Роам. — Патріарх. З ним Яхве уклав заповіт, пообіцяв, що народ від нього розмножиться, стане, як пісок морський, володітиме всією землею. Так от… нащадки Авраама жили в Єгипті. Спочатку все було гаразд, а потім… єгиптяни стали притискувати іудеїв, повертати в рабство, вбивати. І тоді з’явився Мойсей, великий пророк…

— Що означає — великий? Чому великий?

— Йому явився Яхве.

— Де? Звідки?

— Мойсей пас худобу на Хориві.[18] І тут йому явився сам господь у палаючому кущі. Мойсей злякався, проте вислухав божі глаголи. Яхве велів, щоб Мойсей вивів народ Ізраїлю з полону. Йому належало велике майбутнє, а в рабстві хто годен виконати божий заповіт?

— І що? Мойсей вивів іудеїв з полону?

— Вивів.

— І фараон одпустив ваших предків? — здивувався Піфагор.

— Він не пускав. Жерці особливо противилися. Бо ж вони втрачали тисячі рабів. Тоді Мойсей показав фараонові чудо…

— Яке чудо?

— Він напустив на Єгипет жаб, гадів, саранчу.

— Навіщо?

— Щоб налякати єгиптян могутністю Яхве. Потім Мойсей перетворив води річок і джерел на кров.

— Страшно! — здригнувся від огиди Піфагор. — Жахливе чудо…

— Фараон не послухав і на цей раз, — зітхнув Роам, кутаючись у своє ганчір’я. — Тоді Яхве послав ангелів з мечами, і вони понищили в усьому Єгипті маленьких дітей. Тоді переляканий фараон прибіг до Мойсея і попросив, щоб він вивів синів Ізраїлю з країни. Іудеї тихенько зібралися, обікрали єгиптян, забравши в них всілякі коштовності, і пішли до Червоного моря. Яхве супроводжував утікачів, він завжди радив Мойсею, як треба діяти. Народ Ізраїлю перейшов море по сухому дну, бо Мойсей дав наказ водам розступитися. Фараон пізніше передумав, за порадою жерців кинувся наздоганяти іудеїв, та було пізно. Як тільки він з військом виїхав на середину моря, води зімкнулися, і єгипетські вояки потонули. А іудеї сорок літ блукали по пустелі… Що було далі — розповім пізніше, Піфагоре…

— Роаме, — задумливо сказав Піфагор. — У нас в Елладі є безліч міфів. Про героїв, про богів, про потоп і титанів… Може, й твій Мойсей —

лише міф? Народи люблять прикрашати своїх героїв… І принижувати чужих…

— Ні, це правда, — вперто промовив Роам. — З діда-прадіда передається нам цей заповіт.

— Чому ж Яхве знову віддав вас у рабство? Ти сам сказав, що твій народ у вавілонському полоні.

— Бо ми зневажили заповіт великого бога, могутнього і єдиного. Рід лукавий розбестився, став поклонятися гидким язическим богам, впав у розпусту. А настане час, і знову воздвигне Яхве з народу міцного суддю і пророка, утвердить царство Ізраїлю. Чуєш, Піфагоре? Як бог визволить нас, поїдемо зі мною. Моя старенька мати живе поблизу Тіра. Озеро, оливи, цитруси. Хатинка над водою. Ти зустрінешся з ученими іудеями, послухаєш їх… може, й сам станеш іудеєм. Ти мені припав до серця, хлопче. Ну як — згода?

— Не станемо гадати, Роаме, — ухильно відповів Піфагор. — Хай доля вирішує, як воно буде. Спати хочеться, рук не чую.

— Ну, спи, спи, — пробурмотів Роам, згортаючись клубочком на лавці. — Може, уві сні воля приснiться. І то легше буде…

А Піфагор, прислухаючись до гомону моря, плив на хвилях видінь. Очі його були зімкнуті, але десь з глибини свідомості котилися люті крики, дзвін мечів, мерехтіли заграви пожеж. Грізний пророк з розвихреним волоссям вів тисячі людей через палаючі піски, а над ним, в блідо-блакитному небі, палахкотіли пронизливі очі Яхве — невблаганного бога. Люди йшли під зорями, під бурями й дощами, під грозами — і лише Яхве знав, куди й для чого вони йшли. Піфагорові. було моторошно. Ні, Роаме, не шукати мені мудрості там, де погрози й сліпа покора. Виходити на волю піною загибелі інших людей, ціною

зради й розбою — ні, нема в цьому жодної мудрості. Таємниця не повинна бути жорстока!..

Втома заколисала юнака. Почалася його перша ніч у рабстві. Скільки їх ще попереду? Скільки?

Нескінченним ланцюгом приниження й муки поповзли дні. Піфагор потроху звик до нового оточення. А може, не звик, а зумів притерпітися, зробив муку свою й страждання необхідними частками тієї дороги, яку він добровільно обрав. В буряні дні, коли не треба було гребти, старий Роам розповідав Піфагорові про далекі східні краї, про чарівні палаци Вавілона, про неосяжні аравійські пустелі, про таємничу Індію — країну чудес. Хлопець жадібно вбирав ті розповіді. Він здогадувався, що не все те правда, про що розповідав Роам, але навіть ті легендарні повісті допомагали йому скласти величну мозаїку життя безлічі племен, які заповнювали земний круг аж до країв ойкумени.

Познайомився Піфагор і з кількома своїми братами по нещастю — еллінами. Поступово в його свідомості почав вимальовуватися план втечі. Він розповів про нього Роаму. Та старий іудей не радив зважуватись на те.

— Ти недосвідчений і довірливий, — шепотів іудей. — Ти ще не вмієш розпізнавати душі людські. За якусь годину пірати знатимуть про твій задум і викинуть тебе за борт. А перед тим битимуть — для остраху іншим. Втямив?

— Невже поміж полоненими є зрадники?

— Скільки завгодно, — гірко мовив Роам.

— Що це їм дає? Адже пірати все одно не випустять їх на волю.

— Є надія, що колись кинуть зайвий шмат хліба. Та й битимуть менше. Піратам потрібні довірені поміж рабами, своє око не все помічає.

— Яка ганьба, — прошепотів Піфагор.

— Викинь з голови такі мислі. Будемо ждати нашого часу. Я вірю… серце підказує… Щось станеться, щось неодмінно станеться…

Кілька разів пірати зупиняли корабель біля островів, кидали якір, переправляли на суходіл награбований скарб. Назад привозили бочки з водою, вином, харчами, зброєю. Все це робилося лише вночі.

Одного разу піратська трієра знову напала на купецький корабель. Підкравшися з сонячного боку, Креон велів стрімголов іти на абордаж. Пірати поспускали вітрила, наглядачі періщили гребців по ребрах нагаями, щоб ті сильніше гребли, трієра мчала, як вітер. Креон з юрбою розбійників скупчилися на лівому борту, в їхніх руках поблискували мечі й списи. На купецькому кораблі’чулися розпачливі зойки, безладні команди.

— Смолоскипи! — ревнув Креон.

Спалахнули вогні, зачаділи смолоскипи. Креон пробіг повз Піфагора, мов демон підземного царства, очі його пломеніли натхненням жорстокості й владності. Він метнув погляд на зляканого Піфагора, зареготався.

— А, вільний елліне! — крикнув він, вимахуючи смолоскипом. — Дивися, дивися на мій бенкет! Де твій фатум? Ось я стверджую свою волю для цих людців! Я бог! Я олімпієць! Ха-ха-ха!

Кораблі зійшлися, вдарилися. Затріщали борти. Пірати кинули на купецьке судно драбини з гаками, ринулися на штурм, змітаючи слабенький опір моряків. Запалали вітрила, щогли, полетіли у воду

закривавлені тіла. Піфагор затулив обличчя долонями, заплакав. О боги! О великий Зевсе! Невже ти радієш такій підлій жертві? Невже тобі приємні стогони, смерть і страждання? О, коли ти є, зупини розбійників, пошли на них громову стрілу, покажи свою силу й владність! Адже сила повинна захищати безборонних!

Небо німувало. Мовчали й пригнічені раби, вони вже звикли до такого видовища. Бій затихав. Корабель горів, як свічка, дим від нього котився за вітром, слався над морем, ніби чорний серпанок.

Пірати з веселими криками переносили на трієру награбований скарб, перевели кількох гарних жінок, блідих і нажаханих. О доле! Навіщо допустила наругу над красою? Невже прекрасні квіти повинні зів’янути під мерзенною рукою розбійника? Афродіто, чому не рятуєш своїх дочок?!

А вночі налетіла буря, море заревло.

Чорні смерчі простяглися з неба до води, хвилі-гори впали на корабель, закрутили у вирі. Тріснула, ніби тоненька паличка, головна щогла, задушивши і покалічивши кількох гребців. Раби кричали, молилися богам. Висока хвиля перекотилася через палубу, змела наглядачів і керманича. Трієра безладно закрутилася у вихорі стихії.

Роам, захлинаючись від солоних бризок, кричав, потрясаючи сухими руками в кайданах:

— О великий Адонаї! Я давно ждав цього часу! О благословенна помста! Я заклинаю тебе — прийди! О меч всевладного Яхве! Руш проклятих язичників! Руш!

Чорні очі Роама горіли, мов жарини, у сяйві грози, сива кучерява борідка стирчала вгору, жилава шия нап’ялася у якійсь нелюдській напрузі.

— Не клич напасті! — нажахано крикнув Піфагор. — Ми теж загинемо разом з розбійниками!

— Хай! Хай! Аби помста!

На палубі з’явився Креон. Тримаючись за поламані снасті, оглянувся, несамовито закричав:

— Кермо! Прокляття! В нас нема керманича! Гей ви нікчеми, двоє — до керма!

Ніхто не з’явився з трюму. Креон знову спустився вниз було чутно, як він кричить на піратів:

— Гей ви, собаче сім’я! Вставайте! Вставайте, прокляті виродки! Потонемо! Потонемо ж, як шолудиві цуценята Двоє мерзотників — до керма! Хутчій, бо підемо на дно

Тепер разом з Креоном виповзли два пірати, стали до керма. Воно вирівалося з рук, не слухалося. А потоки води переливалися через борт, ринули в трюм.

Креон гидко вилаявся, закричав:

— Жертву! Жертву Посейдонові! Ведіть жінок!

Пірати витягли з каюти трьох полонених жінок. Ті вирівалися з розбійницьких рук, плакали, невміло захищалися.

— Посейдоне! — погрозливо рикнув Креон, простягаючи руки до несамовитого моря. — Дарую тобі жертву! Хіба не досить тобі трьох молоденьких еллінок? Гей, Посейдоне! Зупини бурю, обіцяю для тебе

пустити на дно найбагатший корабель! Чуєш? Лише для тебе! Собі не візьму нічого! Кидайте, чого ж ви стали?

Піфагор зірвався з лавки, впав на коліна — кайдани не пускали його.

— Креоне, стій! Зупинися, проклятий розбійнику! Стій!

Креон метнув на нього ненависний погляд:

— Чого тобі? Теж закортіло на дно?

— Не кидай жінок, Креоне! Не кидай! Май розум! Креоне, благаю!..

— За борт! — страшно заволав Креон. — За борт, прокляті виродки!

Жінки одна за одною полетіли у пащу моря. Грізні хвилі ковтнули безпомічні тіла, ніби піщинки, ревище бурі заглушило відчайдушні крики.

Ураган не вщухав. Знову налетів смерч, високий стовп води з гуркотом упав на корабель, змів у морську прірву двох піратів, які пробували управитися з кермом.

Креон метався, мов поранений звір. Бив себе по голому черепу, виригав нерозбірливі прокляття.

— Де берег? Де берег, Посейдоне? Ти хочеш потопити нас у своїй паскудній калюжі? Гей, раби! Хто з вас управиться з кермом? Дам свободу! Ну, нікчеми! Хто жадає волі? Чи ви поглухли? Всіх викину на з’їжу акулам!..

— Я знайду берег, — крикнув Піфагор, затуляючись рукавом від хмари бризок. — Я знаю, як це робити!

Креон, тримаючись за борт, наблизився до нього, перегнувшись через повалену щоглу, гострим поглядом вп’явся в обличчя юнака.

— Без сонця, без зірок?

— Я тобі сказав — знайду. Скажи лише приблизно — де ми?

— Вже неподалік Сірія. Добре — я розкую тебе! Виберемось на берег — будеш вільним! А збрешеш — закатую пекельною мукою!

— Розкуй ще двох гребців, — сказав Піфагор, — Роама і ось цього, елліна Аніона. Постав їх до керма. Я скажу, де земля…

Креон розімкнув кайдани, звільнені гребці перебралися до корми, налягли на кермо. Роам схилився до плеча Піфагора, крикнув:

— На що сподіваєшся? Чому збрехав?

— Я не брехав! Маю чарівну голку!

— Яку голку? — здивувався Роам.

— Вона показує на північ. Вістрям… Мені її подарував Ферекід, мудрець з Лесбосу. Ось глянь…

Він витягнув з лахміття товсту голку, прив’язану до тонесенької жилки, заховався під захист кормової надбудови. Поруч з’явився Креон, схилився над Піфагором.

— Над чим чаклуєш? Показуй — де берег?!

— Зажди…

Піфагор опустив голку вниз, тримаючи за кінчик жилки. Вона захиталася врізнобіч, але все-таки вперто показувала в одному напрямку. Піфагор якусь мить розмірковував, радісно крикнув:

— Земля праворуч, на чверть круга праворуч! Схід там, Сірія лежить на сході!..

— Це правда, — згодився Креон, недовірливо дивлячись на голку. — Але хто тобі сказав, де схід?

— Це вістря вказує на північ! Завжди, у всяку погоду. Глянь сам, я повертаюся, а воно — ні! Це — чарівний метал. Він прагне до Полярної зірки…

— Боги тобі допомагають чи демони Аїда — байдуже! — підбадьорився Креон. — Гей ви, раби! Кермо — ліворуч! Хай вітер б’є з правого борту. Жвавіше, жвавіше! А ви, мерзотні гієни, гребіть дужче, якщо не бажаєте опинитися в Посейдоновому царстві!

— Креоне! Не забувай! Ти обіцяв мені й оцим людям свободу!

— Не забуду! Ха-ха-ха! — зловісно-весело реготав пірат, пробираючись по хисткій палубі до трюму. — Треба моїх соколів розвеселити, час готуватися до зустрічі з землею! Тримайся, вільний елліне! Тримайся! Ха-ха-ха!

Безладні смерчі відкочувалися в далеч, вітер подув рівніше. На уцілілих щоглах теліпалися шмаття вітрил. Трієра скрипіла, тріщала, гойдалася на гігантських гребенях, ніби жовтий осінній листочок. Зате її не крутило, як раніше, врізнобіч, — керманичі впевнено спрямовували розбиту посудину до сподіваного берега.

Пірати виносили з трюмів якісь припаси, готували два великі човни. Неподалік розпанахала морок фіолетова блискавиця, грім струсонув

води, прокотився над хвилями. Потім линув густий дощ — суцільна стіна!

Зненацька почувся удар, всю трієру потрясло від носа до корми. Піфагор упав на палубу, боляче вдарився плечем. Залунали відчайдушні крики, прокляття.

— Земля! — гучно крикнув Креон. — До мене, соколи! Спускаймо човни! Жвавіше, виродки!

— А я? А ми? — вигукнув Піфагор, з надією простягаючи руки до пірата. — Креоне! Трієра тоне. Забери нас, розкуй всіх гребців! Хіба тобі не досить гніву фатуму? Ти обіцяв мені свободу!

— Я дав її тобі! — весело загорлав Креон, пробираючись до борта. — Я дотримав слова, елліне! Тепер ти знову вільний! Ха-ха-ха! А рятувати тебе від Посейдона я не збираюся! Довірся богам, елліне! Прощай! У царстві тіней зустрінемось! Прощай!

Пірати спустили човни, високі хвилі метнули їх геть від корабля, заховали за стіною дощу. Вода з ревом лилася у трюми. Піфагор затряс Роама за плече:

— Кайдани! Розбиваймо кайдани! Люди ж потонуть!..

— Твоя правда! Поспішаймо, Піфагоре! Трієра сіла на скелю, десь близько берег, може, врятуємося!..

Вони побігли вздовж бортів, металевим шворнем відкручували, розбивали ланцюги. З тридцяти двох гребців лише восьмеро залишилися живими — інших побили зламані щогли, залили потоки води.

Трієра різко перехилилася, ніс її занурився, корма піднялася вгору. З палуби покотилися у море бочки, уламки щогли, дошки, весла.

— Стрибайте, стрибайте у воду, — волав Роам. — Пливіть подалі від корабля, бо затягне!

Висока хвиля підхопила Піфагора, понесла. Він побачив недалеко від себе голову Роама, — старий іудей махав рукою.

— До мене, до мене! Тут два весла! Утримаємося…

Юнак, загрібаючи руками, наблизився до товариша, вчепився у весло, передихнув. Вітер ніс їх до прибережних скель.

— А інші? Де інші? — відпльовуючи солону воду, запитав Піфагор.

— Не знаю. Кожен рятується, як знає…

Довгі хвилини, сповнені надії і остраху. Піфагор оглух від безупинного ревища бурі, осліп від грози.

— Піфагоре, рятунок! — почувся радісний крик. — Рятунок, слава господові!

Під ногами — пісок. В імлі бовваніють скелі. Хвиля накочується, штовхає в спину. Роам тягне Піфагора до берега. Ледве переступаючи ногами, юнак пробирається за ним. Вони минають лінію прибою і знеможено падають. Роам стає на коліна, плаче, б’є себе в груди, простягаючи виснажені руки до грозового неба.

— О Адонаї! Слава тобі, великий Яхве! Ти визволив недостойного раба з неволі! Не одведи нині могутньої десниці від шляху мого!

А Піфагор, поринаючи в благодатний сон, усміхнувся. Він знову вільний. О Істино, прости мої падіння й зневіру! Піду за тобою в пітьму й страждання, бо вірю, що й з безодні пекла ти врятуєш мене!..

Частина друга

ЛАБІРИНТ

ВЕЛИКИЙ ІСПИТ

Мнезарху Самоському, в Елладі.

Коханому батькові Мнезарху — від сина Піфагора вітання.

Маю можливість і одразу пишу тобі листа. Знаю, що він до тебе потрапить, бо передаю людиною надійною. Це старий вояк з Афін, він був у вавілонському полоні, тепер втік і мандрує додому. Людина сувора, але чесна. Пригости його, нагодуй, допоможи.

Зі мною все гаразд. Гризе мене одна бентежність — що не попередив тебе про свою втечу з Самосу. Проте ти сам зрозумієш, що я інакше не міг. Ти б зупинив мене, а надто мати, тоді моя заповітна мандрівка хтозна-коли б здійснилася. Гермадамасові передавай моє найщиріше, найпалкіше вітання. Його настанови, його лист і гроші допомогли.

В путі все обійшлося гаразд. Правда, я занедужав трохи, тому мене висадили неподалік від Тіра. Доля закинула мене туди, де мене матінка народила під час ваших мандрів, отож було вельми приємно познайомитися з цією древньою землею. Тут я здибав вірного друга Роама. Він літній вже чоловік, іудей, гаряче вірить в свого бога Яхве, зневажає олімпійців, проте людина великих чеснот і щирого серця. Помоліться за нього богам, він не один раз став мені у пригоді.

Деякий час я жив у його матінки. Вона поставила мене на ноги, ходила за мною, як за своєю дитиною. Я познайомився з життям невідомого для мене народу. Знаю про їхню віру, походи, прадавні перекази. Багато чого мені не до вподоби, зате я збагнув, що ясні серця є в кожному народі, і доброта не залежить од віри.

Я познайомився з сідонськими жерцями, ми їздили туди з Роамом у великі торговельні дні. Мене зустріли суворо, але зм’якшилися, коли довідалися, що я прагну стати філософом. Я розповів їм про Ферекіда, про Фалеса, про орфічні містерії.[19] Побачив їхні храми, богів, дивився ритуали богослужіння. Та нічого нового не відкрив для себе. Ті ж самісінькі культи, що й в Елладі, лише переінакшені на чужоземний лад. Туманні символи, дуже криваві, поклоніння силам природи в образі бика, посвята кров’ю, суцільна таємничість, хоч мені здається, що втаємничувати їм нічого. Втім, може, я помиляюся. Можливо, в них є ще якісь глибші таємниці, які вони тримають лише для себе.

Так минуло два роки, нарешті я домовився з господарем єгипетського корабля, що вирушає до Канопського гирла в Нижньому Єгипті. Господар спочатку не хотів брати мене, незважаючи на добрі гроші, що я пропонував. Врешті я показав листа до Амазіса, царя єгипетського, і він полагіднішав. Все йде гаразд, завтра відпливаємо. Я закінчую листа. Дуже сумую за вами, сниться мені часто наша мила хатина, і берег морський, і ваші кохані лиця — твоє і мамине. Та веде мене сила велика, веде все далі й далі. Мушу дізнатися про тайну буття до кінця й лише тоді вернуся додому.

Як побачиш Наріссу, то, будь ласка, передай їй моє вітання. І ще скажи їй, батьку, так: не може хмара зупинитися, а тим більше — повернути назад. Вітер жене її далі й далі. Хай вона не чекає тіні від тієї хмари, що зникла за обрієм. Хай будує надійну будівлю, де для неї буде тінь і спочинок. Помічники знайдуться, так і скажи, татку. І ще скажи — хай згадає свій сон: сліди ведуть далеко, їй не наздогнати. Вона знає, про що мовлю.

Оце і все. Цілую матір, обнімаю тебе, шлю разом з листом свою щирість, свою любов.

Ваш вірний син Піфагор.

Ще одне слово: не пиши мені відповіді, бо не знаю, де й коли буду. Як трапиться нагода — сам напишу тобі або Гермадамасові. Не турбуйтеся, покров Істини обереже мене серед негоди.

Піфагор.

Гермадамасу з Самосу, в Елладі.

Дорогому учителеві Гермадамасу — від Піфагора вітання.

Ти, певне, вже знаєш, коханий учителю, що зі мною все гаразд. Три місяці тому я написав батькові листа і передав вірною людиною. Певен, що той лист вже добувся Самосу і ти заспокоївся щодо моєї долі. Можу лише додати, що не все так, як писано в тім листі. Ти збагнеш, що інакше я не міг повідомити, батько й мати не здатні пережити того, що сталося зі мною.

Можеш помолитися богам, Гермадамасе, за того доброго купця, з яким домовлявся про мене. Його вже нема, пропав і корабель. Незабаром після відплиття з батьківщини нас полонили пірати. Купець загинув, захищаючись, а я довгий час перебував на кораблі розбійницькому. Отже, звідав, що таке ганьба, рабство, тяжка праця гребця. Не можу описати всього, що пережив, скажу лише, що звільнила мене і товаришів з неволі велика буря. Розбійницький корабель затонув, ми врятувалися майже чудом.

Не слід про це повідомляти батькам. Чуєш, Гермадамасе? Хай для них все буде гаразд. Хай вони — та й всі інші — вважають, що Піфагор мандрує в чужинських краях під надійною рукою богів. Воно так і є, я

теж вірю в невразливість людини, котра мужньо йде навстріч небезпеці, але нема над таким шукачем спокійної запони. Чим швидше йде корабель по морю, тим вищі, яріші буруни перед ним виникають… То, певно, закон прагнення.

Єгипетський корабель, про якого я згадував у листі до батька, доправив мене в Нижній Єгипет. Так я потрапив до Геліополіса. Неодноразово мене затримувала сторожа, та лист до Амазіса рятував. Ще раз дякую тобі за нього, мій найдорожчий учителю!

Тепер я перебуваю в геліопольському храмі, присвяченому богові сонця Ра. Я вільно ходжу довкола, розглядаю скульптури, читаю священні таблиці, на яких тексти висічено двома мовами — єгипетською і еллінською. Проте жерці насторожені й нелюб’язні. Вони ставляться до мене дуже суворо. Навіть лист до Амазіса не допоміг. Старший жрець сказав: "Не відаємо, що тобі відповість Амазіс. До того часу таємниці наших храмів для тебе закриті".

Терпітиму, віритиму в добру зірку. Лишайся здоровий і щасливим, мій коханий учителю.

Твій вірний учень

Піфагор.

Від Мнезарха Самоського

синові Піфагорові — вітання.

Мій любий синку Піфагоре!

Скільки сліз виплакала мати, не опишу того. Про себе не хочу говорити, негоже чоловікові розкривати свої почуття. Та ти сам збагнеш, що батьківське серце — відкрита рана.

Проте все забулося, минулося. Ми мали від тебе вісточку, то й сонце виглянуло з-за хмари, мати весела, сподівається ще колись тебе побачити — щасливого й мудрого. Хай боги збережуть тебе в чужинському краю!

Ти просив, щоб я не писав, бо не знати, де ти будеш. А я пишу тому, що трапилася химерна пригода. Тиран Полікрат, як дізнався, що ти втік, зовсім сказився. Лютував, погрожував, злився. Та врешті минув час, я подарував йому кілька найкращих своїх виробів, і він заспокоївся. А оце недавно, почувши, що ти добувся Єгипту, він написав листа Амазісу, в якому просить допомогти тобі. Пише, що ти маєш неабиякий талант до філософії (чуєш, він навіть твоє визначення пошуку софії-мудрості вживає), що можеш прислужитися великому знанню. Що з ним сталося — не відаю. Може, хоче здаватися в людських очах великодушним і милостивим правителем? Та хай як собі знає, а я радий, що доля повертається ласкавим лицем до тебе. То й я, користуючись нагодою, пишу цього листа, щоб він поплив на тому ж таки кораблі, що прямує до Єгипту. Знаю — ти читатимеш його і дуже тішуся тим. Це все одно, що я обніму тебе.

Щирими сльозами вітає тебе мати, а материнські сльози — найкращий захист від лиха.

Бачив я Наріссу, мій синку. Розповів їй, як ти велів передати. Вона зажурена й самотня. Нікого не хоче знати, хоч женихів було доволі — гарних і багатих. Веліла написати тобі так: "Надійної будівлі нема для кого будувати. Є скеля на березі моря, де ми стояли вдвох. Над нею нема хмари, яка захистила б від спеки, та сонце не страшить її, бо серце вже давно висушене вогнем розлуки. Ждатиму всю вічність, як і обіцяла йому".

Химерна дівчина твоя Нарісса. Очі якісь божевільні, щоки горять. Недобре з нею вийшло. Зав’язав ти їй світ, а стежечки в життя не відкрив. Ну, та роки минуть, все обійдеться.

Синку Піфагоре! Ще прошу тебе, аби ти не летів на всілякий вогонь, що спалахне на обрії. Багато вогнів запалено в світі для пастки, для приманки довірливих метеликів. Серце моє болить, коли я подумаю, що ти один поміж чужими, зовсім чужими людьми!

Хай береже тебе наша любов.

Мнезарх.

Мнезарху від Піфагора —

щире вітання.

Коханий батьку, все обійшлося. Твого листа отримав, дуже тим тішився. Мав бесіду з Амазісом, царем єгипетським. Він милостиво прийняв мене, розпитував про Елладу, про мудреців еллінських. Особливо цікавився Фалесом і Ферекідом, він добре їх пам’ятає, бо теж посилав їх до жерців Мемфіса та Фів.

Цар розпитував про мої знання, дуже дивувався, звідки я так багато знаю. Сумнівався, чи зможу пройти посвяту у єгипетських жерців, бо статут їхній жорстокий й без жодних винятків. Вони взагалі не приймають чужинців, лише в останні роки Амазіс звелів жерцям допускати до посвяти еллінів, якщо вони пройдуть необхідний іспит.

Проте мені здається, що жерці не вельми слухаються царя. Вони бояться його і чужинців приймають, але далі перших ступенів знання не допускають. Сподіваюся, що наша мудра Афіна допоможе мені проникнути в їхню таємницю. Малюнки в храмах, велетенські скульптури, таємничі символи папірусів, легенди — все мене хвилює, все настроює на урочистий лад. Вірю, що я розгадаю дивне запитання Сфінкса, який стоїть біля величних єгипетських пірамід. Ти пам’ятаєш, про що запитує Сфінкс? "Хто ходить зранку на чотирьох ногах, в полудень — на двох, ввечері — на трьох?" Загальновідома відповідь:

людина. Проте ця відповідь лише для широкого загалу. Другий поворот ключа формулює запитання так: що таке час (хронос)? Саме час невпізнанно міняє людину, змушує до найхимерніших метаморфоз. Хто не знайде відповіді на це запитання Сфінкса, буде пожертий ним, тобто тим же таки прадавнім вітцем богів-кронідів і людей — Кроносом. Ось де величне завдання для всякого правдивого шукача Істини.

Проте я захопився, треба завершувати листа. Вразили мене масштаби прадавніх пірамід. Ті будівлі — справжнє чудо. В одному мемфіському храмі мені розповіли легенду, що піраміду Хеопса та дві інших, а також Сфінкса побудували сини неба, які прилітали до Древнього Єгипту на вогняних колісницях. Вони спорудили піраміди за одну ніч, ніби в казці. А вже пізніше Хеопс та інші фараони привласнили собі ту славу. Було суворо заборонено говорити про синів неба, а срібні таблички з їхніми письменами десь зникли в глибинах храмів. Чи є вони, чи то вигадки— не знаю. Може, фатум розкриє для мене ті хвилюючі знаки легендарних подій? З тією надією я й закінчую писати листа. Шлю до рідної Еллади своє серце і моє найщиріше вітання тобі, матері, Гермадамасу та Нарісі.

Ваш вірний син Піфагор.

Гермадамасу від Піфагора —

найщиріше вітання.

Коханий учителю!

Вже минув рік, як я в Мемфісі, в головному храмі Тота, бога мудрості. Описую все, як воно сталося.

Амазіс дав мені листа до головного жерця у Фівах Сушіса. В ньому він просив допустити мене до посвяти, щоб тим самим виявити почуття дружби до Еллади та еллінських мудреців.

Великою баркою я доїхав до славетних Фів. Ніл там вузький, бурхливий. Береги скелясті. В горах багато печер, підземних храмів. Понад Нілом височіють титанічні постаті богів, я ще ніколи не бачив таких у Елладі. Вони вражають і пригнічують своєю масивністю. Людина здається комашкою перед тими гігантами.

Мене привели до головного храму Тота, поселили в зовнішній частині, за муром. Що там, в глибині, — не знаю. Маю для мешкання невелику комірчину, служка в чорному плащі носить для мене маїсовий хліб і молоко, на запитання не відповідає. Я прохав передати головному жерцеві, щоб він зустрівся зі мною, але ніхто до мене не прийшов. Я пробував вийти з подвір’я назовні — два мовчазні сторожі не пропустили мене. Почав хвилюватися — чи не потрапив знову в полон? Чи не зроблять жерці з мене безмовного раба?

Та ось завітали до моєї комірчини два посланці в темнім убранні. Вони знаками звеліли віддати Амазісового листа і вийшли. Я чекав ще кілька днів. Нарешті за мною прийшли. Поминувши невеликі ворота в головному мурі, ми заглибилися в темну печеру. Не знаю, як мої супутники знаходили шлях у тій плутанині переходів, та все ж ми щасливо дісталися до великого приміщення, куди вливався сонячний промінь з вузького отвору вгорі. В глибині помешкання стояла постать кам’яної богині. То була, як я пізніше дізнався, Ізіда — Велика Матір, покровителька мудреців, трохи подібна на еллінську Деметру, трохи — на Афіну. Біля її ніг сидів великий жрець Тота Сушіс. Величний дід, у білому вбранні, аскетичного вигляду, з великими чорними очима. Обличчя в нього спокійне, не прочитаєш жодних почуттів, але в погляді — незвичайна сила.

— Залиште його, ідіть, — звелів Сушіс еллінською мовою.

Супутники зникли, ми залишилися на самоті.

Жрець підвівся з кам’яного сидіння, підійшов до мене, довго мовчав, пронизуючи мою душу вогненним зором. Я теж мовчав, стримуючи хвилювання й дрож тіла.

— Тебе послано до нас, — нарешті сказав жрець. — Амазіс просить допустити тебе до посвяти. Ми прийняли тебе, бо воля царя священна. Але чи знаєш ти, що таке посвята?

Я промовчав. Що я міг йому відповісти?

— Посвята — це те, що людина може вмістити, — знову озвався Сушіс. — В череп’яний кухоль не ввіллєш бочки. Ніл не вмістить у своїх берегах Великого Океану. Яку міру маєш ти? Чому вирішив, що тобі потрібна посвята у великих Фівах?

— Знання Еллади не задовольнило мене, — сказав я. — Душа моя прагне більшого. Вона відчуває, що є глибоке знання Істини, і жадає його здобути.

— Навіщо?

— Птах не задумується, навіщо він летить у небо, — сказав я. — Крила несуть його в рідну стихію.

— Гарно сказав, — суворо промовив Сушіс, але обличчя його було непроникним. — Та дозволь поставити тобі кілька запитань, які покажуть, чи готовий ти до шляху посвяти?

— Питай.

— Назви своє ім’я.

Я здивувався. Сміється він, чи що? Таке просте, дитяче запитання. Я хотів уже сказати своє ім’я, та вчасно отямився, збагнувши, до чого він веде. І сказав — спокійно, з гідністю:

— Я не маю імені, великий жрець Сушіс. Хіба має ім’я Великий Океан? Хвилі — лише його прояви. Вони виникають і зникають. Так і люди — хвилі в океані життя. Вони мають імена тимчасові, але ті назви зникають разом з їхнім щезанням. Моє життя — то частка великого життя ойкумени, великий Сушісе. Його ім’я — таємниця.

— Ти мудрий, хоч і молодий, — похвалив жрець. — Я помітив твоє вагання, проте ти вчасно збагнув приховану суть запитання. Мало хто зумів відповісти на нього. Я допущу тебе до Великого Іспиту. Витримаєш — приймеш посвяту, станеш нам братом. Не витримаєш — теж навіки залишишся в храмі, не вийдеш з нього, але станеш простим служкою. Вирішуй, елліне! Ще є час. Ізіда дивиться на тебе, вона не відає милосердя. Лише великий дух може підняти її покривало. Слабкий — згорить! Вперед або назад?

— Вперед! — сказав я. — Моє слово остаточне, тверде. Рішення безповоротне. Без Істини нема життя. Я волію пройти Великий Іспит, о Сушісе!

— Тоді йди і чекай!

Він дав знак, з’явилися мої проводарі, забрали мене. Оце сиджу в комірчині, пишу тобі листа, любий учителю, тепер уже останнього.

Після іспиту вже неможливо буде писати, мандрувати. Я одрізав усі шляхи. На що сподіваюся? Не знаю. Коли побачу рідну Елладу, чи й побачу? Теж не відаю. Та мушу пірнути в безодню таємниці, розкрити глибини древньої мудрості. Прощай, коханий Гермадамасе! Як летітимуть з єгипетського краю лелеки, прислухайся до їхнього

клекоту, з ними я передам тобі, любим батькам і самотній Наріссі своє найщиріше вітання. Прощай, прощай, прощай!

***

За ним прийшли на світанку, коли почали згасати в небі тремтливі зорі, а тумани осідали на храмах і стінах самоцвітними краплями. Піфагор не спав тієї ночі і був готовий до всього. Два посланці — в багряно-червоних шатах до землі, в гостроверхих шапках, з машкарою на лицях, з-за якої в прорізах поблискували очі, — мовчазно й зловісно стояли на порозі його комірчини. Потім один з них дав знак — іти за ними.

Піфагор ступив на внутрішній терен храму. Вони минули величну колонаду, сувору варту кам’яних богів. У темно-синій воді басейну заколихалися відбитки чорних левів. Іншим разом Піфагор милувався б небаченим видовищем, але тепер було не до того. Він мучився думкою про те, що Великий Іспит може початися зненацька, нежданo, кожної миті. Як не проґавити, не пропустити? Серце стукотіло, думка металася в передчутті дивовижних і страшних розгадок. Потім він знеміг від напруги й вирішив — досить! Несила уявити, що жерці вигадали за довгі тисячоліття. Треба йти просто й незворушно. Він знає одне — пошуки правди. Чисте серце знайде дорогу, відкине павутину лжеістини.

Вузьким коридором, що звивався довкола товстої колони, Піфагор з проводарями вийшов на вимощену синіми цеглинками вуличку, що вела по горішній частині муру до похмурої високої гори. Звідси видно було рожеве плесо Нілу, зелені пасма очеретів, кораблі з високими щоглами. В небі кружляли лелеки, такі самісінькі, як і в коханій Елладі. Піфагорове серце болісно стислося, в уяві майнула розпачлива постать Нарісси, заплакані очі матері, висока хвиля з пінистим прибоєм, де він так любив стояти в задумі. Він на хвильку стишив крок. Ось уже чорний отвір, холодний подих печери: ніжне сяйво світанку зникло. Може, назавжди?

Обабіч, в нішах, горіли смолоскипи, стіни мерехтіли гранітними гранями. Печера розширилася і привела до чималої зали.

Посередині стояв великий жрець Сушіс. Як і минулого разу, він був спокійний, зосереджений, незворушний. "Ніби статуя", — подумалося Піфагорові. А може, так треба? Може, Істина пізнається в повному відреченні від зовнішніх проявів почуття?

Піфагор зупинився. Супутники лишилися позаду.

— Не передумав? — глухо запитав жрець.

— Ні, — твердо відповів Піфагор.

— Гаразд. Іди.

Він зробив знак рукою. З бокового проходу вийшов високий, атлетичної будови ефіоп, подав еллінові двосічного меча.

— Візьми.

— Навіщо? — здивувався Піфагор.

— Ти шукаєш Істину, — приязно озвався Сушіс, — а її не просто знайти, на шляху до неї безліч ворогів. Лише той, хто має серце воїна, здатний пробити всі заборола. Може, тобі доведеться змагатися з ворогами, пробиваючи шлях до мети силою. Бери!

— Істину не здобудеш силою, а тим більше — насиллям, — похитав головою Піфагор. — Там, де сила, — поруч безсилля. Чим могутніший натиск сили — тим незламніший опір. Це древній закон протилежностей. Коли начала у вічній ворожнечі — хіба складуть вони у громі поєдинку

Істину? Не візьму меча, о Сушісе! Воїн з мечем — лише убивця, я волію бути воїном духу!

— Добре, — скупо похвалив Сушіс. — Зараз вирушиш на пошуки. Може, це триватиме хвилину, може, годину, може, роки… А може, всю вічність. Різні люди стрінуться на твоєму шляху, треба оволодіти їхнім довір’ям, пошаною. Візьми ось це, пригодиться…

Ефіоп зник, на його місці стояла білошкіра дівчина з серпанком на обличчі, вона тримала в простягнутих руках розкішні шати з оксамиту та шовку, розцяцьковані золотом.

Піфагор усміхнувся.

— А ці ганчірки й поготів не знадобляться мені. Знаю, що люди стрічають мандрівників по вбранню. Та не в таких шукати розгадки таємниці буття. Вони не відають про неї, бо схиляються перед марою розкоші. Я не маю потреби у цих шатах.

Дівчина щезла в темнім переході печери. Тоді Сушіс дістав з-під широкого плаща шкіряну торбинку, струснув її. Тонко задзвенів метал.

— Що ж, тебе не спіймаєш, елліне. Маєш чисте серце. Я радий, що ти не обтяжуєш себе зайвим тягарем, так легше йти по шляху Великого Іспиту. Але ось це — від мене, не відмовляйся. Візьми…

— Що там?

— Золото. Найблагороднiший метал. Це вже не для випробування, не турбуйся. Путь у тебе далека, при собі завжди варто мати якусь дещицю грошей, не завадить…

— Мені завадить, — нахмурився Піфагор. — Я вдячний тобі, великий Сушісе, за турботи, але облиш. Може, й справді згодяться мені гроші,

може, хтось допоможе мені за них на шляху пошуку, нагодує, дасть притулок. Та волію, щоб робили все це мені не за гроші. Оплачений шлях не веде до правди.

На чолі Сушіса пролягла зморшка невдоволення. Він підвів руку, до нього нечутно підбігли дві служниці з тацями в руках. Жрець зняв з таць білі скатертини, Піфагор побачив череп’яні пляшки, грона винограду, рум’яні пшеничні коржі.

— Ну що ж, — сказав Сушіс. — Твоя правда, за гроші не варто здобувати собі друзів на великому шляху. Хай буде по-твоєму. Я прощаюся з тобою, елліне. На прощання хочу з тобою випити сонячного соку винограду — дарунка вогнистого Ра.

— Я поспішаю, о Сушісе! — сказав Піфагор. — Не затримуй мене більше. Не хочу ні обтяжувати себе їжею, ні затуманювати вином на шляху пошуку.

Очі жерця заблищали ярим вогнем.

— Добре, йди! — гримнув він.

Погасло світло. Загуркотіли громовиці під склепінням печери. Сушіс зник. Піфагор залишився наодинці з темрявою.

— Куди йти? — запитав він.

В сутінках почувся зловтішний сміх. Потім перед очима елліна спалахнула вогниста риса, ніби полум’яна примарна гадюка поповзла між скелястими стінами. Він кинувся в тому напрямку, де пролягала риса. Дорогу перетнула тріщина, він перестрибнув її. Далі риса зникла, в ніші на стіні палахкотів смолоскип. Піфагор висмикнув його, рушив далі. Налетів вихор, погасив смолоскип, вирвав з рук. Піфагор упав на коліна,

поранив руки. Підвівшись, прислухався. Довкола панувала тиша, десь у пітьмі дзвінко падали краплі води.

Піфагор поволі рушив далі, тримаючись руками за стіни печери. Зненацька темряву змели потужні хвилі блакитного сяйва. Воно лилося не знати звідки, посилювалося, вібрувало. Перед шукачем виникла рожева квітка, піднялася вгору, розкрилася. Вона була подібна до лотоса на хвилях Нілу. Сяйнула блискавиця, розпанахала квітку, і на її місці виникла велична постать Ізіди у сріблистому вбранні. Голову богині вінчала рогата тіара з мерехтливою кулею.

Піфагор зачудовано дивився на неї. Це було не мертве зображення, а жива, трепетна постать. Очі її дивилися просто в серце шукачеві, рожеві вуста ворушилися. Почувся мелодійний голос:

— Хто ти, шукачу?.

— Я той, хто жадає Істини, — відповів Піфагор.

— Лише я маю ключі до Істини, — сказала Ізіда. — В прадавні часи мій коханий муж Озіріс вирушив у далекі зоряні краї. Брат його Сет залишився правителем у прекрасному краю Озіріса.[20] Задумав він у глибоких тайниках свого серця оволодіти царством брата і мною. Підступом убив Озіріса, коли той повертався додому, розкидав частки його у вселенському просторі і став правителем трьох світів. Та моєї тайни він не торкнувся, мудрості Ізіди не збагнув, бо запона моя відкривається лише для чистих сердець. Я прийшла у цей світ, о шукачу, щоб збирати частки мого коханого, бо найбільше їх тут, у темній земній безодні, у вихорах зловісного Аїда. Непросто знайти, відшукати ті частки, бо злий Сет заманює вірних вояків Озіріса до себе, щоб здобути для себе чистий вогонь сердець і підняти таємниче покривало Ізіди, покривало Істини. Я ходжу, плачу, я шукаю іскри гарячого серця Озіріса. Ой, як довго, ой, як тяжко блукати в цьому темному світі! Допоможи

мені, о шукачу, допоможи відшукати частки тіла коханого, і я нагороджу тебе — відкрию для тебе запону Істини. Ти ввійдеш у сяйво Озіріса!

— Я готовий! — щасливо скрикнув Піфагор. — Я твій, о прекрасна богине Ізідо!

— І ніщо не зупинить тебе? — тихо прошелестіло запитання Ізіди.

— Нішо! Ні грози, ні спека, ні горе, ні рабство! Лише скажи мені — чому існує цей тяжкий світ? Чому в ньому є раби і господарі? Чому дух людський приковано до скелі нерадісного існування, немов древнього титана Прометея? Невже такий закон буття? Скажи, о Ізідо?

— Та відповідь за моєю запоною, шукачу! Ти рано хочеш пізнати її!

— А чи скоро це станеться?

— Коли опромінишся сяйвом Озіріса.

— Що мені робити?

— Шукай. Допоможи мені. Відкрий очі серця. Тілесні очі не допоможуть.

— Я ще побачу тебе, о Ізідо?

— Я чекатиму тебе.

— Де? — крикнув Піфагор.

Постать Ізіди зблякла, почала танути, згасати. Вона ніжно усміхнулася, підняла руку.

— Всюди, шукачу. Де ти шукатимеш Істину, там і я поруч з тобою, йди вперед. Не забувай про розтерзаного Озіріса. Не забувай! Доки він не воскресне, світ буде знемагати в полоні темного Сета…

Знову насунулося море пітьми, ще страшнішої, ніж раніше. Піфагор ступив уперед, зворушений побаченою феєрією. Що це? Звідки? Справді йому з’явилася богиня чи то гра втомленої, напруженої уяви? Та ні, вона здавалася живою і близькою. Ось і тепер у свідомості відлунює її тихий голос, сповнений туги й кохання. Озіріс… Дивний символ. Який зв’язок цього єгипетського міфа з пошуками Істини?

Пітьма німувала. Треба було йти далі. Без світла, без провідника, у напруженій тиші печер.

Піфагор ступав сторожко, намацуючи підошвами шлях. Печера вела вниз, звивалася в’юном, склепіння нижчало. Незабаром еллін уже чіпав тім’ям стелю, доводилося йти нагинці.

Попереду вибухло полум’я, заклубочилося криваво-чорними звивами, в лице дихнуло жаром. Піфагор на одну мить стишив крок, але в голові задзвеніла струна: вперед!

Він кинувся бігти, вогонь струменів попід ногами, дим виїдав очі, язики полум’я химерно вигиналися, ніби жала драконів, чувся пронизливий крик — грізний і жалібний водночас:

— А-а-а! Зупинися, захисти нас! Захисти!

В полум’ї метушилося безліч цяток. Піфагор придивився до них. То були очі — тисячі очей. Сині, чорні, карі. Вони закликали, просили, благали:

— Зупинися, зупинися, визволи нас!

— Хто ви? — розпачливо крикнув Піфагор, затуляючи обличчя від пекельного жару.

— Ми розуми й душі прадавнього світу Озіріса! Нас розтерзав темний Сет, замкнув у в’язницю кам’яних глибин! Ми стали духами скель і гір! Ми заковані тягарем землі! Ми знемагаємо у тяжкій нарузі й безвиході! Визволи нас, допоможи!

— Як допомогти вам? — з мукою запитав еллін.

— Залишся з нами. Нам душно, тісно! Твій вогняний дух дасть нам силу, снагу і надію! Зупинися!

Піфагор вагався лише мить.

— Ні! — крикнув він. — Не зупинюся! Я прагну Істини! А ви хіба відкриєте мені всепроникаючий промінь правди? Якщо вашу рушійну силу поглинуло каміння, перемогло, то що здобуду я від вас, коли зупинюся? Тисячолітній сон! Чим стану? Підніжжям невідомих сил і невблаганних стихій! Хочу’сягнути кореня буття, там розгадка і вашого визволення! Не маю чим допомогти вам нині — я йду далі!

Минувши смугу полум’я, Піфагор вийшов на рівну стежку. Позаду чувся демонічний регіт, ридання й стогін. Шукач поривався далі, не обертаючись.

Зненацька перед ним розкрилася прірва, знизу дихнуло смородом, гнилизною. Піфагор, зойкнувши, впав у якесь густе драговиння, занурився до пояса. Спробував рукою довкола себе — стіни були гладенькі, прямовисні. По них годі було видряпатись назад. Тоді він побрів далі. Під ногами хлюпало, дух забивало неприємними випарами. Поверхня болота ледь помітно мерехтіла фосфоричним сяйвом. Піфагор наступив на щось, намацав палицю. Вона насилу піддалася, над водою виринула рука людського кістяка, а за нею — череп. Зотліла плоть вже

не трималася купи, байдуже осміхалися вишкірені зуби. Еллін з огидою скрикнув, випустив зловісну знахідку.

Жахлива проява! То, певне, якийсь його попередник, котрий не дійшов до мети, задихнувся в болоті. Невже і йому судилося те саме? Замість прекрасного лиця Істини — німа й безжальна могила?

Відчув, як задуха все сильніше спирає дихання. Хутчіше, хутчіше! Не безмежне ж це прокляте болото! Десь удалині чуються моторошні крики, регіт. Хто там? Сичі чи, може, гієни? Гієни під землею? А втім, хто скаже, де він мандрує? Може, в іншому світі, а може, вві сні?!

Кам’янисте дно глибшає, багно вже дістає грудей, шиї. Піфагор задирає голову, щоб грязюка не потрапила до рота. Вже неможливо йти, треба пливти. Руки обважніли, драговиння тягне донизу. Не здавайся, Піфагоре! Чуєш, не здавайся!

Та ось здалека почувся ласкавий плюскіт води, багнюка порідшала, запахи гнилизни розвіялися. Піфагора підхопив сильний потік, поніс. Швидше, швидше. Еллін полегшено зітхнув: слава богам, якщо вмирати, то не в проклятому болоті! Підземна ріка глухо вуркотіла, звиваючись поміж крутими стінами, хлюпала в невидимі береги.

Нарешті течія винесла Піфагора на широкий простір, ріка перейшла у спокійне озеро. На тім боці видно було білостінну хатинку, пальми біля неї; згори падало денне світло, воно грало феєричними зайчиками на темно-фіолетових водах, що плюскотіли поміж прямовисними скелями.

Піфагор радісно поплив до берега. Нарешті!

Він виліз, знеможено впав на пісок. Спочити, хоч трохи спочити… По тілу прокотилася солодка млість. Нічого не треба… тиша… спокій…

З далини докотився тихий, мелодійний голос:

— Ти допоможеш мені, шукачу? Еллін схопився, випростався.

— Ні, не хочу спочинку! Я йду, ясноока Ізідо! Сила є в ногах, дух мій твердий!

Він на хвильку заглянув до хатинки, там на столику лежали соковиті дині, смажена паруюча риба, прозорі грона винограду. Тиша, мир, чекання… Піфагор ковтнув слину, одвернувся. Поглянув угору, там клубочилася сонячна імла, закриваючи скелясте склепіння колосальної печери. Хто влаштував цей шлях іспиту? Де вони, ті, котрі стежать за ним? Та й чи стежать? Ось черепи й кості попід стінами, — то сліди нездійснених надій. Їм ніхто не допоміг…

Туга лягла на Піфагорову душу, десь в глибині серця заворушилися сумніви. Не час думати про це. Вперед!

Хатинка залишилася позаду, перед ним — знову чорна паща печери. Невже знову треба долати вогонь, примари, болото? Чого ще чекати на шляху Великого Іспиту?

Склепіння нижчає, нижчає. Вже можна йти лише нагинці. Ось вже треба ставати на коліна, повзти…

Печера круто опускається вниз, шукач ковзається грудьми, животом по гладенькому камінні. Тепер вже назад не виберешся, хоч би й захотів. Прохід звузився так, що можна лише пробиратися вужем. Скелі обдирають шкіру до крові. Коли ж кінець? Коли нарешті кінець путі? Чи, може, він не має кінця?

Кров бухає в скроні, груди роздимаються, мов ковальський міх. Несила повзти, руки, як зламані гілки.

Піфагор завмер, прислухаючись. Невже довкола нікого нема? Невже його покинуто напризволяще? Хіба Істина має бути такою жорстокою? Чи жорстокі її вороги? Хто ж влаштовує іспит для шукача? Хто?

Він люто кинувся гребтися далі, камінь стиснув його з усіх боків, охопив, ніби лещатами, — аніруш! Спробував сахнутися назад — не пускає!

— Гей, хто чує мене, — допоможіть! — заволав Піфагор.

Скелі ковтнули його крик. Хвиля жалю залила груди, він заплакав. І ті сльози заспокоїли його. Тіло ослабло, м’язи зм’якли. Спокійніше, Піфагоре! Доки можеш дихати, жити — не допускай відчаю.

Перепочивши, він тихесенько, ледь відчутно просунувся вперед. Вийшло. О радосте! Він видихнув повітря, спробував ще. Далі, далі… Яке щастя, що він нічого не з’їв перед іспитом! Нізащо б не проліз крізь цю мишачу нірку!

Вершок за вершком, лікоть за ліктем пробирався він тісною дірою, доки не випав з неї. Падіння було таке несподіване, що Піфагор не встиг навіть скрикнути. Він вдарився об м’яку землю і знепритомнів…

Ніби в маренні, відчув, що його перевертають, кудись несуть, кладуть на дерев’яний ослін. Ніжні руки витирають кров на тілі, змивають бруд і піт, змащують пахучими рідинами. Легко, приємно, радісно. Невже кінець шляху? Він досягнув…

Знову тиша. Мовчання. Де ж люди?

Піфагор розплющив очі. Він лежав у невеликій, розкішно вбраній кімнаті. На низенькому столику стояли високогорлі глечики, парували якісь страви, бурштинилися золотаві грона винограду.

Стіни кімнати вкривали важкі барвисті килими, світло падало з двох стрілчатих вікон, десь аж з-під стелі. В кутку, за прозорим серпанком, заманливо біліла пишна постіль.

Безшумно відчинилися двері, до кімнати зайшла висока стрункa дівчина, загорнута в прозоре покривало, під яким просвічувалося молоде гнучке тіло. Вона наблизилася до Піфагора, відкинула запону з лиця. Еллінові перехопило подих: такої краси він ще не бачив ні в Елладі, ні в Сірії, ні тут, у Єгипті.

В імлисто-синіх очах майже не видно зіниць, вії, ніби крила птаха, піднялися над ними й завмерли — злякано, насторожено. Оксамитні брови відтіняють високий чистий лоб. Вона поворухнулася, тривожно заколихався водоспад волосся, заіскрився синюватим полиском. Затремтіли майже дитячі, трояндові вуста. Піфагор почув ніжний голос:

— Ти здолав тяжкий шлях, шукачу… Ти хочеш спочинку…

— Хто ти, прекрасна дівчино? — ледве спромігся промовити еллін. — Я вже десь бачив тебе. Мені знайомий твій голос…

— Ти втомився, знеміг, — провадила дівчина далі, ніби не чула Піфагорових слів. — Ця постіль для тебе. Спочинь. І я буду тобі подругою, матір’ю, коханою…

Піфагор задихнувся від щастя. Вона — така неземна, богоподібна, незрівнянна — буде його подругою! Невже це правда? Він заслужив нагороду за свої муки, за велике терпіння?..

— Ти прекрасний, юначе, — лагідно промовляла дівчина, підступаючи ближче. — Давно я не бачила таких, як ти, героїв. У тебе тіло, ніби в молодого оленя, в тебе бронзове волосся, я не милувалася таким в Єгипті, в тебе ясні блакитні очі, ніби відблиск ранкового неба. Будь зі мною, шукачу, будь зі мною…

— З тобою, — сказав зачарований Піфагор. — З тобою… Може, ти і є Істина?..

В серце вп’ялася стріла. Еллін зненацька згадав пожовклі, зотлілі кістяки в затхлому баговинні. Чого ж прагнули вони? Невже ось цієї зустрічі? Затишку, спокою, ніжних та лагідних слів…

— Істина? — перепитала дівчина. — Нащо тобі Істина? Та й де вона? Я не бачила Істини…

А тихо, ледь чутно, вона прошепотіла, пильно дивлячись у очі Піфагорові:

— Не залишайся, прекрасний юначе! Не залишайся…

Піфагор затремтів. Ось вона — пастка! Після суворого іспиту — пастка ніжності! А дівчина щира, вона не бажає, щоб він потрапив у сільце, як молодий недосвідчений птах. Спасибі тобі, дівчино, хай боги благословлять тебе!

— Чому ж ти не йдеш до мене, о мужній шукачу? — вголос промовляла дівчина. — Прийми моє кохання, в ньому ти знайдеш глибину чуття, палкішого від будь-якої Істини.

Вона ступила крок ближче, хотіла обняти юнака. Він спалахнув від її доторку, сахнувся до стіни.

— Не хочу! Я мушу досягнути мети! Якщо ще не кінець іспиту, не зупиняй мене, дівчино! Де мені знайти вихід?

— Іди! — гнівно скрикнула дівчина, проте очі її пойнялись ласкавим, радісним блиском. — Іди, недостойний елліне! Ти зневажив мою красу, ти не вклонився принадам Ізіди! Двері перед тобою, іди!

Він кинувся до відчинених дверей. Перед ним запломеніла вогненна риса. Піфагор побіг, ніби за ним хтось гнався. Десь лунало ричання звірів, спалахувало і знову згасало світло, та еллінові все те було байдуже. Вперед, вперед! Він відчував, що переміг. Ніщо не затримає його, коли він подолав принади ніжності й кохання.

Шлях йому перепинила широка прірва. Їй не видно було краю. Вогняна риса вказувала на той бік. Піфагор придивився — над безоднею сріблилася стежинка, сплетена майже невидимими нитками, схожими на павутину.

"Коли є дорога, можна по ній іти", — подумав Піфагор і, затамувавши подих, ступив у порожнечу. Невидимий міст захитався, завібрував, проте витримав вагу Піфагора. Він відважно рушив над прірвою, балансуючи руками. Глибоко внизу шумів гірський потік, пінився на гострих скелях. А спереду в імлі вже вимальовувався протилежний берег. Ближче, ближче! Піфагор хапається за камінь, насилу вибирається на твердий грунт, все ще не вірячи, що йому пощастило подолати безодню. Не треба дивитися назад, голова паморочиться від нелюдської напруги. Вперед, вперед!

Дихає теплий, напоєний пахощами квітів, вітер. А перед Піфагором могутня брама, окована бронзою. Невже при завершенні шляху мертва, байдужа перепона, і доведеться когось просити, щоб йому відкрили мовчазні ворота?!

Піфагор в ярому зусиллі наліг грудьми на браму. Потім, розігнавшись, одчайдушно вдарив плечем. Ворота загули, похитнулися і з гуркотом розлетілися на частки. Еллін упав на землю. Його підхопили сильні руки, поставили на ноги. Вогняні очі Сушіса дивилися на Піфагора здивовано й тривожно. Він обняв шукача і розчулено сказав:

— Ти здолав, синку, Великий Іспит. Мало хто витримував його. Істина вибирає тебе для свого шляху. Йди спочивай...

Піфагор заплющив очі, солодка млость сну покотилася по тілу.

— Я пройшов, — прошепотів він.

— Радуйся, шукачу, — пролунало десь у високості. — Іди далі стежкою сліз. Я жду тебе, Озірісе! Я чекаю…

Два дні Піфагора ніхто не тривожив. Його перевели у внутрішнє подвір’я храму, одягли в білий лляний гіматій. Мовчазний слуга-ефіоп приносив їжу, на запитання не відповідав. Еллін виходив на мур, милувався повноводим Нілом, блакитним маревом на обрії, далекою смугою жовтих пісків. Думав напружено й болісно. Чого він досяг? Навіщо той дивний Великий Іспит? Що він доводить, в чому переконує? І кого?

Третього дня після сніданку прийшов Сушіс. Був простий і дружній. Зникли з обличчя суворість і замкнутість. Тепер це був не жрець бога мудрості Тота, а старший друг, товариш, батько. Піфагор підвівся, щоб його привітати, Сушіс знаком звелів сидіти. Сам ходив по приміщенню, задумано поглядаючи на елліна. Зрештою тихо озвався:

— Ти, певне, чекаєш — що далі?

— Так, учителю.

— І дивуєшся, навіщо такий складний ланцюг Великого Іспиту?

— Ще й дуже, — відверто признався Піфагор. — Адже шукач знає, що затримуватись не можна, він знає, що треба йти вперед. Треба лише мати мужнгість і силу для прагнення…

— Одначе мало хто пройшов шлях Великого Іспиту, — підхопив великий жрець. — Особливо його останні кроки, — додав він, лукаво усміхаючись. Безумовно, Сушіс натякав на зустріч з дівчиною.

Піфагор спалахнув. Жрець одвернувся, ніби нічого й не помітив. Потім посерйознішав, зупинився перед елліном, нахмурившись і склавши руки на грудях.

— Твоя правда. Той іспит, що ти пройшов, ще нічого не доводить. Його може пройти і мужній злочинець, котрий жадає проникнути в таїну храмів. Отже, той день лише довів, що ти нездоланно прагнеш до мети. І та мета…

— Істина, — палко підхопив Піфагор.

— Не повторюй часто цього слова, — втомлено сказав Сушіс— Що воно означає? Лише "те, що існує". Кожен вкладає в це слово своє поняття. Невже ти гадаєш, що Істина одна й та ж сама для тебе й для мене?

— Вона повинна бути єдина, — твердо промовив Піфагор. — Інакше то вже не Істина, а її підробка.

— Ти в полоні слова. Чому Істина повинна бути однією для всіх? — скептично запитав жрець. — Для людей, для звірів, для ось цього каменя, що в нас під ногами, для тієї хмаринки, що ось там, за вікном…

— Не знаю, — розгубився Піфагор. — Для каменя… для хмари… Не знаю… Вони не шукають, не мислять…

— Хто сказав тобі про це? — наполягав Сушіс. — Чи ти забув крики у підземеллі? А щодо людей… то й не всяка людина думає про Істину. Більшість з них заклопотані щоденними справами — їжею, житлом, вбранням. Яку Істину ти для них запропонуєш, щоб вона була єдина з твоєю? Чи ти гадаєш, що вона десь прихована, як скарб, і треба лише знайти її і роздавати всім, кому скільки належиться?

— Не знаю… Я ще не думав про це… Я й приїхав до Єгипту, щоб знати більше. Знати і розуміти. Я чекаю, учителю. Одчини мені браму до втаємниченого знання…

— Оце інша справа, — схвально мовив Сушіс. — Говори просто, так, як спраглий у пустелі просить джерельної води. Я для тебе відкрию наші бібліотеки. Читай, думай. Ти ступив на перший щабель посвяти. Готуйся до другого. Він буде складніший…

— Коли?

— Не знаю. Все залежить від тебе. Ходімо, я покажу тобі бібліотеку…

Вони пройшли заплутаними коридорами, де не було видно жодної живої душі. У високих світлих залах Піфагор побачив ряди пожовклих манускриптів за прозорими слюдяними пластинами. Папіруси, пергаменти, срібні та череп’яні таблички лежали в заглибинах, видовбаних у суцільній скелі. Крізь круглий отвір у стелі падало сонячне проміння, повівав теплий вітрець. Піфагор захоплено оглядав незвичайну скарбницю. О боги, він і не мріяв про таке багатство! Тут можна роками читати і не здолати всього…

Сушіс помітив захоплення на обличчі Піфагора, усміхнувся.

— Тебе вразило сховище? Це ще не все. Ходи за мною. Вони ступили в сусіднє приміщення. В присмерку еллін

побачив обриси невідомих пристроїв, металеві платівки, складені рядами, прозорі кулі.

— Що це? — прошепотів Піфагор.

— Священна бібліотека, — сказав Сушіс.

— Я зможу прочитати книги, що зберігаються в ній? — схвильовано запитав еллін.

— Поки що — ні…

— Чому?

— Не питай забагато, — скупо відповів жрець. — Ходімо звідси. В цю бібліотеку можуть заходити лише кілька вищих ієрофантів.[21] І я, звичайно… Читати ці таблички й книги можна після вищої посвяти.

— А я, о учителю?

— Не знаю. Це не від мене залежить. Воля Ізіди, — загадково промовив жрець. — Умій терпіти. Терпіння підземних вод продовбує величезні печери.

— Я терпітиму, учителю.

— Гаразд. Залишайся тут. Читай, думай. Я покажу тобі, де книги еллінською мовою. Ієрогліфи Єгипту ти почнеш незабаром вивчати з моїми помічниками. Я даю тобі необмежений час і можливості, Піфагоре. Ти сподобався мені. І коли ти…

Сушіс замовк, ніби вагаючись.

— Що, учителю?

— Коли ти виявишся твердим і мудрим… Гідний істинно великого шляху — перед тобою відкриється дивовижне майбуття. Більше нічого не скажу. Жди і надійся. У священну бібліотеку не заходь. Ти хочеш запитати — чому?

— Так, учителю.

— Така воля Ізіди. Крім того, ти нічого не прочитаєш. Священну мову знаю лише я і передам її своєму спадкоємцю…

Жрець наблизився впритул до учня, суворо зазирнув у його очі, тихо додав:

— Тим спадкоємцем можеш бути і ти, елліне. Чуєш? Але про це нікому й слова.

— Я мовчатиму, учителю, — розчулено сказав Піфагор. — Дозволь мені залишитися тут одразу?

— Добре. Я покажу тобі, як звідси виходити. Не марнуй часу, сповнюйся мудрістю. Вранці сюди приходитиме мій помічник, запитаєш його, що буде незрозуміле. Мене не турбуй. Я сам прийду, коли настане час.

— Гаразд, учителю.

Сушіс рушив до виходу з зали. Піфагор ще хотів зупинити його, запитати про феєричну постать Ізіди, про страшні випробовування в печерах, про голоси, що прохали його зупинитись, — та якийсь внутрішній голос звелів йому мовчати. Надто багато одразу… надто багато… Не слід обганяти течії подій, доля принесе його до жаданого берега…

Минали дні, місяці.

Піфагор не помічав плину часу. На світанку вставав, купався в басейні, зустрічав схід сонця разом з іншими жерцями урочистим гімном хвали. Потім з’їдав скромний сніданок — маїсовий коржик із джерельною водою — і йшов до підземної бібліотеки.

Він уже вмів читати єгипетські ієрогліфи, розбирав клинописні письмена. Неосяжна ріка розмаїтих знань попливла до свідомості елліна, міняючи попередні уявлення, ліплячи день за днем обриси нового світогляду. Та не все було зрозуміле Піфагорові. Тоді він вечорами ходив під зорями, намагаючись розплутати складні космогонічні та філософські клубки. Нікому було допомогти, Сушіс не приходив, а його помічник, котрий інколи з’являвся в підземеллі, уникав розмов з елліном.

Манускрипти про мандри душі людської після смерті займали більше половини поличок. Вони завалили Піфагора, поглинали майже весь час. Він знемагав під тягарем символів, намагався розкрити в плутанині чужих уявлень зерна зрозумілого, доступного.

Бог мудрості Тот в тих записах без кінця пояснював своєму учневі походження світу, цикли падіння й піднесення душі, закони стосунків між людьми й богами.

З незміряного лона Безмовного Божества, розповідали папіруси, сіються зерна-душі у поле простору, як сіє селянин пшеницю в розпушену землю.

Цикл за циклом, коло за колом пірнає душа все глибше у надра землі. І забуває про свою небесну вітчизну, захопившись принадами світу. Вже не пам’ятає вона осяйних пшеничних полів Озіріса, не бачить його божественного обличчя. Любі й дорогі їй своя сім’я, життя, земні втіхи та насолоди. І настає такий час, коли земне переважає небесне. І тоді душа засинає, вмирає. Інколи — назавжди. І лише молитви жерців можуть розбудити її, очистити, повернути до священного краю Озіріса.

Тяжкий післясмертний шлях душі. Вона блукає в темряві потойбічного світу, поміж демонами та злими богами. Вона стає, після незміряних мук, перед ликом невблаганного повелителя Істини та Справедливості, щоб дати йому відповідь за своє життя, слова й мислі.

Непомильні терези зважують вчинки людини, щоб визначити її подальшу долю.

"Книга мертвих" навчає душу, що треба сказати перед Володарем неба. Але для цього слід повністю віддатися волі жерців — служителів божественних повелінь. Формула покаяння сувора й безжалісна.

Безліч, безліч запевнень давала душа, що вона не діяла так, як не веліли жерці та служителі богів. А під кінець сповіді вигукувала:

"Я чистий! Я чистий! Я чистий!"

І коли терези свідчили про безгрішність душі, тоді вона радісно поверталася до прекрасного царства Озіріса. Проте тільки в тому разі, коли на землі залишалася її бальзамована мумія. Досить було жерцям спалити мумію, і душа померлого вже гинула на віки вічні.

Піфагор бився над жахливими суперечностями єгипетських вчень. Навіщо Верховному Божеству сіяти беззахисні душі у чужий і ворожий світ? Чому не дати їм надійного захисту в борні супроти стихій і демонічних сил? Адже так робить навіть батько чи учитель на землі. Чому доля душі має залежати від волі жерців? Хіба всі вони мудрі й чисті? І як можна чекати справедливості від богів, котрі живляться й насичуються кров’ю грішників або запахом жертви?

Гай-гай, відсутня в цих манускриптах Істина, відсутні ті скарби, які варто було б передати коханій Елладі. Досить з нас і своїх богів, котрі мучать і терзають мужнього Прометея! Невже заради оцих страхіть прагнуть сюди еллінські учені та шукачі з далеких земель? Невже їх задовольняє нескінченне колесо заплутаних і несправедливих ідей? Не може бути! Як поміж половою ховаються життєдайні зерна, так і тут шукачеві під горами мотлоху має відкритися віконце у світ живлючої, сподіваної тайни.

Такі таблички й манускрипти знайшлися. І Піфагор вже не розлучався з ними. Там були математичні ідеї, любі його серцю, геометричні креслення, магія чисел, що пояснювала дивовижну мелодику видимого й невидимого світу.

Гармонія. Ось те слово, якого він чекав. Гармонія чисел, гармонія сфер, планет, людей. І в корені всього — число. Велика Одиниця. Таємнича, самотня, всеохоплююча. Від неї веде початок світ, люди, звірі, планети, далекі зорі. З неї витікають стихії. В неї повертається все суще, здійснивши круговорот буття.

Досвід показує, що закони чисел універсальні. Одиниця розділяється на двійцю і завершує себе в тріаді. Це перша геометрична фігура, явлена в світі, основа форм, речей, утворів. За нею йде квадрат, четвериця, священна підвалина тріади. Разом вони утворюють сімку, що лежить в основі матерії та її таємничого дивовижного життя. Сім — всюди. В музичній октаві. В небесній райдузі-веселці, що сяє в грозу. В тижні, встановленому прадавніми мудрецями. В ритмах хвороби й одужання, спостережених лікарями. А над всім тим — десятка, як завершення і ступінь до нового ряду. Одиниця і знак безконечності дають першу групу чисел. Як легко рахувати з допомогою нової системи, які великі можливості! Оце справжній скарб, його треба передати світові!..

Передати… Як, коли? Про це не можна навіть думати. Адже він поклявся, що навіки залишиться в храмі, не вийде з нього, не розголосить таємниць посвяти. За непослух — смерть і кара богів на тому світі.

Треба терпіти й чекати. Пити мудрість, відкидати випадкове й непотрібне. Час настане, джерело має пробитися. Навіть підземні ріки виходять на поверхню. Час настане…

Інколи Піфагор згадував чарівне видіння в печері, в його свідомості лунали сумні слова Ізіди, і здавалися вони еллінові цілком відмінними від заплутаних і втомлюючих манускриптів жерців. Чому так, звідки дивна розбіжність? Там — слова про розтерзаного Озіріса, розшуки загублених божественних часток, а тут — владні веління деспотичного правителя небес, котрий мав те ж саме ім’я. Де ж він — Озіріс? Тут, на похмурій землі, в царстві безжального Сета, загублений у вихорах стихій, чи там — в незбагненному небі? Хто він — жертва чи деспот? Жерці зберігають якусь таємницю. Вона зловісна й тривожна. Як її розкрити?

Одного разу надвечір, коли Піфагор прогулювався в саду поміж буйними кущами троянд, до нього наблизилася висока постать у чорному. З-за серпанку чувся схвильований подих.

— Хто ти? — запитав еллін.

— Амадіс, — прошепотів жіночий голос. — Не запитуй нічого. Завтра вранці зайди до священної бібліотеки.

— Мені заборонено туди заходити, — розгублено мовив Піфагор.

— Зайди, не бійся. Прощай, елліне…

Постать зникла з очей Піфагора так же швидко, як і з’явилася. Він навіть не збагнув, куди вона поділася. Відчув, що серце защеміло солодко й болісно. Амадіс… То вона — дівчина, котра врятувала його від спокуси під час Великого Іспиту. Що сталося б, якби він залишився тоді з нею?

Тільки чому ж вона прийшла знову? Хто вона тут, у храмі Тота? Чому кличе у священну бібліотеку? Може, підступ, змова? Навіщо? Сушісу досить наказати, і його замурують у підземеллі, закопають живцем у землю, втоплять у Нілі. Ні, тут щось не так. Її голос, її тривога… Треба йти, треба розірвати кільце таємниці.

Сонця не видно було того ранку. Сірі похмурі хмари закрили Ніл, далеку пустелю, весь виднокрай. Сіявся дрібний дощик. Жерці поховалися в храмах, розійшлися по своїх криптах-притулках.

Піфагор пішов до бібліотеки, сів на звичне місце. Його трясла лихоманка. Служка-ефіоп, котрий приносив сніданок, помітив незвичайну блідість на Піфагоровому обличчі, занепокоєно спитав:

— Може, великий брат занедужав? Покликати старших?

— Ні, не треба, Грааме! Не треба… Просто мені холодно. Я загорнуся в теплий плащ і зігріюся. Йди, ти мені не знадобишся…

Еллін залишився на самоті, довго сидів непорушний, прислухаючись до кожного шелесту. В підземеллі пливла тиша, з отвору падало денне світло, проте слабіше, ніж звичайно. Раніше Піфагор дивувався, звідки в похмурі дні береться сонячний промінь? Тепер він знав, що в стелі влаштовано складну систему прозорих каменів, які зберігали сонячне світло впродовж кількох днів. Коли було встановлено ту систему і ким — ніхто не відав. Еллін зітхнув — скільки прекрасних таємниць заховано від світу! А там — за стінами храмів — люди живуть у жебрацтві й темряві, поклоняючись моторошним, безглуздим ідолам. Чому б не понести ті знання народам, може, це зупинило б війни, облагородило серця…

Роздуми Піфагора перервав тихий стук.

Він насторожився, підвівся з сидіння, тамуючи хвилювання. Вона? Стук повторився, він долинав від дверей священної бібліотеки. Піфагор, вже не вагаючись, рушив туди. Наліг на важкі, оковані бронзою, двері, ступив у заповітну залу. В присмерку перед ним стояла дівчина з відкритим обличчям. Амадіс!

Перехопило подих. Він хотів щось сказати й не зміг. Вона поклала тонкі гарячі пальці на його вуста.

— Заспокойся, елліне. Не дивуйся, що я прийшла, що покликала тебе. Не бійся підступу. Я сама загину, якщо Сушіс дізнається про нашу зустріч… Слухай мене, прекрасний елліне, слухай… Знаєш, що ти у великій пастці?..

— Як? — приглушено скрикнув Піфагор. — Храм священного Тота — бога мудрості — пастка? Амадіс, як це може бути?

— Елліне, не будь дитиною. Я виконувала волю жерців, я була їх слухняною рабинею, але тепер — не хочу. Я порушила течію Великого Іспиту, попередивши тебе. За це — смерть!

— Але ніхто не знає, — озвався спантеличений Піфагор.

— Ніхто, — щасливо засміялася вона. — Якби ти підійшов до мене… якби обняв… тебе вже не було б на світі… або ти став би простим рабом…

— Чому ж ти…

— Я покохала тебе, — випередила його запитання Амадіс, просто й ніжно дивлячись в Піфагорові очі. — В твоєму погляді я узріла безодню чистоти й краси. Ти — як сонце для мене в цьому підземеллі…

— О Амадіс!

— Не бентежся від цих слів! Вони щирі, я чиста перед тобою, перед сонцем, перед небом. Моя любов підказала мені, як треба діяти. І ось я тут. Чи зрозумієш? Чи не одвернешся?

— Ніколи! — глухо сказав Піфагор. — Ти теж у моєму серці, дівчино… Тільки скажи… перед зустріччю зі мною… ти теж приваблювала… інших шукачів?

— Я завжди чекала, — спокійно відповіла Амадіс, ясно дивлячись в його обличчя. — Але ніхто не дійшов до мене. Всі вони гинули в болотах чи в печерах. Ти — перший, хто побачив мене…

— А як же інші жерці, ті, що прийняли посвяту? — приголомшено запитав Піфагор. — Адже вони витримали Великий Іспит?

— О елліне! — докірливо зітхнула дівчина. — Який ти ще довірливий! Жоден з них не проходив Великого Іспиту. Це випробовування лише для чужинців та для тих, кого воліють спекатися. Ти збагнув? Колись було інакше, але давно, дуже давно… Тепер все змінилося, у жерців свої таємні правила, статут. Чужинців вони не приймають у своє коло, чомусь лише тебе залишили живим. Я ще не відаю… але підозрюю щось недобре…

— Мене самого мучила непевність, — сказав Піфагор. — Безліч таємничого, заплутаного. Хто така Ізіда, звідки її жива постать, звідки лунають голоси у підземеллі? А вогні, чарівні кристали, що зберігають сонячне світло, мудрі математичні вчення?

— Ти ще не знаєш і сотої частки того, що належить пізнати, — усміхнулася Амадіс. — Коли прочитаєш священні книги в цій бібліотеці…

— Як? Письмена священної мови знає лише Сушіс. Він сказав, що передасть те знання тільки спадкоємцеві…

— Я теж знаю ті письмена, — прошепотіла Амадіс. — Не поспішай, я тобі все передам. Ти прочитаєш таблиці синів неба…

— Синів неба? — здивувався Піфагор.

— Так. Жерці суворо оберігають таємницю синів неба. Я теж всього не знаю, але ти дізнаєшся про все з цих срібних табличок. Іди сюди, дай мені руку. О ти, царевичу із моїх дитячих снів! Як часто я бачила тебе у видіннях…

— У яких видіннях, Амадіс?

— У мріях, у снах. Я знала, що зустріну тебе. Неодмінно. Серце моє сушила печаль. І ось сталося… Я бачу твої очі — ясні, як світанок над Нілом, чую тепло твоєї руки. Але я повинна встигнути, нам не можна довго сидіти разом. Слухай про синів неба, о прекрасний елліне…

Це сталося в прадавні часи. Вони прилетіли з неба на полум’яних колісницях. Очі їхні були як у людей, а постава відмінна. Сильні, нездоланні, вони вразили уяву людей землі, й народи поклонилися їм. Та сини неба забороняли прадавнім людям принижуватися і кланятися. "Ми ваші брати, ми жили на планеті, такій, як ваша земля. Тепер наша вітчизна загинула, і нам нема притулку. Ми залишимося з вами, навчимо вас мудрості. У нас нема жінок, наше знання нікому передати. Його мають вивчити ваші діти!"

Літаючі храми зупинилися в пустелі, далеко від поселень. Сини неба забороняли людям підходити близько до свого поселення. Лише здалека видно було високі шпилі літаючих кораблів, інколи чулися громи…

Минали роки. Сини неба вмирали, все рідше з’являлися вони поміж людьми. Вони навчали жерців мудрості, записували свої знання на срібних табличках, передавали розуміння священних письмен. Пізніше сини неба вибрали кількох дітей і сказали батькам, щоб ті не турбувалися про їхню долю. Діти згодом повернулися, а синів неба вже ніхто не бачив. Зникли навіки й літаючі храми. Діти запевняли, що в їхніх тілах тепер живуть сини неба, їхня пам’ять, думка, серце, почуття. Розповідали батькам дивовижні історії про якісь далекі планети, про небачені сонця-зірки, про Центральний Вогонь. Проте жерці — хранителі

знання, котрі раніше отримали від синів неба скарби мудрості, почали сміятися над тими дітьми, і сміялися разом з ними всі інші люди. Дітей прогнали в пустелю, і вони розсіялися по землі. Де вони поділися — ніхто не відає.

Після синів неба лишився оцей лабіринт, в якому проходили Великий Іспит шукачі правди й знання. Ніхто не гинув під час іспиту, бо завжди за шукачем наглядали очі старших товаришів. Лише пізніше шлях випробування було кинуто напризволяще, і на ньому загинуло багато мужніх людей.

Постать Ізіди, яка промовляла до тебе, елліне, створена ними. Я не знаю, як вона виникає, звідки, але все це правда. Розтерзаний Озіріс, про якого вона розповідає, то розсіяні поміж людьми сини неба, то вогонь розуму, залишений ними на землі. Його можна зібрати докупи знову — мудрістю, мужністю, любов’ю і подвигом духу. І тоді в грядущих нащадках воскреснуть діти далеких світів, з’єднається в єдиний пломінь серце Озіріса, щоб продовжити свій вічний політ до Істини.

Так повинно бути, елліне. Та жерці зневажили заповіт синів неба і почали діяти злочинно й самовільно. Вони вживали сили й знання для підкорення темних людей, щоб тримати їх в покорі й рабстві. Те знання, що дається людям, заплутане, перекручене. Ізіда дарма благає шукачів знайти розтерзаного Озіріса в темному, холодному світі…

Амадіс замовкла, дивлячисо невидющим поглядом кудись угору, наче намагалася щось пригадати. Піфагор слухав її оповідь заворожено, мов чарівну казку. А може, це і є казка? Може, то прекрасна легенда, щоб піднімати шукачів для подвигу й нестримного руху вперед?

— Срібні таблички чекають ясного розуму й чистих рук, — сказала знову дівчина. — Мій батько, який знав письмена синів неба, передав мені священне знання. Він хотів, щоб воно потрапило до надійних рук, вийшло з підземного сховища у широкий світ. Він мріяв, що колись люди

опанують мудрість, побудують літаючі храми, полетять у далеке прекрасне небо. О елліне, хай ти будеш тим джерелом, яке напоїть спраглих там, у широкому світі… Чи волієш ти цього? Чи не страхаєшся?..

— Я готовий, Амадіс! Я зважився і не боюся. Дай мені знання таємничих письмен.

— Ми будемо стрічатися тут щоранку, — радісно прошепотіла дівчина. — А коли ти познайомишся з мудрістю синів неба — ми втечемо на волю. І попливемо в твою чарівну Елладу. О море, неосяжні простори! Вони щоночі сняться мені! Вільні поля і гори! Як мене тисне це підземелля. Елліне, ти моя зірка надії! Визволи, визволи і забери із собою! Чуєш, прекрасний Озірісе?

— Чую, Амадіс!

— А тепер — обережність. Таємниця і обережність, елліне. Тут і стіни можуть мати вуха.

БЕЗОДНЯ

"Ти, що вступаєш на важкий і нескінченний шлях пошуку, ти, що не страхаєшся примар зневіри, суму й каяття, — ти, мужній мандрівнику духу, — ввійди у храм пізнання, як брат, як син, як воїн.

Діти Вічності вітають тебе.

Хай не втомляться твої ноги.

Хай не знеможеться твій розум.

Хай не опустяться в безсиллі твої руки.

Хай не зів’яне від темряви невдач твій бунтівливий дух.

Ми — твої старші брати. Ми звідали безодні космічних просторів, глибини часу, прірви духу й почуття. В мандрах за Істиною наша материнська планета, якої нині нема на зоряному небосхилі, пролетіла незміряні спіралі Вічності. Скидаючи чергове покривало таємниці, ми бачили перед собою на далекому обрії пошуку нову загадкову постать Несказанного, Непізнанного. І та невблаганна метаморфоза Світової Загадки, її невловимість була для нас тривожним і радісним магнітом безконечного прагнення.

Наш брате, чи радієш ти з того, що почув тепер? Чи, може, сумуєш?

Читай нові для тебе думки, приймай їх у серце, неси іншим людям, щоб підняти їхній погляд до зірок, до єдиної для всіх, всіх, всіх безмірної вітчизни.

І знай — не слід зупинятися ніколи, навіть тоді, коли тобі ввижатиметься попереду остаточний притулок для духу й серця. Нещадно розірви навіть наймиліші кайдани, хай це будуть і кайдани любові. Свобода — твій клич! Не забудь!

О золоте зерно Істини! Впади на чисті, щирі, мужні серця! Зійди пишним цвітом у прийдешніх світах..."

Таємничі слова розпанахують Піфагорову душу, бентежать до сліз, будять у пам’яті щось давнє, забуте, предковічне. Чому щира сповідь легендарного сина неба так хвилює його, чому вона така близька?

Амадіс навчила елліна читати священні письмена, і тепер він жадібно поглинає нове, небувале знання. Все завчене раніше розлітається попелом під подихом могутньої бурі космічної мудрості.

Одна за одною проходять перед Піфагором срібні таблички, промовляють до нього візерунками складних ієрогліфів, розширюють земний світ до неуявних глибин.

Смішні уявлення мудреців Еллади і навіть Єгипту. Вони змушують довкола темної, маленької Землі блукати химерними небесними шляхами Сонце й зорі. Істина спростовує ці примітивні, міркування, відкриває вікно до величного й страшного світогляду…

"В глибинах Вічності палахкотить Центральний Вогонь. То — таємниче ядро і сутність буття. Довкола нього обертаються, біжать плеяди, легіони зірок, планет, незримих світів. Ваше Сонце, люди — лише іскра Центрального Вогню, воно — його дитя, як і міріади інших світил — видимих і невидимих.

Земля, яка вам здається великою і важкою, лише порошинка в лоні просторів, вона легко і прудко біжить по спіралі довкола Сонця. Такою ж дорогою, на різній відстані від пломеніючого світила, мандрують ще дев’ять планет. Деякі з них ви знаєте, деякі простим оком невидимі.

Ми побували біля безлічі інших світил, відвідали сотні темних планет, де буяє життя. Творча сила матерії всюди породжує мислячих дітей, як і тут, на Землі. І така незміряна глибінь її творчої потуги, що відоме людям життя — лише цятка порівняно з всеосяжним життям бездонних часів і просторів Вселенського Древа. І де б ми не були, де б не пролітали, — всюди шукання Істини, вічний бій із стихіями косності та опору, вічне прагнення охопити крилами розуму розсипані частки Цілого. Така суть синів Небесної Ізіди — Великої Матері Сущого, Єдиної Природи.

Як об’єднати синів, розкиданих у неосяжному просторі неба, у лабіринтах минулих і прийдешніх епох? Як сягнути благословенної спільності? Ця думка жене і нас, о мужній брате, в глибини космосу. Вона й тобі не дасть спокою, якщо ти з нашого зоряного роду…"

"Невже і вони не знали віковічної таємниці буття? — думав Піфагор з сумом. — Такий високий рівень пізнання, про який і не мріяли ще земні мудреці, стільки шляхів позаду, а той самий стогін, те саме пекуче запитання..."

А вечорами та на світанку прокрадається таємними переходами Амадіс, палко цілує Піфагора. Вона втішає його, обіцяє втечу на волю.

"Воля", — зітхає еллін. Як він тепер прагне її! Нема й не може бути Істини в підземеллях, у темних печерах.

Очі Амадіс — ніби дві темні зорі. Піфагор довго дивиться в них — не надивиться.

— Ми будемо щасливі з тобою, — шепоче вона. — О, які ми будемо радісні, коханий! Вже все готове — припаси, гроші, вірні люди. Цими днями втікаємо. Ніхто не затримає нас. Вір і надійся!

Минуло два дні. Третього дня вранці до бібліотеки прийшов великий жрець Сушіс. Він застав Піфагора за читанням великого манускрипта про небесні поля Озіріса. Знаком звелів покласти папірус на місце, сказав:

— Настав час нового ступеня, елліне. Два роки минуло. Ти досить багато пізнав. Пора підніматися вище. Радуйся!

У Піфагора тьохнуло серце. Що він надумав? Амадіс підготувала втечу на найближчі дні. Тепер все може зірватися.

Сушіс помітив розгубленість на обличчі елліна. Підозріло примружився.

— Ти невдоволений?

— О ні, учителю, — запевнив його Піфагор. — Але це так несподівано. Я захопився рукописами, звик до свого ритму життя…

— Страшного не станеться, — заспокоїв його Сушіс. — Посвята на ступінь "Пустельного лева"…

— Знову печера, болото? — жахнувся Піфагор.

— О ні! — усміхнувся жрець. — Ти навіть не поворухнешся. Та досить про те, дізнаєшся сам, як і що. Перед тим я волів одверто порозмовляти з тобою. Від цього залежить багато… дуже багато… для мене й для тебе, — загадково додав він.

— Я слухаю, учителю.

— Сядьмо, — втомлено сказав верховний жрець. — Розмова буде важка.

Він сів на гранітний куб біля стіни, склав руки на колінах. Довго дивився на свої жовті, старечі пальці. Вони злегка тремтіли.

— Старий я вже.

Голос у нього був задушевний, ніби в якогось доброго, простого діда, що в колі олуків згадує далекі молодечі літа. Піфагор насторожився — певне, недарма верховний жрець взяв таку ноту, він шукає стежку до його серця.

— Скажи, Піфагоре, відверто — ти задоволений тим, про що дізнався з цих манускриптів? Ти здобув те, що хотів?

— Ні, — не вагаючись, відповів Піфагор. — Може, я ще далі від мети, ніж тоді, як прийшов сюди.

— Добре, синку, добре, — хитнув головою Сушіс, дивно усміхаючись. — Говори, говори.

— Ти не гніваєшся? — вражено запитав еллін. — Ти спокійно слухаєш мої слова?

— Чому б мені гніватися? Ти правду мовиш, від щирого серця — отже, я задоволений. Кажи далі…

— Скажу. Мені до душі припали математика й астрономія. Там усе ясно, просто, дохідливо. Ці знання прекрасні й корисні. А космогонія…

— Що?

— її треба приймати на віру. Її не можна перевірити.

— Чому ж? — усміхнувся Сушіс. — Можна.

— Як?

— Після смерті.

— Ти смієшся, учителю?

— Не сміюся. Адже зустріч з богами в храмі Істини й Справедливості настає після смерті. Живим нічого турбуватися про достовірність тих манускриптів.

— Зажди, зажди. А хто докаже мені при житті, шо та зустріч відбудеться? Я ж вивчаю священні папіруси тепер… і не лише я… І ще, учителю…

— Ну, ну, — підохочував Сушіс.

— Кожен народ має свої образи богів. Всі вони страшенно подібні один до одного. Різниця лише в уборах, мові, якою промовляються молитви до них. Чи не здається тобі, що всі ті боги дуже схожі…

— На кого?

— На людей, учителю. І не кращими своїми звичками, а вадами людськими, невблаганністю, деспотичністю, жадібністю…

— Стій, досить, — сказав Сушіс— Ми зрозуміємо один одного без зайвих слів.

Він похитав головою, сумно зітхнув.

— Я ціле життя розгадував цю прокляту загадку — є вони чи нема? Слухай, елліне, я скажу тобі страшну істину: їх нема!

— Кого? — прошепотів Піфагор.

— Богів.

— А хто є? — жахнувся еллін.

— Люди. Ми. Земля є. Життя наше. Болісне й незбагненне, солодке і гірке, бистроплинне, ілюзорне.

— Звідки ж тоді ми? Хто нас сотворив?

— Ніхто, — суворо одрізав жрець. — Ми піна матерії, її жартівлива гра. Треба радіти, доки піниться келех життя…

— А зірки, сонце, планети? Що вони? Звідки?

— Навіщо нам вони? — іронічно запитав Сушіс, і в його чорних очах з’явилися холодні вогники. — Чим допоможуть тобі далекі світлячки? Життя — один раз. І смерть — теж назавжди!

— Тоді нема Істини? — згаслим голосом промовив Піфагор.

— Нема, — охоче підхопив жрець. — А може, це і є Істина — що її нема?!

— Нащо ж тоді посвята? — гірко запитав еллін. — Гра? Насмішка над шукачами?

— Ні те, ні інше. Іспит мужності, сили, витривалості. Доки ми живемо — треба йти. Життя — то рух. У вас в Елладі є Олімпійські свята, там пробують силу рук, ніг, тіла. Наші храми випробовують силу духу.

Піфагор згадав, що він колись вже користувався тим же символічним образом в розмові з тираном Полікратом. Усміхнувшись дивному витку долі, він запитав жерця:

— Ти ж не віриш у дух?

— Назви це як хочеш — химерою, розумом, душею, дзеркалом відчуття живої піни. Досить слів! Ми з тобою не діти. Говоритиму про справу.

— І всі жерці думають так, як ти?

— О ні! — злякано застеріг Сушіс. — Не смій навіть шепнути про нашу розмову. Нікому! Це — наша таємниця. Чув?

— Добре, учителю.

— Відкривай у собі нове розуміння, Піфагоре. Хай раби й слуги вірять у богів. Ми одні понесемо тяжке розуміння у серці своєму. І за це здобудемо право на духовну владу. Народам потрібне вино. Хай воно п’янить дух. Відкрий їм правду — на землі настане хаос Ми вміємо терпіти, ждати. Наша мета — влада над земним кругом. Фараони, царі, тирани — наші руки. Інколи вони самі не відають про це. Ти — мудрий і мужній. Таких, як ти, нема поміж моїми помічниками. Я хочу, щоб ти став моїм спадкоємцем, елліне.

— А старші ієрофанти?

— Боротьба буде. Та я не боюся. Я передам силу й знання у надійні руки. Прощай. Готуйся і чекай знаку.

Піфагор не міг заснути тієї ночі. Повітря в його притулку було вогке й задушливе. Па морочилося в голові, з нічної імли повзли до нього розмаїті потвори, шепотіли над вухом спокусливі слова: "Влада над світом… Влада над світом…"

Виникли з пітьми пронизливі очі Сушіса. Вкрадливий, тихий голос заколисував: "Ти мудрий і мужній… Таких, як ти, нема поміж моїми помічниками… Довірся мені, тисячолітня мудрість ляже до ніг тобі… Світ, вся ойкумена підкориться нам…"

Піфагор рвучко встав з ліжка. Повітря! Нема чим дихати! Вийти з притулку під зоряне дивоколо!..

Він загорнувся в гіматій, вийшов на широку стіну храму, глибоко вдихнув парке повітря передгроззя. Десь над горами грали сполохи, глухо бурчали громи.

Еллін охопив голову руками, притулився гарячим чолом до шорсткої стіни. Хто розрає, хто вкаже правильну стежку? О Амадіс! Твої очі ясні, як весняне безхмарне небо, твоє серце чисте й безгрішне, твої

поривання чарівні… Та тільки одне мене турбує, крає серце невідступна дума: невже для того я проходив пекельні шляхи муки й терзання, щоб повернутися знову на давню, відому стежину? Сім’я, кохана жінка, діти… щоденна надокучлива праця… в ім’я чого? Щастя кохання? Щастя спокою? А юрби знедолених? А стогін рабів по всій ойкумені? А зверхність володарів? А заповіт синів неба? Хто шукатиме Істину, хто піде за обрій, коли він зупиниться?

"Знайдуться! Знайдуться інші, — шепоче десь поряд лукавий голос. — Божевільні не перевелися в світі. Хай вони йдуть далі. А ти заслужив спокій…"

Заслужив? А хіба спокій — то щастя? Може — горе й мука? Амадіс задовольниться щебетанням дітей та затишком дому, вона повністю поглинеться щоденними турботами про долю своїх чарівних пташенят, а йому… Йому знову й знову безконечна гризота про нерозгадане, нерозкрите, нез’ясоване…

Влада над світом… Це сказав Сушіс. Чому він так сказав? Чому відверто говорив? Хіба тут не досить своїх жерців? Чи, може, він знає їм ціну? Вічний підступ, заздрість, жадоба влади і невдоволене почуття зверхності. Сушіс прочитав у Піфагоровому серці його прагнення до чистого, до надземного… і тому довірився. А чому б не послухати вищого жерця? Стати його спадкоємцем… Вивчити всю мудрість синів неба, здобути силу тисячолітніх шукань… Фараони, царі, тирани прийдуть питати поради, закону, підтримки. 1 можна буде їм дати нове слово — чисте, ясне, не заплямоване людською жадобою й підлістю…

Блискавиця вогняним змієм майнула у високості, осяяла важкі хмари над храмом Тота, гнівно прокотився понад горами грім. Піфагор глибоко вдихнув грозовий струмінь, підвів погляд до неба.

Стати спадкоємцем Сушіса? Стати стрілою в руках стрільця, не знаючи, куди він цілить? О ні! Навіть здобувши небачену, нечувану силу,

що він зможе змінити в серцях тиранів? Хіба Полікрат відмовиться від честолюбства й деспотизму? А пірат Креон почне проповідувати доброчесність і цноту? А фараон Амазіс віддасть свої багатства нужденним рабам? А раби одразу скинуть тисячовікову пелену приниженості й темряви? О ні! Глибоко, неймовірно глибоко в серцях людських лежить корінь рабства й властолюбства, підлості й нікчемності. Владою й силою остраху не вирвеш його, не знищиш! То як же, як?

О фатуме! Пошли мені ясність! Може, правда в словах Амадіс? Кохання не роздумує, воно, як птах, прагне у небо волі. Вирватися з підземелля, а простір сам приведе до здійснення. О кохана! В твоїм пориві чарівний струмінь впевненості, я полечу за тобою! Ми підемо в широкий світ, до людей, ми шукатимемо разом з тобою шляхи до Істини. А не знайдемо ми — діти наші продовжать той важкий, болісний і радісний пошук…

На світанку другого дня з’явилася Амадіс. Вона радісно сказала:

— Готуйся. Сьогодні вночі по тебе прийдуть.

— Сьогодні? Амадіс, треба зачекати.

— Чому? Що сталося?

— Сушіс звелів мені готуватися до посвяти. Я не знаю, коли вони прийдуть.

— Знову посвята, — розпачливо мовила дівчина. — І ти згодився?

— Як же я міг…

— Правду кажеш. Я не подумала. З Сушісом жарти погані. Треба затримати втечу. Посвята… Ти віриш у неї?

— Тепер вже ні, Амадіс. Сушіс одверто розмовляв зі мною. Він сам не вірить в те, що проповідує. І потім… я довго думав… мучився, вибирав… І збагнув, що правда з тобою, кохана…

— Я щаслива, — ніжно прошепотіла Амадіс. — О любий елліне, який тобі потрібен іспит в глибині оцих лабіринтів? Випробування? Хіба сонце випробовує квітку? Воно щиро посилає їй свої промені: люби мене, візьми мою силу, мою снагу! Таку посвяту я приймаю. А тут — все обман! Морок, заздрість… Залишилися уривки давніх містерій синів неба, але їхньої суті наші ієрофанти не розуміють, або не бажають розуміти…

— Але ж знання у них є?

— Є! Тільки воно у в’язниці. Сонце заховане в склеп. Воно повинне сяяти всім людям.

— Як це близько мені, Амадіс! Яка ти прекрасна!..

Вона простягла трепетну руку, провела пальцями по його мідяному волоссі, ніжно прошепотіла:

— Іди. Проходь посвяту. І будь обережний. Тебе ієрофанти не люблять. І Сушісу теж не довіряй. Він хитрий і підступний.

— Будь спокійна за мене, Амадіс…

За ним прийшли надвечір.

Два молодші жерці в багряних плащах мовчки повели його до ритуальної кімнати, звеліли роздягтися. Дівчата-ефіопки вимили елліна з голови до ніг у басейні, старанно натерли його евкаліптовою та трояндовою олією.

Піфагор відчув, як його тіло запалало, по шкірі пробігали приємні холодні струми. Йому подали чорне вбрання — ветхий хітон, якусь прадавню накидку. Він одягнув, дивуючись — навіщо це старе шмаття?

Жерці повели його до головної зали храму Тота. Надворі вже була ніч, крізь високі віконниці блимали ясні спокійні зорі. Посередині велетенського приміщення стояло підвищення, на ньому — саркофаг. Довкола зібралися найстарші ієрофанти Тота. Поміж ними Піфагор побачив Сушіса. Верховний жрець наказав супутникам елліна вийти. Потім урочисто проказав, звертаючись до Піфагора:

— Радість тобі, брате!

— Радійте і ви, великі браття! — відповів Піфагор, прикладаючи праву руку до чола, а потім до грудей.

— Ти вмреш сьогодні, — сказав Сушіс. — Ти народишся сьогодні. Чи готовий ти до зміни сутності й образу?

— Я лише іскра Великого Полум’я, — пошерхлими вустами прошепотів еллін. — Хай воно поглине мене і знову викине в світ у іншій подобі.

— Ляж у саркофаг, — суворо проказав верховний жрець.

В храмі запанувала тривожна тиша.

Піфагор обережно підійшов до східців, які вели до підвищення, піднявся до саркофага. На мить затримався, оглянувся. Йому стало моторошно. Здалося, що це діється не наяву. Знадвору у вікно заглянув повновидий місяць — покровитель таємних містерій, його промінь ліг на срібне віко саркофага. Жерці стояли внизу чорним кільцем, мовчали. Не видно облич, не чути подиху. Хто це — живі люди чи лише примари сновидіння?

Піфагор поволі, обережно ліг у холодну труну, світло місяця впало на його обличчя.

Почулися тихі кроки, на підвищення ступив верховний жрець. В місячнім сяйві його очі здавалися чорними проваллями. Він подав еллінові чашу, обвиту золотою змією із смарагдовими очима.

— Пий.

Піфагор покірно вихилив гіркий напій. Йому забило дух, сліпуча блискавиця вдарила в серце, повалила на спину. Почувся стогін, затремтіли дрібно руки. А потім — непорушність…

Тіло закам’яніло, захололо, проте свідомість залишилася. Він чув розмови жерців, до його слуху долинав протяжний спів. Чому вони співають похоронну пісню, якою супроводжують мертвого на суд Озіріса? Адже він не вмер, він живий! А може, це і є смерть — непорушність тіла і живий, позбавлений можливості діяти дух? О, яка страшна кара! За віщо? Я хочу відчувати, я жадаю діяти, бачити, чути, рухатися!

Пітьма розступилася перед ним, то там, то тут зажевріли краплі світла. Він побачив землю, всю величну кулю планети. Вона оберталася, ніби чарівне небесне колесо, і чувся мелодійний передзвін кришталевих акордів. Піфагор хотів поглянути, звідки долинає така чудова мелодія, але вона враз обірвалася. Почулися оглушливі дисгармонійні звуки, ридання й плачі. Що таке? Що це?

Земля наблизилася, розступилися хмари. Піфагор побачив міста, села, людей. На широких полях кипіла жорстока битва, дзвеніли мечі, свистіли стріли, стогнали поранені, падали, обливаючись кров’ю, убиті. А незміряними дорогами пленталися кудись у далеч обірвані жінки й діти. То були сім’ї побитих вояків, подоланих у герці. А ще далі Піфагор побачив розкішні палаци і храми, а в них — правителів, жерців,

мудреців. Вони керували державами, пили ароматні вина, одягали розкішні шати, насолоджувалися владою й могутністю. Але й там не було радості — за хвилинами солодкого насичення йшли дні й роки заздрості, зневіри, страху і ненависті до тих, хто міг в будь-яку мить заступити щасливця, котрий стверджував свою зверхність над тисячами братів своїх. А жерці, служителі богів, навчали людей молитися і обіцяли їм прекрасну нагороду, і люди вірили, поклонялися, приносили до роззолочених олтарів дарунки — найкращі утвори мислі й праці. А боги мовчали. І люди плакали, благаючи їх прийти, захистити, ствердити нове царство — щасливе, радісне.

А боги не приходили.

Так пливли віки, тисячоліття.

І дух Піфагора знемагав у борні, зневірі, відчаї і шукав сам виходу у собі з проклятого зачарованого кола. І не бачив його, бо й власний дух не розкривав йому потаємних глибин.

Стогін — болісний і тривожний — вирвався з грудей непорушного елліна. Сушіс темним привидом схилився над ним.

— Що бачиш? — тихо, але владно запитав він.

Похоронна пісня ледве-ледве плинула над залою, в її ритм вплiталися судорожні, схвильовані слова Піфагора. Він розповів про свої видіння і розпачливо скрикнув, ніби поранений птах:

— Істино, де ти? Де ти, де?

Мелодія змовкла. Жерці перезирнулися. Ієрофант Потіс занепокоєно мовив:

— Великий брате! Його дух бунтівливий і непокірний. Він богоборчий і стихійний. Нас тривожить ця посвята. Ще жоден з молодих жерців не бачив таких видінь.

— Тихо, о Потісе! — сказав верховний жрець. — Не втручайся в потік містерії. Що бачиш далі? — звернувся він знову до Піфагора.

— Бачу полум’я… Полум’я… Блакитне, прекрасне… А тепер — криваве… Чорне… Дим, дим, багряні іскри… Я лечу до полум’я…

— Говори, говори…

— Це олтар. Біля нього прекрасна жриця. Срібна запона перед нею, на тій запоні — золоті, кришталеві іскри. Виникають, згасають. У жриці довге волосся до пояса, воно ніби із срібла… ніби із променів місяця… переливається, дзвенить, співає… А очі небесні, промовляють без слів… Я зупиняюся перед нею, не можу промовити й слова… Вона піднімає прадавню чашу, в ній хлюпає вогонь, рідкий вогонь… Звідусюди летять до чаші золоті іскри, ніби сонячні зерна, і зливаються з живим вогнем… а запона хвилюється, хитається, ніби од вітру… а за нею щось тривожне і жадане…

— Запитай, запитай її, — владно каже Сушіс.

— Я звертаюся до неї, — шепоче Піфагор. — Я питаю — звідки лихо і кров на землі? Звідки обман і насилля? Чому боги мовчать? Чому люди безсилі, маючи такий полум’яний розум і величні почуття? Вона повернулася до мене, дивиться… дивиться в душу мою… Вона непорушна, вуста німі… та я чую її відповідь…

— Що вона каже?

— Жриця гнівна й буряна, — захоплено відповідає Піфагор. — Вона прекрасна. Слова її, ніби ураган, смерч… Вона каже чудесні слова…

— Повторюй…

— Храм життя — Всесвіт… Він не для обраних… Всі діти любі для Великої Матері-Природи… Не ждіть богів — ви самі боги… Кожен має олтар Світла — серце… Ви зганьбили його… Люди — вільні сини Небесної Матері, розірвіть страх, летіть на вільний простір… вийдіть з храмів обману… Мати дарує вам свободу… Прийміть живоносний дарунок… О горе! Вона зникає! Її нема… Пітьма, пітьма… Де я? Що зі мною? Я не бачу, не чую, я глухну… Піфагор замовк, вуста його завмерли, тіло витягнулось, закам’яніло. Сушіс поволі зійшов униз, стояв німою примарою в колі ієрофантів. Почувся зловісний шепіт, наперед виступив знову Потіс.

— Ти чув, Сушісе? — жовчно запитав він.

— Чув, — луною відгукнувся верховний жрець.

— Цей дух чужий для нас ворожий. Навіть у сні посвяти він бачить руйнування храмів. Ти хочеш дати йому вищу посвяту? Що станеться з нами?

— Тихо, браття, — грізно озвався Сушіс, відходячи до вікна. На далекому обрії розквітала вишнева зірниця, в її слабкому світлі обличчя верховного жерця було втомлене, стурбоване. Він оглянув непорушне коло ієрофантів, з притиском сказав: — Я знаю, що діяти. Ми оголосимо йому про посвяту, проте він буде в нашій волі, під нашим наглядом. Це — сильний дух. Він потрібен для храму Тота. І ви без полум’я не обійдетесь, священні браття! Чи не так? — підвищив голос Сушіс. — То хай краще полум’я буде в надійному місці. Я так вирішив…

— Дивися, Сушісе! — зітхнув Потіс, ховаючи погляд під насупленими бровами. — Аби ти пізніше не пожалкував…

А свідомість елліна билася в колі пітьми.

Перед ним слався нескінченний чорний шлях. Не було йому кінця-краю. Треба було йти — невідомо куди. Здавалося, що в морі імли, яка оточувала його звідусюди, плавають моторошні почвари, наближаються, готуються пожерти непроханого гостя з нетутешнього світу.

Та прояснився виднокіл. Вирізьбилися поміж туманом високі, похмурі дерева. За ними — тіні, привиди химерних істот. Чути ричання звірів, між стовбурами великими, сильними стрибками пересувається метке, хиже тіло гігантського лева.

Піфагор побіг, відчуваючи, що ноги слабнуть, підгинаються. Не можна зупинитися, одна мить — і смерть!

Переможне ричання потрясає простори. А заховатися ніде! Дерева, ніби колони, верхів’я їхні сягають неба, ховаються у хмарах. Поміж колонами — широкі мармурові сходи. Куди вони ведуть? Певно, до храму! В ньому є люди, можна буде заховатися від лютого хижака!

Еллін щосили побіг сходами нагору. Він чув гаряче дихання лева у себе за спиною. Миготять нескінченні колони. Де ж храм? Чому він так високо? Де люди, живі люди?

Так було довго… Може, години… може, роки… чи століття?..

Павутина часу обплутала Піфагора. Він відчував лише свій знемагаючий біг, чув зловтішне сопіння звіра.

І ось… сходи обірвалися. Перед елліном була безодня — безвидна, німа, глуха, невимірна. В ній не було нічого. Нічого того, до чого звик дух людський. Ні форм, ні запахів, ні звуків. Вона вібрувала, мов неозначений, неуявний, немислимий міраж — поза часом і простором, поза думкою й словом.

Піфагор затримався. Рик наростав, став оглушливим.

Не було навіть миті, щоб зволікати. Смерть чи падіння?

Дух в неуявну мить вирішив — краще падіння!

Він стрибнув у чорноту вселенської безодні.

Невимовний біль пронизав тіло. Ніби міріади голок впилися в кожну клітину, в кожний атом його єства. Але та гаряча, болісна хвиля накотилася на нього лише на одну мить, а потім з громом підхопила його свідомість, душу і — метнула її у безмірність…

ПОМСТА СУШІСА

Піфагор прокинувся, коли сонце вже золотило пілони храму. Зала сповнилася фіміамом, лунали урочисті пісні. Тіло стало легке, невагоме. Два юних учні зняли з нього чорне лахміття, подали біле вбрання з наитоншого лляного полотна. Він одягнувся, зійшов униз.

Його зустрів верховний жрець, подав чашу, наповнену гранатовим соком. Він випив її. Заблищало дно, на ньому вияснився малюнок: дитя у квітці лотоса.

— Хвала дитяті! — піднесено сказав Сушіс. — Ти народився для нового життя, мій брате! Віднині ім’я твоє — Аноріс. Радуйся!

— Дитя народилося! — загримів хор дзвінких голосів.

Широке кільце жерців у білих убраннях оточило нового ієрофанта, повело до виходу. Піфагорове обличчя було бліде й натхненне. Він майже не чув пісень, не звертав уваги на вітальні вигуки. Дивився на полум’яне кружало сонця, і в свідомості його звучали пристрасні й буряні слова:

— Вийдіть з храмів обману, летіть на вільний простір!

— Я йду, Амадіс, я йду, кохана, — заспівала в глибині серця незрима струна. — Жодні сіті не втримають мене, жодна безодня не зупинить!..

Увечері вони зустрілися в бібліотеці. Амадіс була в темному плащі. В руках вона тримала сіру накидку, подала її Піфагорові. Очі дівчини мерехтіли хворобливим блиском.

— Одягайся. Хутчіше, — сказала вона. — Ми рушаємо негайно.

— Куди? — спантеличено запитав Піфагор.

— На волю.

— Чому так несподівано? Лише сьогодні я пройшов посвяту.

— І сьогодні Сушіс вирішив ув’язнити тебе, — гнівно мовила дівчина. — Не зволікаймо. Я підслухала розмову старших ієрофантів. Твоя посвята умовна. Їм не сподобалося твоє розкриття у священному сні. Ти їм чужий і ворожий…

— Я знаю, — прошепотів еллін, нахмурюючи брови. — Я збагнув це сьогодні вночі…

— Тебе вирішено не вбивати, лишити живим… але замкнути в глибинах печер. Сушіс хоче скористатися з твоїх послуг. Як — не знаю! Але ти ніколи не побачиш світу, ти вмреш у лабіринті. Елліне, любий, тікаймо! Вже все готово, люди ждуть!

Вона схопила його за руку, повела в глибину бібліотеки. Відкрився темний вузький хід у стіні. Зігнувшись, вони пролізли в нього. Камінь, безшумно повернувшись, затулив отвір. Амадіс, тримаючи Піфагора за

руку, вела його крутими й низькими печерами, невідомо як вгадуючи шлях у цілковитій пітьмі. Під ногами хлюпала вода, запах цвілі забивав дух. Незабаром попереду засіріло, і вони вийшли на чисте повітря, повіяв теплий вітер, десь закричали в очеретах сонні птахи. Між темною стіною заростей блищали води Нілу, біля берега бовваніла невелика барка з щоглою.

— Сюди, — прошепотіла Амадіс. Назустріч їм рушили дві постаті, зупинилися.

— Це наші друзі, — сказала дівчина. — Сідай, ми вирушаємо. Незабаром будемо на тім боці, а потім — всю ніч пливтимемо до моря.

Постаті зненацька метнулися до Піфагора, схопили за руки, заломили їх за спину. Він застогнав од болю, крутонувся з усієї сили. Напасники одскочили.

— Зрада! — відчайдушно крикнула Амадіс. — Тікай, елліне!

З темряви виросло кільканадцять переслідувачів, вони мовчки й люто накинулися на втікачів. Піфагор боронився завзято, ненависно. Рикав, ніби молодий лев, що потрапив у пастку. Амадіс повалили і запхали у чорний мішок.

Еллін кинувся їй на поміч. Його вдарили довбнею по голові, забили памороки, зв’язали. По знаку ватажка переслідувачі взяли здобич на плечі й понесли до храму.

Вони стояли перед Сушісом, спустошені, байдужі. Лише у дівчини лихоманково горіли очі, в них поблискували іскри ненависті. Обличчя верховного жерця поблідло, покрилося зеленими плямами. Він скреготнув зубами.

— О, ти — підступна змія! Я кохав тебе багато років — палко, таємно і не посмів торкнутися тебе. А ти віддала своє почуття чужоземцеві, нікчемному приблуді! Ти відкрила для нього таємницю нашого храму, навчила читати священні письмена. Ти зрадниця, підла й мізерна зрадниця!

— Любов — єдина міра вчинків! — гордо відповіла Амадіс, обпікши жерця вогнистим зором. — Що ти знаєш про любов, гнилий, підступний діду? Еллін — герой, а хто ти? Це ти зрадник, бо зневажив прадавній заповіт синів неба!

— Цить! — ревнув Сушіс, потрясаючи сухими кулаками. Біля вуст у нього з’явилася піна. — Цить, демонський виродку! Ти заслуговуєш найстрашнішої кари! Я страчу тебе!

— Я готова до смерті! Я люблю його! А смерть? її нема для кохання! Вмерти разом з ним — це щастя!..

— Ні, так просто я не покараю тебе, — зловтішно прошепотів жрець, переводячи погляд з неї на Піфагора. — То було б м’якою карою. І його я не знищу. О ні! Він буде жити. Він буде жити довго! Йому можна буде читати… навіть священні таблички в хранилищі синів неба. Ха-ха! Що? Ти не чекав такого? А вона… Вона — твоя любов, твоя блудлива змія, вічно стоятиме в тебе перед очима… Ні жива ні мертва… Ні мертва ні жива… Чуєш? Чуєш? Ха-ха-ха! Тепер ти збагнула мою помсту?

— Ні! — відчайдушно закричала Амадіс. — Я хочу смерті! Вбий мене, вбий!

— Моя воля непорушна! — грізно промовив Сушіс. — Твій дух житиме у мертвій формі. Він все чутиме, все знатиме і неспроможний буде ворухнути бодай одним м’язом. А Піфагор… житиме довго, довго, може, ще багато десятків років… Ніхто не скаже йому — скільки! Я відберу в нього сонце, волю, кохання! Він хотів Істини? Хай поглинає її в цьому

підземеллі, а ти, ти будеш його вічним докором, болем, раною його сумління, знаком того, що він втратив навіки! Навіки! Навіки! Ха-ха-ха!

Сушіса тіпала нервова лихоманка, він захлинався і насолоджувався своєю злобою. Амадіс підвела наповнені слізьми очі на Піфагора, ніжно сказала:

— О коханий! Прости мене’за ту муку, яку я завдала тобі! Про одне лише прошу тебе… що б не сталося — збережи мене в серці своєму…

— Візьміть її! — рикнув Сушіс— Зробіть те, що вона заслужила!

— Чуєш? — кричала вона, вириваючись з рук ворогів. — Чуєш мене, коханий? З тобою, з тобою…

— Чую, Амадіс, — дивлячись на неї крізь пекучі сльози, ледве промовив Піфагор. — Чую, зірко моя… Ти віднині навіки зі мною.

Сушіс дотримав слова. Піфагора замкнули в тісній залі священної бібліотеки. Амадіс у прозорому саркофазі підвісили під стелею. Верховний жрець вигадав їй жахливу кару: заглибив її у страшний віковий сон — дивовижний гіпнотичний стан ні життя ні смерті, — помістивши в непроникну для повітря й вологи скляну сферу. Її свідомість жила, та дівчина була позбавлена можливості поворухнути бодай пальцем.

Перші дні чи тижні Піфагор нічого не їв, сидів, ніби мертвий, дивився на прекрасну Амадіс, і сльози жалю та кохання лилися по "його щоках. Інколи він сидячи дрімав, і тоді Амадіс оживала, виходила з саркофага, сідала біля нього. Вуста її ворушилися, ніби дівчина бажала повідати щось важливе, невідкладне.

— Що ти кажеш? Чому я не чую тебе? — кричав Піфагор і прокидався, виринав зі сну, а вона знову перебувала у тьмяному кутку, високо під стелею священної бібліотеки.

Нарешті еллін почав їсти. Тіло вимагало своє. Якась могутня сила не дозволяла йому вмерти, неясна слабка надія жевріла в грудях, ніби іскра під попелом. На що він сподівався? На чудо? На випадок?

Минали довгі, нескінченні дні, місяці… А може, роки?

Піфагор знову почав читати священні таблиці синів неба. Він прокидався зі сну, вмивався і, взявши срібну платівку, підводив очі вгору.

— Він гадав, що покарав нас, кохана, — ніжно промовляв еллін. — Ні, він навіки з’єднав нас. Ніхто нас тепер не розлучить. Я з тобою. Ось для тебе я читатиму священні письмена, і твій дух мандруватиме у безмірі разом з моїм, разом з благородними синами неба…

Він читав їй про невидимий Центральний Вогонь, довкола якого вели гармонійний танець міріади видимих і невидимих світів, творячи в тому безмежному польоті таємничу музику Вічності, про летючі кораблі, які блискавично пронизували зоряні простори, про нещасну планету Або, що загинула у жахливій зустрічі з невидимою космічною зорею-тартаром, страшною безоднею, яка навіки хоронить все, що трапляється на її шляху. Так сини неба втратили свою материнську планету. Залишилися живими лише ті, хто в годину лихоліття мандрував далеко від батьківщини. На срібних табличках було попередження: Сонце-Геліос теж мандрує у парі з темним космічним чудиськом-тартаром, люди земної ойкумени мають знати про цю загрозу і готуватися до рятунку у прийдешньому. Для цього планетний круг має стати єдиним і дружнім, бо лише братерство зоряних душ матиме потугу долати безмежні простори Вічності.

Багато дечого з прочитаного Піфагор не міг збагнути, інколи те, що відкривалося йому, здавалося казкою, міфом. Він не розумів, якою силою перетинали незміряні простори вогняні колісниці синів неба, бо та вогниста енергія, як т. вердили зоряні мандрівники, затаєна в будь-якому холодному камені. Було незбагненним і те, як вони могли бачити на відстані, яким чином знаходили напрям у неуявній пустелі космічного бездоріжжя. Багато табличок еллінові не пощастило прочитати, на них були незрозумілі фігури і формули.

Еллін заглиблювався у мудрість далеких братів, думав. Потім зводив погляд до непорушної постаті дівчини, ніби чекав відповіді. Вона мовчала, і йому здавалося, що на її обличчі витає тінь задуми. Піфагорові ввижалося, що вії Амадіс тріпочуть, піднімаються. Тоді він відкидав геть срібні платівки, намагався доскочити до прозорого саркофага, щоб скинути його униз, розбити, витягти, визволити кохану з моторошної в’язниці.

Нігті кришилися, бризкала кров, він здирав шкіру на руках, шматував убрання, а знесилившись, падав на підлогу і тяжко ридав, аж доки не впадав у забуття.

І марилося йому, що він маленька дитина… мати Парфеніса поруч, вона пряде білосніжну вовну, в її руках хутко обертається веретено, тонка нитка сріблиться в промені сонця, ніби прокладає від гребеня до грудей матері тонюсіньку стежиночку. А по тій стежинці біжать, біжать невидимі істоти — гноми, духи, чарівники: то мати розповідає малому синкові чудові казки. В них завжди діють хоробрі герої, проти них виступають дракони і демони, проте мужні шукачі долають темні чудовиська і приносять людям щастя і ясне життя. Парфеніса пригортає Піфагора до себе, він кладе голову на її коліна, а вона гладить біляве волосся і шепоче втішні слова:

— І ти станеш великим героєм, синку. Так сказала дельфійська піфія, так пророчив оракул Аполлона, а він не обманює… Він запевняв, що в

тебе буде щаслива, велична доля… Чуєш, синку? Ти будеш славетний для всіх віків і народів. Не забувай, синку… не забувай…

Піфагор кидався зі сну, виборсувався з видінь, стогнав. О піфіє! Ти не могла зловтішніше посміятися над моєю долею!

Плив час. Без міри, без вияву. У Піфагора одросла борода до пояса, потрухло вбрання. Руки висохли, груди запали, стали слабнути ноги. Слуги, як і раніше, приносили йому їжу та воду, проте на запитання не відповідали.

Танули сили.

Байдужість кувала Піфагора у тяжкі тенета.

Інколи він розплющував запалені очі, дивився на запилений саркофаг Амадіс, усміхався їй, бурмочучи посохлими вустами якісь ласкаві слова, і знову поринав у течію забуття.

Одного дня його розбудили крики. Він схопився на ноги. Двері до священної бібліотеки з гуркотом відчинилися, до зали заскочив Сушіс, вже цілком сивий і ветхий. З ним було двоє охоронців з мечами. Він щось владно наказав. Вони притягли драбину, полізли до саркофага. Піфагор кинувся до них, почав стягати їх вниз. Один з воїнів пхнув його ногою в груди, еллін упав навзнак, знепритомнів. Сушіс стояв над ним, зловтішно реготав.

— Кінець твоєї путі, шукачу Істини! Ха-ха-ха! І їй теж кінець! Всьому кінець! Кидайте її вниз — чого чекаєте? Ха-ха-ха!

Воїни повалили саркофаг униз, сфера з лускотом розвалилася, тіло Амадіс викотилося на каміння. Груди дівчини високо здійнялися вгору, почувся протяжний моторошний стогін, на вустах її виступила червона піна, судорожно здригнулися і безсило впали руки, ніби зрубані гілки.

— Все, — в’яло сказав Сушіс. — Ідіть геть…

Воїни вийшли з бібліотеки, не промовивши й слова. Сушіс постояв над непорушним тілом Амадіс, темні очі його згасли, він загорнувся у плащ і рушив геть, навіть не глянувши на Піфагора.

Еллін, отямившись від удару, звівся на ноги. Оглянувшись, побачив покинуту Амадіс, кинувся до неї, припавши до грудей. Серце ще ледь чутно стукало, але тепло життя покидало тіло.

— Амадіс, — тихо покликав еллін, розтираючи їй холодіючі пальці. — Амадіс, прокинься… вже минув твій сон… прокинься, моя кохана…

Дівчина розплющила очі. Зіниці її застилав туман.

— Хто це? Де я? — прошепотіли зів’ялі вуста.

— Це я, Амадіс, — плакав Піфагор. — Ти не пізнала мене? Так багато часу минуло… ми були разом з тобою… багато літ… а може, віків…

— Піфагор… очі в тебе, ніби морська вода під сонцем… Візьми мене на руки… понеси в чарівну Елладу… Не забудь мене на новій дорозі, коханий… Я ждатиму тебе… Я жда…

Вона востаннє зітхнула й завмерла.

Піфагор сів біля неї, охопивши коліна руками. Так його й застали два молоді жерці, які зайшли до зали. Один з них торкнув елліна за плече. Він безтямно звів очі на них.

— Хто ви? — тихо запитав він.

— Покинь це приміщення, — схвильовано сказав жрець. — Сушіс покінчив з собою. Ієрофанти розбіглися. Єгипет розгромлено, а цар Амазіс в полоні у персів.

— Що мені до того? — байдуже промовив Піфагор. — Я хочу її поховати. Допоможіть мені…

Вони понесли її у велику залу бібліотеки, поклали у саркофаг. Піфагор запитав у одного з жерців:

— Скільки я був там… у підземеллі?

— Двадцять років… Так мені казали старші…

— Двадцять років, — прошепотів Піфагор, і на його чолі залягла глибока скорботна зморшка. — О, ти жорстоко помстився, бездушний Сушісе! Ходімо, браття, віддамо цій чистій душі останню шану…

Єгипет лежав у руїнах. Священний бик Апіс у храмі Амона був убитий персами, династія фараонів повалена, жерці розбіглися хто куди, а багато з них потрапили в полон.

Піфагор теж мандрував до Вавілона в колоні полонених. Він не сумував і не радів. Пережите горе, довголітнє терпіння навчили його нелюдському спокою. Поховавши Амадіс в пустельному затишку в горах, він хотів вилити сльози, які тиснули серце, рвалися назовні. Та в глибині свідомості майже нечутно продзвеніли слова, прочитані колись на срібних табличках синів неба, і Піфагор, стримуючи ридання, прочитав той дивний заповіт над останнім притулком Амадіс.

І тепер, збиваючи ногами куряву на пустельних шляхах Сирії, він часто повторював уголос або в думках заспокійливу формулу:

"Мудрий не лічить дні, проведені у вищому єднанні. Хіба можна полічити краплі в Океані?

Мудрий не судить про щоденні справи. Хіба можна побачити те, чого не було, нема і що вічно є в Дзеркалі Буття, ніби осколок Великого Цілого?

Мудрий не відає ні себе, ні інших окремо, бо він пам’ятає — Суще Все у Всьому. І через Все він пізнає його окремі частки.

Мудрий сидить на Вершині, бо він обнімає Гору…"

Майоріли на обрії жовті гори, пливли у небі міражі, ніби видіння недосяжних потойбічних країв Озіріса. Іржали бойові коні персів, чувся регіт і крики переможців. А вчорашні володарі, мудрі жерці, можновладні правителі йшли понуро поруч з колишніми рабами, міряючи закривавленими ногами палаючі, нескінченні дороги ойкумени. І, думав Піфагор над смислом земного буття, болісно перебирав у свідомості мудрі вислови філософів та шукачів Істини і не міг покласти на рану серця цілющого бальзаму заспокоєння…

Мнезарху з Самосу — від сина Піфагора

щире вітання!

Не знаю, чи застане тебе або матір Парфенісу цей лист. Пишу навмання. Може, ви вже поховали мене в думці своїй — знайте ж, що я живий. Залишаю листа вірним людям, сподіваюся, що коли-небудь він потрапить до ваших рук.

Роки в Єгипті здаються сном. Не стану їх описувати. Довгий, нескінченно довгий час. Було всього — хвилини надземної радості, а більше, немислимо більше страждання. Ти знаєш, батьку, що Істина не приходить у безжурності. До неї ведуть криваві, заплутані дороги, на

тому шляху чигають лабіринти життя, перед якими смішним і дитячим здається міфічний лабіринт Мінотавра,[22] що про нього ти розповідав мені ще в дитинстві. Ти, певно, знаєш, що Єгипет розгромлено. Я потрапив до Вавілона. Тут мене тримали при палаці Камбіза, перського царя. Я міг ходити вулицями, розмовляти з людьми, проте виїхати до Еллади Камбіз суворо заборонив. Так минуло дванадцять довгих літ. Я познайомився з багатьма новими вченнями. Чи було поміж ними щось нове? Не знаю. Навряд. Форма нова, а суть та сама — страх перед незбагненним, липкий, невідступний, ганебний страх перед богами, яких ніхто ніколи не бачив. Мене гнітить одна-єдина думка — як вивести людей з того зачарованого кола страху? Як?

Я вивчав медицину у халдейських магів, засвоїв дещо нове,’чого нема у єгиптян і еллінів. Яскравим променем здається мені зустріч з перським мудрецем Заратустрою. Бесіди наші тривали багато днів, ми були нерозлучні дуже довго, аж доки невідкладні справи покликали його в далеку дорогу. Куди — я не відаю.

Заратустра відкрив мені своє вчення про поєдинок світла й мороку. Той бій гримить не лише в далеких небесах, поміж зорями чи в глибинах землі, він ще страшніший, напруженіший, нещадніший в душах людей.

— Як перемогти морок? — запитав я Заратустру.

— Вогнем, — відповів мудрець. — Вогонь — чистота. В ньому нема й атома мороку. Опануй вогнем знання, вогнем мудрості й мужності, вогнем самовідданості й любові. І найтоншим вогнем — всеосяжної віри в перемогу Світла, котре і в найтяжчім полоні поміж мороком не гине, не пропадає…

Прекрасні слова, батьку! Я й досі бачу перед собою натхненне обличчя мудреця, його великі, чорні, замріяні очі, його сувору посмішку аскета й воїна. Але він так і не сказав мені, чому в світ увійшло зло, де його корінь, як глибоко сягає він у серце людини і чи можна його

висмикнути назавжди, навіки, щоб грядущі люди навіть не відали того проклятого слова?

Недавно помер цар Кабіз. Після довгої колотнечі став царювати молодий Дарій. Він мужній і мудрий, але нема в ньому серця, батьку. Та й де його шукати у марнолюбних тиранів? Я прохав його відпустити мене на батьківщину — адже минуло так багато літ, як я виїхав звідти, мені незабаром шістдесят років. Але Дарій коротко відповів: ні! Посилати Елладі мудреців і філософів? Зміцнювати гніздо розпусти й непокори? Нізащо! Таке було його останнє слово, хоч за мене вболівало багато царевих наближених — медиків і вчених.

Тоді я вирішив утекти. Це важко було зробити. Мені допоміг молодий індус. Він розповідав про чарівну країну Індію, де живуть поміж горами живі боги, де великі мудреці — ріші досягають титанічних сил, де таємничі йоги показують чудеса на вулицях, де можна почути на майданах великих міст голос аватарів, тобто посланців з неба. І я загорівся новою мрією — побувати в Індії. Ти, певно, усміхнешся, батьку? Твій син Піфагор вже дід, а не вибило з нього життя юнацьких дурниць. Вічна погоня за обрієм, за химерою, за недосяжним. Що ж, я не можу бути іншим…

Ми покинули Персію темної ночі на невеликому кораблі. Мене заховали в трюмі. Цього листа пересилаю вже з дороги, віддавши у надійні руки. Море шумить, тривожить мою неспокійну душу, манить, обіцяє. Не знаю, що зустріну в далеких краях, може, знову машкару давно відомих ідей? Може, знову терзання закутого людського духу, який знемагає в добровільній в’язниці страху та примарної надії?

Хочеться ще повернутися до Еллади. Хочеться віддати людям ті золоті зерна мудрості, добуті нечувано тяжким пошуком. А для себе я не хочу нічого… Нічого, крім Істини…

Частина третя

ФЕНІКС

ІНДІЯ

Корабель щасливо подолав морські простори. Втікачі дісталися Індії. Довгі шляхи привели Піфагора в Гімалаї. Еллін дивувався, захоплювався. Що там Олімп поряд з цими велетнями? Горбик, а не гора. Якби й були боги на землі, то, певно, отаборилися б тут, поміж цими чистими снігами, серед спокійних і суворих вершин, у розлогих, затишних долинах, порослих розкішними вічнозеленими деревами й травами.

Молодий веселий індус, супутник елліна, йог[23] і факір, не покинув Піфагора, коли вони опинилися на волі. Він щиро полюбив мовчазного білошкірого чоловіка з дитячими небесними очима і сивою бородою. Спочатку Абу запросив його до себе в гості: батьки факіра жили недалеко від міста Сарната, на березі величної ріки, у буйному тропічному лісі. Там було кільканадцять хатинок з пальмового листя, більше подібних до куренів. Індуси зустріли чужинця прихильно. Високий, задумливий, з гарним обличчям і високим чолом під шапкою сивіючого волосся, Піфагор здавався їм одним із древніх мудреців-ріші. Старі батьки пригощали гостя нехитрою їжею — смаженим рисом, горіхами, соковитими фруктами. А еллін розповідав їм про далекі краї, про сонячну Елладу, про гіперборейські північні народи, котрі живуть серед снігів, про великі, жорстокі битви між племенами, про героїв, богів і титанів.

А вечорами Абу — жвавий, дотепний, гнучкий — показував Піфагорові на галяві перед хатинкою свою майстерність. Він проходив через палаючий вогонь, лягав на вістря гострих цвяхів, по кілька годин сидів під водою, усміхаючись з прозорої глибини до вражених глядачів.

Коли сусіди розходилися і еллін та індус залишалися наодинці, Піфагор сумно казав молодому товаришеві:

— Чудові твої досягнення, Абу. Тільки це — дитячі іграшки.

— Як то іграшки? — гнівався юнак, і його великі опуклі очі сповнювалися дитячого жалю. — Мій мудрий брат жартує? Я витратив на ці досягнення дванадцять літ. Я вчився з самого дитинства, з трьох років. Ніхто з хатха-йогів не вміє робити такі вправи краще від мене, — гордовито додав він. — Так казав учитель Кумараджі.

— Згоден, згоден, — сміявся Піфагор. — Ти чарівник. І, напевне, досягнув майже неможливого. Але скажи мені, юний брате… скажи відверто…

— Питай. Я щирий перед тобою, великий брате…

— Чим тобі допомогли твої досягнення?

— Як то чим?

— А так… Чи прояснили твоє знання про світ? Чи зробили щасливішими твого батька, матір, братів, сусідів? Чи відкрили таємницю буття?

— Я… Я не думав про таке, — розгублено мовив Абу, його погляд затуманився смутком. — Такі думи ще не турбували мене. Я тільки знаю, що на все те дають відповідь мудрі гімалайські ріші[24] раджа-йоги, садху.[25] Вони справжні живі дева.[26] А я лише маленький бідний факір…

— Ти бачив їх? — схвилювався Піфагор. — Тих ріші, про яких сказав?

— Ні, — признався Абу. — Але мій учитель Кумараджі часто бував у гімалайських ашрамах.[27] Він знає путь до гір і міг би провести мого великого брата. Я скажу йому.

Так Піфагор познайомився з старим Кумараджі, сухоребрим і худючим аскетом. З довіреними людьми він відрядив його в Гімалаї, вручивши листа до старшого наставника — гуру[28] втаємниченого ашраму, що здавна існував у широкій зеленій долині поміж високими білими горами.

Старенький ласкавий гуру приязно зустрів чужинецького гостя, запросив до вечірнього вогнища, розпаленого на широкій галяві посеред кола височенних деодарів, і Піфагор слухав розповіді про походження світу, про небесні бої між девами й асурами,[29] про падіння духу в глибини матерії й піднесення його в нескінченних, страхітливих кальпах,[30] що тривали міріади літ. І еллін, заплющивши очі, згадував інші легенди та міфи. Він вже чув подібні перекази — всі вони стверджували законність, нерушимість тої течії подій, що складали життя земного світу. І що на планетарному крузі триває лихо, зло, криваві побоїща та вічний плач нещасних людей — у тому не слід винуватити богів чи могутніх небесних духів, а самих людей. Кожна людина ткала власну карму[31] своїми діями, словами, мислями і не могла нікуди подітися від тих незруйновних тенет ні в цьому, ні в наступному житті. Найменші помилки, злочини, непослухи накопичувалися в духовному єстві особи і тягли її, ніби камінь на шиї, вниз і вниз, аж до безодні тваринного існування. А перебувши деякий час — сто чи тисячу років — у тілах свиней, гадів, птахів чи якихось хижаків, душа знову втілювалася в людину, щоб спробувати піднятися до царства девів. І таке колесо перемелювало дух віками, мільйоннолітніми кальпами, і не видно було виходу з моторошного чаклунського кола, де смерть, повне знищення духу здавалися неймовірним блаженством порівняно з тим жалюгідним, страхітливим існуванням.

Внутрішньо Піфагор повставав супроти деспотичної волі такого фатуму. Підсвідомо він відчував, що тут прихована якась духовна пастка, така ж самісінька, а може, ще й підступніша, ніж пастка єгипетських храмів. Але він мовчав. Що можна було сказати цим добрим, щирим людям? Вони лише схилялися перед ієрархією древніх

авторитетів, які передали священні гімни, коментарі та повчання, як нерушиме слово Істини. Нічого неможливо було відняти, додати, треба все сприймати так, як воно є.

Йогам припав до серця еллін. Він умів мовчати, умів слухати, умів без слова висловити своє співчуття чи осуд. І гуру вирішив посвятити Піфагора в свій древній орден. Він сказав про це еллінові, сподіваючись на його згоду.

— Що для цього потрібно робити? — сумовито запитав еллін. — Чи спроможний я виконати ваш іспит?

— Може, ти його вже виконав, — сказав старий гуру. — Може, ти вже піднявся вище від наших учнів — чела. Ми прочитаємо тобі наші "Золоті правила". Приймеш їх, візьмеш до серця, станеш діяти, як вони велять, — і ти наш брат.

— Прочитай мені "Золоті правила", мудрий брате, — попросив Піфагор.

Один з вечорів біля вогнища було присвячено читанню древнього пергамента, на якому ріші написали "Золоті правила" для шукачів добра та Істини.

Гоготіли смолисті гілки в багатті, золоті іскри стовпом здіймалися в темно-синє небо, глухо звучали слова наставника, який повільно, урочисто читав старовинні начертання.

— Убий в собі жадобу слави, — почулася перша заповідь "Золотих правил".

Продзвеніли струни серця, відгукнулися на ті дивні звучання. Убити жадобу слави? Убити... Навіть перше слово бентежило Піфагорову душу. Навіщо вбивати? Та й що можна убити? Все суще безсмертне,

незнищиме. І жадобу слави теж не можна убити. Вона сама має переродитися, стати жадобою служіння, віддавання, коли шукач збагне нікчемну сутність славолюбства, марнолюбства. О ні, мудрі й добрі господарі, вже перша ваша заповідь заплутана й неточна. А що ж далі? Ваші наставники знехтували глибинним значенням слова-логосу, в якому звучання кожного звуку, кожного речення будує або руйнує. Формуючи те чи інше правило, заповідь, слід пам’ятати про творящу, огненну суть слова…

— Убий в собі бажання жити…

Ой леле! Що я чую? Невже юні чола, сповнені життєвої снаги й сили, з міцними м’язами і сяючими очима, повинні вбивати в собі бажання життя? Що ж тоді лишається? Порожня шкаралупа, наповнена мертвим, байдужим інтелектом, нечутливою душею, позбавленою жаги і прагнень. Лише життєвий плин дає досвід, кує нові можливості в пошуку, випробовує мудрість.

— Убий в собі бажання втіхи…

Знову убий! Суцільне вбивство. Навіщо ж нищити втіху? Може, це одне з найкращих почуттів у земному житті? Як же не втішити нещасного, знедоленого? Як же самому не прагнути до коханого серця, яке може дати тобі втіху любові та ніжності?

— Працюй так, як працює той, хто любить славу й почесті. Щануй життя так, як і той, хто жадає його. Будь щасливий, як і той, хто живе заради щастя.

Все більше дивується еллін. Невже вони не заглиблюються в суть того, що вивчають? Чи для них ці речення означають щось інше? Навіщо ж працювати так, як славолюбець, коли вже вирвано жало славолюбства? Для кого? Для інших славолюбців? Але ж для цього треба знайти інший смисл моєї творчості, праці, шукань. Де ж він? Чому

мовчать про те "Золоті правила"? А як мені зрівняти моє щастя з щастям честолюбця? В нього щастя самозакоханого улюбленця долі, котрий живе тимчасовим здобутком, а в мене щастя важкого подвигу, страждання й самозречення! Як порівняти їх?

— Знайди в своєму серці основу зла і вирви його, — неквапно читає далі гуру. — Воно живе і в серці відданого чели, і в серці честолюбця, і всюди приносить свої плоди. Лише сильний може вирвати його, а слабкий повинен чекати, доки корінь зла дасть свої парості, плоди і листя…

— Ні, ні, браття, ваша мудрість затуманена. Не знаю лише — ким і для кого, для чого? Ви мовите про зло, а не знаєте, звідки воно. Ви кажете, що воно гніздиться в серці, а хто відповість, де сівач чорних зерен? Та й хіба лише в душі людській приховане зло? Хіба поза нами не вирує стихія зла? Що з того, що я вирву із свого серця проклятий корінь і йтиму чистим та безгрішним? Хіба моя святість вирве меча з рук убивць та насильників?

— Живи не в сучасному, не в майбутньому, живи — у вічному…

І в цих словах — протиріччя. Треба поєднати плинне і вічне, треба збагнути їх невловимий зв’язок. Бо наші думки й слова всі складаються з образів плинного — як же скласти мозаїку вічного без цих тремтливих ілюзорних барв?

— Убий в собі почуття окремості… Все навколо — ти… Не думай, що дії злочинця чи поганої людини не торкаються тебе. Його вчинки й гріхи — то твої вчинки й гріхи. Ти не можеш піднятися у світлі висоти неба, доки не піднявся він. Ти не врятуєш власну душу, доки душа грішника гине в полум’ї злочину…

Е ні, любий гуру, з цим я не згоден! Почуття окремості можна перебороти і відчути свою єдність із світом… з далекими зорями, з

музикою, з піснями, з красою оцих чарівних вершин, з мудрістю старих людей, з чим завгодно чулим і добрим… ніжним і гармонійним… тільки не з мерзотою, не з підлістю й злочином… Ні, ні! Коли на дереві заводиться гусінь, то садівник повинен відкинути химерні думки про єдність сущого і спокійненько одрізати хвору гілку, щоб здорові дали хороший плід. Відчути свою єдність з насильником, з убивцею? І навіть затримувати свій підйом у горішні світи краси, доки туди не піднявся убивця? Лише тому, що він має подобу людини? Це не справжня мудрість, мої хороші друзі. Ви даремно бездумно схиляєтесь перед архаїчними правилами. Можливо й таке, що над цими заповітами попрацювала темна й підступна рука, щоб повести шукачів добра на манівці…

— Убий в собі бажання відчуття…

Ну, а таке взагалі не приймаю! Лише відчуття дають нам можливість пізнання й роздуму, пошуку й вибору шляху. Без відчуттів не стане людини, а що ж тоді залишиться?

— Убий в собі жадобу зростання…

Дурниці! Це — неможливо. Жадоба зростання — то сила, що розкриває пуп’янок назустріч сонцю. Її не можна вбити, її можна лише покалічити, але навіщо? Треба оберігати квітку серця, треба жадати Істини, шукати її невпинно, а без зростання духу цього не осягнеш.

— Бажай лише того, що всередині твого єства, — невтомно читав наставник, і тісне коло чела та йогів побожно прислухалося до урочистих слів. — Бажай лише того, що вище тебе. Бажай лише недосяжного. Бо єдине світло — в тобі, і коли ти досягнеш його — воно відступає, ти входиш в його сяйво, але ніколи не торкнешся священного полум’я.

"Нерозривна єдність внутрішнього й зовнішнього", — думав Піфагор, спостерігаючи за живими язичками вогню. Треба бажати пізнати їхні зв’язки. Кожне явище має причину, має її і наш земний світ. Як же відмовитись від бажання пізнати причину багатостраждального світу, який поза мною? Як же кинути його напризволяще? А де ж тоді заповідь "убий почуття окремості"? Знову вічна Ура протилежностей/якою псевдомудреці затуманюють ясність ідей. "Бажати тбго, що вище мене"? А де воно — вище? Бажати недосяжного? Але ж так обманюють нещасних ослів, прив’язуючи перед носом жменю сінця, за якою вони прагнуть, ніколи не досягаючи омріяної їжі. Ні, мудрий гуру, я не прийму таких заплутаних заповідей!

Коли вогнище почало згасати, а’зірки на сході поблідли від ніжного сяйва зірниці, гуру закінчив читати пергамент. Він поволі скрутив його в трубку, помовчав, запитливо поглядаючи на Піфагора. І десятки уважних очей схрестили свої погляди на обличчі гостя.

— Я відкрив своє серце, о браття, — зітхнувши, сказав Піфагор. — Нема в мені нещирості. Хочу віддячити за вашу гостинність, любов та дружбу відвертістю, без якої нема пізнання Істини…

— Говори, брате, — глухо озвався гуру. — Говори все…

— Ваші правила зіткані з протиріч, — рішуче промовив еллін. — Я знаю, що весь земний світ, все життя сплетені з протилежностей. Але ті протилежності не складають гармонії. А без гармонії — де знайти правду? Слова, як я чув, можна тлумачити по-різному. Їх може використати і прекрасний шукач добра, і негідник. Браття, я не зможу прийняти вашу посвяту, бо серце моє вже кличе мене далі. Мабуть, десь в інших краях, на інших, невідомих стежках ходить чи літає моя жадана Істина. Піду далі шукати її…

ГАУТАМА

Без гніву, без докору вирядили йоги елліна в зворотну дорогу. Щиро попрощалися, дали провідників. Піфагор ішов нескінченними шляхами Індії і з сумом думав, що слід йому вже повертатися додому, щоб хоч кості скласти в рідну землю.

Та несподівана подія затримала його.

На підході до міста Гайя він почув про мудрого подвижника Гаутаму Благословенного. Його називали Осяйним, Всезнаючим, Незрівнянним, Пробудженим, Буддою. І еллін, заінтригований одностайною хвалою, вирішив зустрітися з цією людиною.

Прочани, які незліченними валками піднімалися з рівнини до священних Гімалаїв, розповідали еллінові легенди про народження Гаутами, про знаки його обраності. Казали, ніби він, з’явившись на світ, одразу ж заявив: "Я — лев Істини! Я — цар над царями! Це моє останнє народження!" А потім замовк і став як усі діти.

Піфагор слухав ті казки, усміхався. Невже сам Гаутама розповсюджує ті легенди й вигадки? Тоді не варто зустрічатися з ним. Проте цікавість перемогла, і еллін пішов на широкий майдан у Гайї, де в цей час промовляв до людей Гаутама.

Він побачив славетного мудреця під високим крислатим баньяном, край майдану. Тісне кільце людей оточило Гаутаму. Там були садху, браміни, кшатрії й шудри,[32] і всілякі бродяги, безліч жінок та молодих дівчат, і купи дітвори, що залазила навіть на гілки дерева, щоб краще бачити мудреця.

Піфагор протиснувся ближче до проповідника, зупинився. Йому сподобалося спокійне бронзове обличчя Гаутами, його великі чорні очі, наповнені магнетичним блиском впевненості, його то громовий, ніби рикання лева, а то м’який та лагідний голос, який промовляв до людей простими, зрозумілими словами:

— Яка хмара закутала світ? Чому він затьмарився і не світиться радістю? Що осквернило його?

Луна прокотилася над принишклим майданом і лягла за останніми рядами. Піфагор тривожно зітхнув. Це саме ті питання, що все життя ведуть його за обрій. Невже він — цей сильний і впевнений чоловік — знайшов відповідь, здатну відкрити для всіх шлях до правди?

А Гаутама, помовчавши, провадив далі, блиснувши полум’яними очима:

— Хмарою неуцтва оточено світ; від жадібності він не проміниться; жадання оскверняють світ; найбільша небезпека його — спотвореність, неповнота, викривленість, а отже — страждання! Всюди несуться потоки бажань, породжених тією спотвореністю, тим стражданням. Що ж приборкає їхню течію, що зупинить їх бурхливий натиск, чим подолати ті потоки? — вигукнув палко проповідник.

Юрба завмерла. Чути було жадібний подих сотень людей. Гаутама поправив на плечі жовтогарячу накидку і простягнув до слухачів долоню, ніби віддавав їм у цьому щирому жесті всі рішення загадок життя.

— Які б потоки не клекотіли по світу, — відповів він на своє власне запитання, — розум зупинить їх, мудрість приборкає, пізнання подолає їх. О браття! Ваш розум у дрімоті, серце спить, почуття никають у лабіринті страху! Браміни лякають вас примарами богів, щоб висмоктати ваші сили, щоб змусити вас крутити до нескінченності прокляте колесо земної ілюзії. На небі — безжальні боги, на землі — жорстокі жерці! Куди подітися бідній, нещасній людині, закованій страхом і нерозумністю? Куди, я вас запитую?

— Куди, о Гаутама? — зітхнули ряди слухачів.

— Розірвіть павутину дрімоти! — владно сказав Гаутама і рубонув рукою повітря. — Встаньте, встаньте! Не спіть! Навіщо вам проклятий сон немічного існування, просякнутий отрутою страждання, рабства, недугів, суму? Повстаньте, повстаньте! Будуйте життя, що поведе вас до миру й спокою! Інакше Мара — володар смерті — скористається вашою безпечністю і, принадивши брехливими обіцянками, заволодіє вами, підкорить своїй силі! Ви вільні, о браття! Ви вільні! Людина — то полум’яний потік, що тече в нескінченність Нірвани, у велику спів’єдність світу. Чому ж ви зупинилися в безсилому чеканні, мріючи, щоб герой, аватара[33] чи дева визволив вас із самоствореної в’язниці? Ви вільні — я запевняю вас! Повстаньте самі на себе! Прокиньтеся!

— Проклятий бунтарю! — пролунало з крайніх рядів, і голови слухачів дружно повернулися в той бік. Там стояв поважний чолов’яга з брамінським шнурком на плечі, оголений до пояса; він простягнув руку до Гаутами і кричав: — Ти кличеш у порожнечу! Ти руйнуєш наші старовинні традиції, заповідані нам Ману й Рамою![34] А що даєш на заміну?

— Волю! — загримів Гаутама. — Волю, звільнення від ваших тиранів, земних і небесних!

— Для кого? — лютував брамін. — Для всіх? Для мене — двічінародженого[35] браміна — і для нікчемного шудри, який порпається в землі, в нечистотах? Чи, може, й для парії або чандали,[36] що спалює трупи? Що скажеш ти, бунтівний проповіднику?

— Глянь вгору, пихатий браміне, — докірливо сказав Гаутама. — Глянь на ясне сонце. Чи дорівняєшся ти до нього блиском, могутністю, теплом? Воно цілує своїм променем твоє сите тіло й тіло парії, воно зрощує смачні плоди для дітей твоїх і дітей шудри. Послухай, браміне! Чи не йдеш ти на ринок для купівлі овочів, що вирощені шудрою? Чи не береш ти до рук гроші, що, може, тільки що лежали в гамані парії? Браміне, соромся! Всі ми діти однієї матері — оцієї таємничої безмірності світу, що оточує нас. Яка ж мати поділить рідних дітей на касти, щоб

піднести одних, а інших зганьбити, принизити? Воістину, важко знайти таку матір! Так чому ж ви вірите, о браття, дурним і підступним казочкам про священних ріші, котрі нібито звеліли жити так, як ви живете донині, поклоняючись небесним ідолам та їхнім жерцям? Відкиньте страх і прагніть до єдиної цінності Буття — до океану Нірвани, океану свободи! Ви жадаєте влади, насолод, багатства? О нещасні! Ви маєте лише тіні влади, багатства, насолоди, а потім володар смерті поглинає вас. Зруйнуйте привид смерті, відкиньте примарні жадання і прагніть лише вічного, нетлінного — миру та любові!

Почувши таку одповідь Гаутами нахабному брамінові, юрба заревла від захоплення. Брамін щось хотів сказати, вимахував руками, але в шумі й галасі не можна було розібрати жодного слова. Гаутама тим часом вибрався з кільця слухачів і помандрував битим шляхом у оточенні кількох відданих учнів. Піфагор рушив за ним, тримаючись оддалік. Його зачарував цей сильний, певний себе і своїх поглядів чоловік. Саме цього ще не вистачало еллінові, хоч він і пройшов важкі, нестерпно втомлюючі шляхи життя.

"Треба зустрітися з ним, — подумав Піфагор. — Він саме той, кого я шукав..."

Вони познайомилися ввечері. Піфагор коротко розповів, хто він, звідки. Гаутама з-під примружених повік уважно й серйозно дивився на чужинця, ніби волів проникнути в потаємність його душі. Потім простягнув руки, щиро обняв елліна, посадив біля себе.

— Анандо, — покликав він свого учня, який порався біля вогнища, — запропонуй нашому брату з далеких країв поїсти...

— Не треба! — рішуче підвів руку Піфагор. — Не треба, учителю! Я звик довгими днями обходитися без їжі, тим більше тепер, коли хочу мати з тобою рішучу розмову, не варто обтяжувати духовне сприйняття наповненим шлунком. Я все життя шукаю правди, хочу сягнути Істини

буття. Поглянь на мене — я дивий. Та не можу похвалитися спокоєм і мудрістю. Я чув твої слова, ти сильний, впевнений. Хочу дістати від тебе іскру нового розуміння. Може, це відкриє мені якийсь новий обрій?..

— Добре, — просто відповів Гаутама. — Хай мої учні посидять біля вогню, а ми з тобою пройдемося оцією лісовою стежечкою. Глянь — над нами лише зорі, довкола нас — ліс. Ніхто не заважатиме, ніхто не переб’є щирої розмови. Ходімо, брате!

Вони повагом ішли вузенькою доріжкою поміж товстезними стовбурами дерев. Під ногами скрипіли дрібні камінці, тихо гомоніли хащі розмаїтим відлунням. Піфагорові здавалося, що він знає дивного учителя здавна, що вони вже колись зустрічалися. Хотілося мовчати і йти, йти з ним поруч у нескінченну далину. І те мовчання могло стати повнозвучнішим, ніж безліч розмов, що їх вів еллін з тисячами людей.

— Я почув про тебе ще в горах, учителю, — сказав Піфагор, поглядаючи на суворий профіль Гаутами. — Прочани передають легенди, буцімто ти, народившись, одразу заявив про свою виключність, що прийшли до твоєї колиски великі ріші, щоб поклонитися грядущому втіленню бога на землі…

— Знаю, — махнув рукою Гаутама, скорбно усміхнувшись. — Одне й те саме скрізь. Люди творять для себе богів, ідолів. Пусте, мій брате. Ти вчений і збагнеш, що закони земної сфери непорушні. Кожна людина тут народжується, як і всі інші, нерозумним, безпомічним дитям. Якби я був богом, котрий прийшов з небесного світу, — скажи мені відверто, по-дружньому, — хіба мав би я право навчати людей, говорити до них, розкривати нікчемність їхнього стану? О ні, лише людина, яка страждала й любила, сумнівалася й змагалася з земними лихами та нещастями, має право сказати людям своє слово любові чи осуду. Богам тут робити нічого!

— Називають тебе Благословенним, — озвався Піфагор, — вказують на якісь особливі знаки неба, на твою місію…

— Хто бере на себе місію, той і несе її, — суворо відповів Гаутама. — Місію ніхто не накладає на людину, ніби вантаж на слона. А благословення я маю, — лагідно засміявся він. — Гори Гімалайські пречисті мене благословили… зоря світанкова, яку я так люблю зустрічати, сонце вогнелике, спокійні зірки з безмірного неба… А ще пісні покійної матінки, її казки про великих героїв, котрі не жаліють себе в ім’я вселюдського блага. Таке моє благословення, мій друже…

— Я щасливий, — щиро сказав Піфагор, зупинившись на галяві поміж колонадою титанічних евкаліптів. Гаутама теж зупинився, повернув обличчя до елліна, в промінні місяця видно було глибоку задуму на його крутому чолі.

— Чим ти щасливий, брате з далекого краю?

— Тим, що зустрів людину, а не бога. З богами важко розмовляти…

— Це правда, — розвеселився Гаутама, — це ти сказав дуже слушно. Більше того, я тобі заперечу: з ними неможливо розмовляти! Бо нема спільної основи для єднання. Два шляхи — або підкоритися їм, стати вірним рабом і слугою, або відкинути їх. Я віддаю перевагу другому шляху…

— Я чув, як ти говорив до народу, — зітхнув Піфагор. — Ти кликав до свободи, ти відкривав необхідність повної волі для духу людського. Я не все збагнув. Поясни мені, о учителю, своє вчення, розкажи, як ти прийшов до таких висновків…

— Гаразд, — кивнув Гаутама, — я розповім. Це не легенда, а проста й неприкрашена реальність. Я народився в Капілавасту, біля підніжжя Гімалаїв. Це невеличке князівство, де був володарем мій батько. Мене

виховали у розкоші, у повній відірваності від життя. Я знав лише гульбища, полювання, насолоду споживання, військові походи… і не розумів, точніше, не замислювався над тим, звідки плинуть ті можливості насолоди, хто їх створює та приносить мені.

— Я знаю про це з легенди, яку складають про тебе, — сказав еллін. — А потім ти побачив у саду жебрака — гидкого, у виразках та струпах…

— Ні, ні! — заперечив Гаутама, — я задумався про життя набагато раніше. Ще в юні дні я ходив з батьком у походи супроти ворожих племен. Після одного жорстокого бою, в якому ми перемогли, наші воїни полягали спочити. Я дивився на них, відсторонених від реального світу, від перемоги, від свого князя, від мене, їхнього царевича. Для них найважливіше було одне-єдине: заснути, спочити, забути все, що тільки що відбулося. І тут же, поряд з ними, лежали закляклі трупи повержених вояків подоланого племені. Я тоді болісно думав: "Над ким же мій батько і я владарюємо? Мертві бійці — вже нам не підвладні, вони сміються над переможцями… І ці, що заснули, теж вийшли з кола наших повелінь. Ким же ми володіємо? Воістину, лише снами, лише марою своєї уяви…" Довгі дні ця пекуча думка не покидала мене, ятрила свідомість, отруювала насолоду життя… Трохи пізніше в горах, на полюванні, я й мої товариші знайшли на гірській стежині труп юнака, то був мій ровесник, син сусіднього князя. Певно, його розтерзав тигр або барс. Обличчя трупа було спотворене, на ньому сиділо з десяток гав-трупоїдів. Я досі не можу забути того видіння. Я жахнувся тоді, покинув полювання і повернувся додому. То неправда, як оповідають у легенді, що я запитував, чи всі люди мають умерти? Не міг же я бути таким непробудно-дурненьким. Я прекрасно знав, що всі люди смертні, тим більше, що бачив безліч полеглих у бою воїнів, але таке розуміння для мене було загальником, порожньою абстракцією, котра не хвилювала, не набувала болісної конкретності. А тепер — ніби блискавиця вдарила в мозок! Я уявив себе на місці того юнака, адже це був мій товариш, ми дружили. Яка різниця — він загинув чи я? Адже це міг бути я? З того дня я вже не мав спокою! Я ходив на майдани міст, зустрічався з прочанами,

розмовляв з селянами, пастухами, садху, лісорубами, князями, брамінами. Я жахався нерівноправності людей, їхній забобонності, їхній рабській натурі, непослідовності, підлості… І захоплювався їхнім благородством, любов’ю, самозреченням. Я дивувався — як могло в одних і тих же душах поєднуватися так багато різних начал — від геніальності до безпросвітного неуцтва, від ніжності до жорстокості? І яка мета людського життя, коли воно таке нікчемне, непослідовне, безглузде? Навіщо живе жебрак, який розкладається ще за життя? І як може радіти князь, у якого раб, слуга плачуть від горя? Чому взагалі люди поділилися на касти, хіба вони всі не діти спільного роду людського? Хіба в орлів є поділ на касти? Всіх орляток їхня мати-орлиця навчає літати. Чуєш, брате, — всіх! Небо для кожної дитини-птаха. А в людей? Одним — насолода, влада, багатство, висота мудрості, а іншим — голодне нікчемне животіння, вічне запобігання ласки сильного, ганьба з боку вищих каст, і навіть після смерті — зневага, забуття, безславність…

Браміни пояснювали мені, що такий порядок заведено здавна, і не нам його міняти, що касти — веління самого Крішни, аватари Вішну,[37] що без них на землі був би хаос, що смерть веде до перевтілення, а тому її не слід страшитися. О, вони багато чого знаходили, щоб відповісти на мої болісні запитання. Але ніщо не задовольняло мене! Мій дух кшатрія[38] не міг згодитися з віковічністю, нерушністю людських установ. Все рухається, пливе, змінюється, — чому ж не повинні мінятися людські погляди на світ, на його закони? Далі я задумався ще глибше… Де корінь людських мук, де вихід з проклятого світового колеса, чи можна осягнути таке існування, в якому всі люди, всі істоти, все суще буде в дивовижній милозвучній гармонії?

— Чудово, прекрасно! — вигукнув Піфагор. — Саме так і я мислив. Життя, як музика, як мелодія без жодного фальшивого звуку!

— Я радий, що ти глибоко відчуваєш це, — усміхнувся Гаутама. — Тоді я був ще далеко від розгадки. Я був у полоні уявлень, прищеплених ще з дитинства брамінами, жерцями, рідними. Я сподівався знайти

розгадку на шляху аскетизму, містики, релігійного споглядання. Довго визрівало рішення. Нарешті я зважився. Якось вночі покинув свій дім, щоб не повертатися в нього. Мені не потрібно було ні багатства, ні насолод споживання, ні сімейного щастя. Все те не давало відповіді на вічні питання, а без відповіді я не міг жити. Я пішов у широкий світ, розтерзаний протиріччями.

Я став аскетом. Ходив шляхами, лісами, горами. Побував у кількох славетних учителів, проте відповіді не отримав, їхня мудрість була ілюзорна, зліплена з тих же клаптів, що і повчання жерців та брамінів. І тоді я розпочав багатоденний піст, сівши в самотині на березі озера. Та недовго тривала самотина, мене оточила юрба прочан, котрі чекали результатів мого містичного заглиблення. Чуєш, друже? Вони самі не воліли шукати. Вони чекали від мене духовного плоду, ніби зграя голодних гав жде від лева огризків його здобичі. Я знемагав від спеки, голоду, а вони сиділи у холодку, чекали… На сороковий день посту я занурився у воду озера, щоб обмитися… і почав тонути… Сили в мене не стало, щоб самотуж врятуватися! Той день був би останнім, якби не трапився поблизу дід-рибалка. Він вирятував мене з води, а потім привів до тями. Опритомнівши, я бачив людей, котрі розчаровано розходилися геть від озера, проклинаючи мене і лаючи. "Він брехун! — кричали прочани. — Деви покинули його, інакше він би не тонув!"

І я збагнув, що жодний аскетизм не принесе шукачеві осяяння, розгадки тайни буття. Людині дано розум, треба опиратися на нього. Треба мислити, занурюватися в лабіринти сущого і вибиратися з них. Треба зрозуміти, де ми, як потрапили в космічну круговерть, як з неї вибиратися. Я попрощався з дідом-рибалкою, знайшов у гаї високе дерево, сів під ним і почав думати — послідовно, не пропускаючи жодної ланки логічних умовиводів. Так минуло багато днів. Якось на світанку прийшло рішення — просте, ясне, ніби промінь ранкової зірниці…

— В чому ж воно? — схвильовано мовив Піфагор.

— Свобода, — натхненно сказав Гаутама. — Магічне слово! Ми його повторюємо на всі лади, проте не задумуємося над його втаємниченим змістом. В ньому вся розгадка і вся повнота Буття. Давні ріші тлумачили це поняття, як свабодха, самопробудження, самобутність. Я використав для його визначення прадавнє поняття Нірвани, тобто нерозірваності, цілісності існування. Хтось тлумачить Нірвану, як знищення, хтось — як забуття, хтось — як неземний світ дев, світозарних, де живуть ідеальні душі. Я збагнув її, як свободу духу й розуму, яку можна й треба осягнути вже тут, на землі, не чекаючи переходу в інші сфери. Та щоб скористатися дарунком свободи — необхідно збагнути й вирвати коріння рабства. В чому воно, де воно? Страх! Віковічне прокляття людей!..

Суцільне кільце страху оточило людей — від народження до смерті. Страх зубожіння, страх втратити багатство, страх, що тебе не полюблять, страх, що тебе розлюблять, страх, що ти залишишся безславним, страх, що ти втратиш славу, страх перед розлукою, стражданням, страх перед богами, страх перед смертю і, нарешті, найганебніший із страхів — страх вічної самотини душі серед неосяжного світу, страх відірваності людини від інших людей, від безмірного океану Буття. Мечем розуму я розсік усі ті страхи, породжені Марою, прадавнім володарем обману, ілюзії, збагнувши, що їх насправді нема. Вони вигадані самими людьми, вони підтримуються нашими легендами, переказами, традиціями, мислями, почуттями, звичаями, віруваннями. На шляху лежить мотузка, в темряві ми вважаємо її гадюкою і боїмося переступити. І дітей своїх, всі нові покоління навчаємо тій премудрості, що це — гадюка. На такому самообмані грунтується віра в богів, схиляння перед авторитетом володарів та жерців, старанне здійснення всіх архаїчних заповідей наших забобонних пращурів. Треба підійти ближче, побачити, що ми помиляємось, відкинути марний страх і продовжити шлях до мети, про яку ми забули…

— Яка ж мета у людини, мудрий брате? — озвався Піфагор. — Що тобі здається найважливішим у її житті й діях?

— В ту ніч я збагнув, що мета людини — розкриття невичерпних глибин власного духу й серця, вічна й прекрасна пісня любові та миру, розмаїтий вияв радощів буття. Мені стало ясно, що роз’єднання людини й всесвіту внесено в розум, в почуття ззовні, що насправді такого роз’єднання нема, що в самій людині приховані рабство й свобода. Коли ми народжуємось на світ, з першої миті вся безкрайність починає формувати наше єство. Від ласкавої пісні матері до щебетання пташок у лісі, від першої вирощеної нами квітки до можливого злочину, від почутих легенд до героїчних подвигів, від мовчазного схиляння перед тираном до мужнього повстання супроти рабства! Кожна людина — дзеркало Вічності, це — сама Вічність. Тільки в більшості людей вона спотворена, звужена до розмірів рабського курника.

Треба відкинути геть всі викривлення — і рабські, й деспотичні. Треба відкинути силу і слабість, щоб стати всесильними!

Збагнувши цю істину, я подолав страх смерті. Хто ж я? Від початку до кінця — Всесвіт, народжений ним, сформований ним. І коли вмирає мій тимчасовий вияв, то хіба вмирає Ціле, хіба вмирає Всесвіт? О ні! Він невмирущий, а це означає, що невмирущий я.

І тоді впали кайдани. Моя свідомість охопила Вічність. Я побачив себе в міріадах минулих існувань, я відчув себе в грядущій нескінченності, я став над ілюзорним і тимчасовим, збагнувши, що Буття — це Вічне Тепер. Тіні богів розтанули, щезли. О брате, я побачив, наскільки велика й славна звільнена від страхів людина! Вона незрівнянно вища й могутніша за легіони богів! Вони не можуть обійтися без поклонів, ритуалів, молитов та фіміаму. А вільна людина — володар Нескінченності! їй не потрібно деспотів, володарів, насильників і повелителів, бо в ній здійснення всіх мрій — і любов, і побудова нових, дивовижних світів, і гармонія почуттів, і безодні можливостей мислимих і незбагненних поки що…

І я пішов шляхами Індії, щоб сказати людям радісне слово Істини: — Люди, ви вільні, повстаньте! Нема ні раба, ні господаря! Скиньте ярмо

неволі, воно у ваших душах! Проясніть свій розум, розбийте кору невігластва, не вірте ритуалам і забобонам, базіканню брехливих брамінів та абсурду прадавніх казочок. Візьміть у свої руки власну долю, і тоді навіть карма неспроможна буде догнати вас у вогняному польоті до правди, ви самі визначите напрям і суть її течії, бо карма — це дія і мисль! Станьте орлами духу, кожному подаровано крила Великою Матір'ю Світу. Таємничий подих неба свободи — ось ваша Нірвана!..

— Це прекрасно, мій брате, — тихо озвався Піфагор, вислухавши палку сповідь Гаутами. — Я збагнув те, що ти відкрив мені: справді, ми в'язні, сповинуті міріадами ниток неуцтва й забобонів… Одне й те ж дитя може виховуватися у титанічних душ або в сім'ї приниженого раба. Перші виховають титана, а другі — застраханого раба. Але як розкрити це розуміння в душах людей? Одне лише твоє слово чи ще кількох відданих учнів хіба відкриє царство волі? Ти проповідуєш свободу духу, а володарі й далі панують над умами й тілом мільйонів людей. Що з того, коли раб проголосить: я — вільний! Будь-який деспот може закатувати його і тіло викинути собакам!..

— Знаю, — сумно похилив голову Гаутама. — Правда твоя, брате, не так просто привести земний світ до гармонії. Але ж до цього треба прагнути! Всяка дорога вимагає першого кроку, по ній треба піти. Ходімо по стежці волі, почнемо прорубувати в джунглях темряви просторі дороги знання й подвигу. За нами підуть інші…

Він поглянув на далекі зірки, прислухався до моторошних звуків лісу, загорнувся в старенький жовтогарячий плащ. Замріяно примружився, ніби вдивлявся у темно-синю імлу ночі.

— Бачу в майбутті тяжку боротьбу. То буде битва за самопізнання людини. Бо людина — єдина цінність Буття. Від неї залежить, що із себе зробити — деспота, насильника природи чи вірного її сина. Минуть віки… Народяться нові ідеї… Та не буде поміж тими ідеями вищої, значимішої, ніж ідея свободи. Виростуть проповідники свободи, її мученики, її герої. У мене кілька учнів, мій брате… Народиться колись

учитель, у якого буде мільйон учнів. Вся земля піде за ним. Він відкриє для людей царство свободи, Епоху Майтрейї,[39] еру окриленої творчої праці і любові. Очі мого серця вже бачать той благословенний час… Шлях до нього перепиняють потоки крові, океани зрад і підступів, темрява душ і мара божественних та людських ідолів. Все переживе Земля і народиться знову. То буде вогняне народження в нове життя, болісне народження в свободу… Мій брате, повертайся до вітчизни, пора тобі припинити нескінченне переслідування Істини. Ти гнався за марою. Істина — в твоєму серці…

— Я збагнув, — тихо промовив еллін. — Хоч і пізно, та дарма. Я повертаюся додому.

— Пізно для птаха розуму не буває, — сказав Гаутама, поклавши руку на Піфагорове плече. — Вічний політ — його мета. Шукай світлих душ, відкривай їм очі, руйнуй рабський дух, вирощуй крила. Ти сягнеш Істини, творячи перші акорди прийдешньої світової гармонії…

— Чи побачимось коли-небудь? — зітхнув еллін. — Я залишаю тут своє серце, сум оповиває мою душу.

— І я сумую, — відгукнувся Гаутама. — Та вийди, мій брате, вночі надвір, поглянь на зоряне склепіння. То наш спільний дім — нескінченний, неосяжний. Пошли свою думку до далеких світів, а я пошлю свою. Ми зустрінемося в Океані Світла. Прощай, мій брате!..

— Прощай…

ІЗ ВИРІЮ

На другий рік влітку Піфагор повернувся до Самосу. З борту невеликого корабля, що плив з Тіра до Лесбоса, еллін розчулено вдивлявся у скелясті береги острова, які так часто снилися йому в чужинецьких землях протягом сорока років розлуки. Та затока, де

раніше стояло багато кораблів, мережачи небо високими щоглами з розмаїтими вітрилами, тепер була пустельна, непривітна, сумна. Біля берега похитувалося на хвилі з десяток вутлих човнів. Не видно було юрби, яка колись вирувала довкола чужинецьких гостей.

Він зійшов на берег, повільно побрів до знайомого будинку, де зароджувалися його безумні мрії, його примари, що повели його в далеч, за обрій. Чи зустріне хто-небудь? Ой, навряд… Сорок літ! Вже йому шістдесят… а батькові… батькові — більше дев’яноста… О ні, то було б завеликим щастям…

Якийсь старезний дід у жебрацькому ганчір’ї заворушився в тіні хатиночки, простягнув миршаву руку. Піфагор знайшов дрібну срібну монету, дав прохачеві.

— Чи ти тутешній, дідусю? Жебрак приклав суху руку до вуха:

— Га? Що таке?

— Питаю, чи ти тутешній?

— Тутешній, тутешній, — закивав головою дід. — Я предковічний, з діда-прадіда самоський…

— Хотів запитати тебе, чи знав ти Мнезарха?

— Це ж якого Мнезарха?

— Художника. Золотоковача…

— А! — зрадів дід. — Знав. Як же. Добрий чолов’яга був… Знаменитий… Такі славні речі робив. Його, мо’ й уся Еллада знала! Бо їздив і в Афіни, і в Дельфи, і аж на той бік, у Сірію… Еге, добра душа

була… Ще в минулому році дав мені золотого… Щедре серце… Все ходив сюди, до затоки, виглядав когось… Казали, що в нього син десь пропав на чужині, так він, напевне, ото й виглядав його… Не діждався, помер. Вже незабаром рік…

Стріла пронизала Піфагорове серце. Не встиг, не встиг…

— А ти ж хто йому будеш? — поцікавився жебрак. — Чому за ним клопочешся?

— А жінка його, Парфеніса… жива? — з надією запитав Піфагор, не відповідаючи на запитання діда. — І ще одна дівчина… Нарісса… донька Акреона…

— Ха-ха! — химерно осміхнувся дід. — Яка ж вона дівчина — Нарісса? Баба… Жива, жива вона. Божевільна… Щось у неї з головою не гаразд. А Парфеніса теж жива… Доживає сама-самісінька, як палець. Ось там, недалеко… як охота — проведу…

— Не треба, — сказав Піфагор. — Я сам.

— Як хочеш, — згодився дід.

Піфагор рушив далі з важким серцем. Підходив до рідного будинку повільно, душа нап’ялася, ніби туга струна, — ось-ось лопне! Що він скаже матері, чим виправдає біль і відчай розлуки?

Тихенько минув сад, альтанку, ступив на східці. Глибоко зітхнув, щоб стишити дріж у тілі, вгамувати хвилювання.

— Хто там? — почулося з будинку. Він не відповів.

На порозі з’явилася низенька згорблена постать. Нічого не залишилося в ній від колишньої стрункої Парфеніси, лише очі, — схожі на темно-сині сливи, й дотепер блищали м’яким вогнем під сивими кущиками брів. Вона глянула на гостя, ледве чутно скрикнула, похитнулася. Син схопив матір в обійми, підтримав, заплакав. Мати тремтіла, ніби від холоду, заплаканими очима вдивлялася в обличчя коханого сина, таке відмінне від омріяного, таке рідне в своїй незмінності.

— Синку… Синку… — шепотіла Парфеніса, і більше нічого син не міг почути від неї.

Ні осуду, ні жалю. Лише погляд любові, лише вдячність долі за дарунок зустрічі.

Десь пізніше мати розповіла Піфагорові про сумне життя на Самосі. За тирана Полікрата людям було не солодко жити, а перси одібрали в еллінів останні крихти свободи. Дарій заборонив ремесла та мистецтво, припинив торгівлю. Життя острова занепало, талановиті люди втікали до Великої Греції, на Апеннінський півострів.

Піфагор тяжко задумався. Де йому осісти, де розпочати свою омріяну роботу? Тут, де панують перські сатрапи, неможливо утворити школу, зібрати учнів. Доведеться їхати на захід. Спочатку до Афін, у Дельфи, а там, може, й до Великої Греції. Забрати матір, Наріссу — і в путь…

Він сказав про свій задум матері. Вона тихенько попросила його:

— Не йди до Нарісси, синку…

— Чому, матусю? — нахмурився Піфагор.

— Тобі стане тяжко…

Він промовчав. А ввечері того ж дня рушив до будинку, де колись жила Нарісса. На подвір’ї нікого не було, в будинку теж. Сусіди, з подивом розглядаючи гарного, високого чоловіка, охоче розповіли, що старенька Нарісса живе самотньо, що вона не сповна розуму, бо вічно пропадає біля моря, на високій скелі. Там і днює й ночує. Інколи прийде додому, візьме шмат хліба чи в’яленої риби, а потім знову до моря.

Він здалека побачив скелю, з якої любив стрибати в прохолодну глибінь, а на ній — скулену чорну постать жінки. Вона сиділа, охопивши висохлими руками гострі коліна, непорушно втопивши погляд в імлистий обрій. Над нею ширяли чайки, поруч неї сиділи білі мартини. Жінка здавалася висіченою в скелі. Навіть наближення Піфагора не вивело її з непорушності. Птахи з криком зірвалися з місця, вона звернула погляд на пришельця, не виявивши ні подиву, ні зацікавлення. Невже не пізнала, невже він так змінився?

З-під темної запони видно було білі коси, жовте, безкровне обличчя та великі чорні очі з гарячковим блиском. Лише погляд її. Де ж вона — прекрасна Нарісса? Хто поглинув молодість, жагу, надії, прегарну квітку юності? Безжальний Хронос, невблаганний час.

— Ти пізнаєш мене, Наріссо? — тихо запитав Піфагор.

Жінка неуважно ковзнула поглядом по синьому гіматію елліна, по його обличчю. Похитала головою.

— Не бачила тебе, чужинцю.

— Що ти кажеш, Наріссо? — жахнувся він. — Ми ж з тобою знайомі… Ще з дитинства…

— Не смійся над бідною Наріссою, — жалібно попросила вона. — Я нещасна й самітна, кожен може образити мене. Ти, ясноокий і сильний,

не смійся наді мною. Краще скажи — ти, мабуть, багато мандрував… чи не зустрічав ти Піфагора?

— Піфагора? — прошепотів він. — Якого Піфагора?

— Мого друга, — ніжно осміхнулася жінка. — Мого нареченого. Він поплив за обрій. Туди, — вона махнула рукою, — далеко-далеко. Він хотів догнати Істину… — Нарісса тихесенько засміялася, витерла сльозу з очей. — Він хотів полетіти в небо, як Ікар… А я ждала його. І досі жду… Скажи — ти не бачив його?

— Це ж я, Наріссо, — простогнав Піфагор, простягаючи руки до неї. — Хіба не впізнала?

— Не глузуй з нещасної Нарісси, — посварилася тонким сухеньким пальцем жінка. — Гріх тобі! Піфагор був молодий і прекрасний, як бог Аполлон. У нього було довге волосся, подібне до сонячних променів, — з гордістю вела далі Нарісса, — і стрункe тіло. Ти гарний, чужинцю… але ти вже старий… Не смійся наді мною. Коли не бачив Піфагора, так і скажи… Йди собі геть, птахи злякалися тебе… Я виглядатиму свого коханого…

— Це я, Наріссо, — сумовито промовив Піфагор. — Багато літ минуло відтоді, як ми розлучилися. Моє мідяне волосся посивіло, порідшало, і ти стала білою, ніби хмаринка… Тільки серце моє залишилося незмінним. Воно знову привело мене додому, як блукаючого Одіссея. Поглянь на мене, Наріссо, згадай… Ми прощалися з тобою на оцій скелі, і ти казала, що ждатимеш всю вічність… всю вічність… А тепер, коли я повернувся, ти…

— Ні, ні! — відчайдушно закричала Нарісса, зриваючись на ноги, і чайки злякано метнулися геть від скелі. — Ні, не треба, не треба! Ти неправду сказав, недобрий чужинцю! Неправду! Мій Піфагор — молодий і прекрасний! Ти хочеш одняти його в мене?..

Сльози душили Піфагора. Він, задихнувшись, рвонув гіматій на плечі, скинув туніку і став на повен зріст на вершечку скелі.

— Ось тут я стрибнув, Наріссо, а ти — за мною! Згадай, згадай, Наріссо!

Він розігнався, стрімголов кинувся у море, занурився у запінений вир. Нарісса радісно скрикнула, притиснувши руки до грудей.

— Повернувся! — заплескала вона в долоні. — Повернувся, як Одіссей до Пенелопи! О, моє кохання! Я впізнала тебе! Поспішаю до тебе… ось зараз! Зараз!

— Наріссо, Наріссо! — відчайдушно закричав Піфагор, але було пізно.

Вона впала з скелі в море, каменем пішла на дно. Він пірнув за нею, витягнув, поплив до берега. Поклавши її горілиць на камені, розтирав холодні старечі руки, вдивлявся у знайомі, помережані часом риси.

Вона розплющила очі, усміхнулася.

— Мара злетіла… Дякую тобі за щастя зустрічі, коханий… Діждалася, слава богам… діждалася…

— Ти житимеш, — плакав Піфагор. — Ми поїдемо далеко за море, ми будемо щасливі…

— Я щаслива, — прошепотіла Нарісса. — Ти повернувся з лабіринту… Якого ж ще щастя треба? Сліди на піску… Сліди за обрій… Я догнала тебе… догнала…

Вона замовкла, востаннє зітхнула і завмерла навіки. Мертві очі дивилися в нескінченність неба, а сухі вуста радісно всміхалися. Піфагор

понуро сидів над нею. Хто це? Де він? В Єгипті чи в далекій Індії? Чиї це очі — Амадіс чи Нарісси? Погляд вічної жіночності, що переслідує його і втікає… обіцяє і зникає, ніби фантом, ніби пустельний міраж, з якого не нап’єшся води…

НОВИЙ БЕРЕГ

Поховавши Наріссу, Піфагор з матір’ю вирушив у далеку мандрівку до Великої Греції. Зупинившись на острові Лесбосі, він поклонився могилі учителя Ферекіда, а потім вирішив завітати у священні Дельфи.

Храм Аполлона зустрів його тишею, занедбаністю. Біля вівтаря метушилася старенька жінка, палила квіти та верес, приносила безкровну жертву богові. То була піфія Феоклея. Вона запитливо глянула на ставного чужинця.

Він мовчки поклав кілька золотих на жертву храму. Усміхнувся.

— Колись, о Феоклея, як була ти ще зовсім юна і прекрасна, мої батьки прийшли до тебе питати поради, пробували зазирнути в прийдешнє. Ти пророкувала їм народження сина…

— Мій оракул помилився? — зацікавилася піфія. — Сказав неправду?

— Та ні, — зітхнув Піфагор. — Як бачиш — син перед тобою… Тільки ж долю ти мені нагадала не таку, як насправді…

— Яку ж я пророкувала тобі долю?

— Прекрасну й щасливу. І ще одне — оракул запевняв, що я буду славен для всіх віків і народів…

— Ну що ж, шукачу, — спокійно озвалася піфія, — ти невдоволений своєю долею? Вона була нещасливою?

— Я звідав рабство й обман, — гірко промовив Піфагор. — Я шукав і помилявся, прагнув і падав у тяжкій дорозі до мети. Я мчав за марою, а втрачав своїх рідних і близьких… Я шукав у далеких краях, а відшукав — у собі… Ти сказала — щастя! Чи не було це насмішкою, о піфіє?

— Як для кого, — заперечила піфія, кидаючи в огонь дрібку якогось жовтого порошку. Заклубилися хмари синього диму, вона вдихнула його, зійшла на підвищення, сіла на золоту триногу. — Для мудрого щастя у вічнім шуканні. Для нерозумного — в непорушності. А непорушність — то смерть. Ти шукав і знаходив. Зневірювався й радів. Твоє життя щасливе, о шукачу! Я правду сказала твоїм батькам… не лай мого оракула…

— О щедра піфіє! — скорбно озвався Піфагор. — Ти, певно, всім обіцяєш щедрий урожай… та тільки де ті щасливі женці?..

— Не завжди жнуть ті, що сіють, — бурмотіла піфія. — Ой, не завжди… Не втомлюється рука сівача, хоч він може й сконати на полі… бачу вдалині ясні обличчя, серця чисті… сій ради них… ради них, мужній шукачу…

Старенька мати не витримала нового шляху. Хвилювання й радість швидко згасили догораючий світильник її життя. В землі Еллади поховав син Парфенісу, а сам вирушив до Італії, де греки заснували могутні колонії.

Піфагор зійшов з корабля в Тарентській затоці, в порту Сібаріса. Тут було галасливо й людно, ніби в Самосі за його юнацьких років. Багатомовний гамір оглушив, захопив у свій вир. До Піфагора підскочили напіводягнуті дівчата, почали обнімати, цілувати. Він обурено відпихав їх, але вони п’яно сміялися, тягли його до корчми, де

гриміла буйна оргія. Визволили Піфагора рибалки — вони розігнали спокусниць, забрали елліна з собою, повели до човнів, вихваляючи свій багатий улов, і пропонували купити його за невеликі гроші. На дні човнів стрибала, виблискувала срібною лускою риба, зітхала відкритими ротами, дивилася на Піфагора круглими тьмяніючими очима. Він знизував плечима, дивувався, відмовлявся — навіщо йому стільки риби? — та рибалки не відпускали його, наперед вихваляючи щедрість чужинця, мудрість і доброзичливість. Він нарешті згодився, щоб одчепитися від непроханих друзів, дав їм кілька золотих. Рибалки весело сміялися, дякували, пробували монети на зуб, підкидали їх вгору. Піфагор звелів викинути рибу в море.

— Навіщо? — здивувалися рибалки. — Ми старалися, ловили…

— Риба моя, — владно сказав Піфагор, потаємно усміхаючись. — То моя жертва Посейдонові…

Рибалки, чухаючи потилиці, виконали його наказ. Риба з перевернутих човнів падала у прозоро-зелену хвилю, кидалася врозтіч, зникаючи в глибині. Юрба сміялася, рибалки лаялися, а Піфагор стояв на березі, дивився на срібні крапки, що поступово танули в морі, радів. На душі було ясно, тихо. Так треба діяти завжди — випускати піймані в павутину життя душі до їхньої істинної стихії — до моря свободи.

Він рушив далі, щоб познайомитися з містом. Сібаріс на кожному кроці вражав його розпустою, гульбищами. Біля олтарів, у храмах пили вина, танцювали вакхічні[40] танці, а знемігши, падали додолу і спали під статуями богів, щоб зранку знову взятися до оргії. Здавалося, люди втратили всякий смисл життя, загубили дорогу, віддалися невидимій круговерті порочності, навіть не замислюючись, чи треба вириватися з неї.

Піфагор зупинився на кілька днів у старенької жінки Алкіни. Вона жила недалеко від моря в охайному біленькому будиночку. Довкола

житла росли кущі винограду, кілька яблунь. Алкіна — суха й виснажена — вічно крутилася на городі, в садочку, а два її дорослі сини пропадали цілоденно в порту, а під вечір поверталися додому напідпитку, лягали під яблунями горічерева, галайкали якісь дикі пісні — без мелодії, без гармонії і смислу. Найлюбішою розвагою переростків було знущання над собакою. Вони ловили пса, прив’язували до стовбура дерева і вціляли в нього здалека грудками. Пес скавчав, гавкав, просився, та веселі хлопці були невблаганні.

Побачивши таку розвагу, Піфагор не витримав. Він вибіг з кімнати, розштовхав хлопців, затулив собою пса. Очі його палахкотіли гнівом.

— За віщо, недостойні люди, ви мучите мого нещасного брата? Що він вам заподіяв?

Хлопці здивовано перезирнулися. Потім засміялися.

— Брата? Чужинець, певно, надміру випив? Погляньте уважніше. Ха-ха! Та це ж пес… Бродячий пес!

— О нещасні виродки! Невже ви не розумієте, що все довкола вас — то наші брати й сестри? Ви й кроку не ступите, щоб скористатися послугами коней чи собак, корів або кіз, плодами винограду, зерном пшениці, променями сонця, лагідністю й щедрістю дощу. Та що вам говорити — ви навіть праці вашої трудящої матінки не шануєте: вона горбиться в щоденному труді, а ви останні крихти пропиваєте з нікчемними, розпутними дівками! Соромтеся! Коли не можете в собаці визнати брата, то визнайте людину в рідній матері! Вона ж вас народила й годує! Сьогодні ви катуєте собаку, а завтра станете катами людей. Розв’яжіть пса!

Хлопці знехотя виконали Піфагорів наказ, побитий пес чкурнув у кущі, з-за тинів виглядали веселі обличчя сусідів, чувся сміх, тюкання.

На другий день за елліном валувала юрба дітей, вигукуючи:

— Собачий брат! Собачий брат!

Піфагор гірко похитував головою. О нещасні люди! Вони ладні найчудовіші ідеї висміяти, оглузувати, спотворити. Це ж при житті — та що станеться з його думками, з його мудрістю пізніше, через сто чи тисячу літ? Чи не химеру він затіяв — сіяти зерна любові й знання у кам’янистий грунт нерозуміння, поміж тернів, у болото жорстокості та звірства? А втім — геть сумніви! Чим більше довкола мороку — тим нагальніша потреба в світильнику. Треба сказати людям про нові обрії пізнання й життя, треба вивести вікову мудрість з потаємних сховищ у храмах та жрецьких колегіях. Хай воно сіється між народом, пускає парості, занурює коріння в глибину грядущих віків. Люди не бачать обрію, бо опустили погляд під ноги, ніби свині, а звідси — п’янство, розпуста, занепад. Коли вони побачать прекрасні можливості освіти, розуму, очищення почуттів — тоді кращі душі прийдуть йому на поміч, щоб запалити нові смолоскипи науки…

Попрощавшись з Сібарісом, Піфагор побував у Таренті, де познайомився з лікарем Бронтином, розповівши йому про свій задум, про давню мрію — організувати школу для молоді десь в Італії. Старий Бронтин хвалив Піфагора, але до практичного рішення ставився скептично.

— Ти не знаєш тутешнього народу, — зітхав він, зневажливо підібгавши вуста. — Це зграя розбійників та повій. Даремна справа, Піфагоре! Єгипетські жерці добре знали людську натуру, тому й ховали знання в храмах. А ти хочеш винести світильник на відкрите місце, кинути під ноги юрбі. Розтопчуть, заплюють, а вогонь знання використають для розтопки своїх вогнищ, на яких смажать баранячі туші. Хто перш за все летить на вогонь? Хто — я питаю? Нічні метелики, всяка нечисть! Так і ти… привабиш лише душі, жадібні до насолоди й слави! Згадаєш мене…

— Неправда! — рішуче заперечив Піфагор. — Не лише погань прагне до вогню. Потягнеться до нього й душа, спрагла світла. Хто жадає сонця — той зустрічає його благословенні промені на сході. Бронтине, в твоїх словах є страшна правда — я це знаю! Але ж якщо ми діятимемо так, як єгипетські жерці, тоді ніколи не настане на землі інша пора — пора людяності. Смолоскип знання не для підземних печер, не для склепів. Він для рук шукачів — відданих синів Істини, Бронтине! Знаю, що нелегко буде, та сподіваюся на те, що добрі зерна не вмерли в серцях людських… не можуть вмерти… Буде страшний бій… та який воїн його уникає?

ІСПИТ СЕРДЕЦЬ

Свій перший бій Піфагор дав не в Сібарісі, не в Таренті. Він обрав Кротон. Найняв чималенький будинок, господарем якого був самотній чоловік, вдівець. Звали його Коратом. Жила з ним ще донька — Теано, чорноока, жвава, як козеня. Поряд синіло море, видно було з вікон то буряний, то спокійний обрій. Тут Піфагор вирішив посіяти перші зерна своїх надій. І він попросив старшого жерця храму Аполлона зібрати кротонську молодь, щоб порозмовляти з нею.

— Пусте, — махнув рукою жрець. — Що ти їм скажеш? Богів вони не шанують, на проповіді чхають. Бійки, гульбища, бенкети, розпуста — ось їхні ідеали.

— Все ж таки поклич їх. Я не буду їм говорити про богів. Скажи: учитель з Єгипту хоче сказати кілька слів мужнім молодим героям Кротону — так і скажи! — та їхнім подругам — прекрасним, цнотливим дівчатам!

— Так і передати — цнотливим? — засміявся жрець, лукаво примружуючи око.

— Так і передай, — серйозно підтвердив Піфагор.

— Мене тухлими яйцями закидають.

— Нічого, одмиетесь…

— Що ж, спробую, — спантеличено сказав жрець. — Готуйся до бою. Тут молодь зубата, плакали твої кості…

На превеликий подив старого жерця, до храму Аполлона зійшлося біля сотні хлопців і не менше дівчат. Крізь горішні віконниці падало сонячне світло, в його променях святкові вбрання переливалися розмаїтими барвами, ніби весняні квіти. Мерехтіли на лебединих дівочих шиях діаманти, рубіни, топази, ясніли на тугих засмаглих руках каблучки.

Хлопці теж вирядилися святково: всі молоді кротонці були вбрані в дорогі тоги, з вінками на головах. Вони збиралися після зустрічі з Піфагором попрямувати до корчми, щоб там влаштувати оргію на честь поразки нахабного зайди-проповідника. Довкола атлета Мілона юрмилися юнаки, вони про щось шепотіли, сміялися. Певно, Мілон був заводіякою поміж ними і готував якусь неприємність непрошеному учителеві.

У юрмі прокотився гомін — в широке кільце кротонців вийшов Піфагор. Він зупинився в потоці сонячного проміння, підвів руку в традиційному вітанні. Біла лляна тога спадала з широких плечей учителя, високе чоло квітчав вінок з білих лілей, очі дивилися в обличчя юнацтву щиро й сміливо.

— Я вітаю вас, сини Геракла! Я вітаю вас, прекрасні доньки великої Афіни!

Дівчата розквітли усмішками, їхні очі засяяли ніжністю. Мілон завважив те, гнівно нахмурився.

— Поважний учителю! — загримів він, піднімаючи над головами своїх товаришів могутні руки… — Дозволь запитати: чому ти назвав дівчат доньками Афіни? Наскільки ми можемо розуміти… дівчата, не спопеліте. мене своїми очима! — наскільки ми можемо знати — наших дівчат краще назвати доньками Афродіти! Вони так! ж непостійні й легковажні, як і їхня міфічна матінка! Ха-ха!

Хлопці реготали, дівчата ніяково перезиралися, та Піфагор був спокійний і незворушний. Дочекавшись, коли гамір затих, учитель добродушно сказав:

— В твоїх словах є слушність… не відаю, як тебе звати…

— Мілоном.

— В твоїх словах, Мілоне, є правда. Кротонські дівчата достойні бути доньками богині мудрості, як і богині кохання! Не розпутної богині, котра никає вечорами попід корчмою, а богині вірності, ніжності й материнства…

Серед дівчат зчинився гамір. Хтось захищав Піфагора, хтось обурювався, хтось відверто сміявся.

У Піфагоровій душі заворушився гнів. Він великим зусиллям волі стримав себе. Не смій їх зневажати! Це люди, це — діти сонця і землі. Вони втоптані в бруд, вони не відчувають променів краси! Обмити їх… торкнутися серця!..

— О мудрий учителю! — гукав Мілон, явно граючи перед дівчатами могутніми м’язами, пшеничними кучерями і тонким, ніби вирізьбленим, профілем. — Ми вельми вдячні тобі за мудру проповідь, але пробач — нам ніколи! Ми поспішаємо до веселощів, які і є смислом життя! Невже тобі охота напихати нас проповідницькою нудотою, яка нам набридла до блювоти? Ходімо, справді, з нами, воздамо хвалу Бахусу-Вакху,

возславимо сонячного Діоніса,[41] який дав винограду його божественний сік!

— Хвала Мілону! Хвала вину й веселощам! — скандувала юрба, танцюючи навколо Піфагора.

Він ясно відчув: ще мить і буде пізно!

— Стійте! — гнівно крикнув Піфагор. — Мені соромно! Гидко дивитися на вас — молодих і прекрасних! Чому орли стали надутими індиками, які тягають по землі розпушений хвіст хвастощів? Де їхні крила, щоб кружляти попід хмарами? Чому леви перетворилися на блудливих шкодливих котів, що ганяються за кішками вечорами? Чому прегарні квіти стали гидко, бридко пахнути, звідки ця смердява, якої не повинно бути у ваших серцях, о дівчата?! Замість мужності — нахабство! Замість цноти — розв’язність і зухвальство! Замість кохання — тваринна жадоба і скверна! Соромтеся, молоді кротонці — спадкоємці аргонавтів і героїв!

Мілон розштовхав своїх поплічників, наблизився до Піфагора, взявшись в боки руками.

— Чому соромиш нас? — загув він, як в бочку. — Ми лише повторюємо те, що робили чи роблять боги й всякі напівбоги. А коли богам можна, то чому заборонено смертним? Наше життя коротке, ніби в метелика, — чому б і не погуляти, чому не побавитися? Га? Чи не Зевс — владика богів — невтомно дурить свою благовірну Геру, чи не він ганяється за всякою гарною мордочкою, клянучись у вічному коханні, щоб потім покинути її, а то й знеславити! Згадай нещасну Європу,[42] згадай замучену Іо, учителю! Го-го! Та ми, молоді кротонці, нікчемні горобенята супроти великого Зевса! А божественна Афродіта? Хіба вона не облизується, побачивши молодого бога або гарного земного хлопця? А Гермес, цей ошуканець і брехун, донощик і бабій? Всі вони — олімпійські боги та напівбоги — розбещені, вічно п’яні гуляки! А коли в

небі таке робиться, то чому на землі мало б діятися щось інше? Ха-ха-ха! Хіба не так, о мої вірні друзі?

— Так, так! — радісно підхопив хор голосів.

— Не так! — з гідністю відповів Піфагор. — І ви самі це добре знаєте. Ваше сумління стогне, а вуста не хочуть промовити слово правди. Не кивайте на богів, не дивися на Олімп, о Мілоне! Розбещені боги — то лише ваша тінь, люди, то ваші пороки й злочини, збільшені в сто крат! Ви створили власними руками бридкі образи, а потім поклонилися їм! Що ви передасте своїм дітям? Які заповіти? П’яний регіт і лайку, брудні почуття та зневіру до прекрасного? О Мілоне! О юні кротонці! Людина — вища від богів, коли вона збагне свободу!

— Яку свободу? Від чого? Ми — вільні громадяни! Що він верзе? — почулися вигуки.

— Ви раби! — твердо заявив Піфагор. — Раби неуцтва й лінощів, розпусти й підлих традицій. Ви не можете розірвати тієї гидкої павутини, вам приємно сидіти в ній, як свиням, що рохкають від задоволення в калюжі!

— Куди ти кличеш нас, що пропонуєш? — глухо запитав Мілон, похнюпившись. — Говориш ти красно, та що з того? Кинути корчму, а куди йти? Забути вечірні солодощі, а що діяти? Співати гімни олімпійцям?

— Можна й гімни, якщо вони прекрасні, — спокійно заперечив Піфагор. — Квіти й птахи щоранку співають гімни сонцю. Хто з вас не милувався ними? Я прийшов не проповідувати вам моральні правила, о юні кротонці! Я хочу розбудити ваші серця. Ви прекрасні, але забули про це, і я вирішив нагадати вам про вашу красу. Давайте побратаємося, почнемо нову стежину життя. Відкриємо в Кротоні школу для вас, для ваших грядущих дітей. Я довгий час блукав по світу, був у Єгипті, в Індії,

у Вавілоні. Скрізь я вивчав вікову мудрість, знання, добуте тисячоліттями тяжкої праці мудреців, героїв, і ось тепер готовий передати його вам…

— А хто нам доведе, що ти не обманюєш? — з недовір’ям запитав Мілон. — Хто ствердить, що ти не приніс нам камінь замість хліба?

— І ми будемо гризти його, — засміялася якась дівчина, підморгуючи, — будемо його гризти все життя, аж доки не повипадають зуби. Ні, красунчику учителю, ти спочатку доведи, що твоє знання принесе насолоду вищу, ніж та, яку ми маємо без твоїх повчань!

— Хай доведе! — лунали голоси.

— Може, він готує троянського коня! Спочатку приворожить барвистими словами, а потім заведе в прірву!

— Чому ж мовчиш? — гучно озвався Мілон. — Чи тобі нічого сказати? У нас досить своїх риторів та ораторів, які вміють красно ректи, обіцяти! А коли й ти обмежишся словами, то нам нічого більше стовбичити…

— Ще кілька слів, — спокійно й трохи сумовито сказав Піфагор. — У ваших словах є слушність. Справді, важко відрізнити блудослова-ритора від мудреця, доки серце мовчить. Та відкрийте серце, і тоді не треба доказів. Світло свічки меркне перед ясними променями сонця. Якщо моє знання істинне — воно дасть вам крила і насолоду польоту! Йдіть, пізнавайте, перевіряйте! Ми разом пройдемо важкими стежками пізнання… Легкими досягненнями не маню, іграшок не. обіцяю! Будуть сумніви, буде бій, будуть поразки і перемоги. Хто злякається, хто затремтить — той поверне назад і знову засне в ущелині примітивного життя. А ми з вами підемо далі, на вершини. Тільки з гори знання ми побачимо нові обрії. Я кличу героїв, я кличу безстрашних, прекрасних і спраглих! Хто хоче пити чисту воду знання — ходімо зі мною!

— Еге! — закричав Мілон, широко й дружньо всміхаючись. — Та це ж інша мова! Так би одразу й казав! Ось моя рука, учителю! Я перший стану твоїм учнем!

— Я за тобою, Мілоне! — крикнув ще хтось.

— І я!

— Я теж!

— А ми чим гірші? — гомоніли в юрбі.

— Мало бажання, — стримуючи хвилювання радості, сказав Піфагор. — Нам потрібні гроші, будинок та ще багато іншого. І я знову звертаюся до вас, юні брати! Гей ви, прекрасні дівчата! Перли ваші чарівні, діаманти сліпучі, каблучки з чистого золота. Та ви чаруєте хлопців і без них. Чи не краще віддати ваші прикраси в жертву найвищому богові — богові знання? Ваші діаманти й золото перетворяться в школи, книги, в сяйво науки, що відкриє світ розуму вам і дітям вашим. Ми будемо вивчати минуле й прийдешнє Землі, течію небесних світил, закони математики й гармонії, ми самі будемо формувати у власних душах новий, кращий людський образ. Ми станемо самотворцями!

В дівочому гурті почувся гомін, до ніг Піфагора полетіли каблучки, самоцвітне намисто, гірлянди перлів, золоті вінці.

— Бери, учителю!

— Веди нас! Научи!

Піфагорове серце співало. О далекий друже Гаутамо, ти б порадів нині разом зі мною! Перемога, перша перемога! Ради неї варто було страждати в далеких краях, гнити в підземеллі, сумніватися, падати і підводитися, шукати й знаходити. Хіба це лише моя перемога? Це —

твоя перемога, кохана Амадіс, ваша — безіменні душі героїв, тіні котрих лишилися навіки в печерах Великого Іспиту, це початок здійснення твоєї мрії, мудрий гімалайський учителю.

Треба лише втримати плоди цієї перемоги. А далі… Що ж далі? Можуть бути й поразки… можуть загриміти ще страшніші бої… Морок не прощає поступу світла. Все може статися… Але радісних очей юнаків і дівчат, котрі народжувалися для нового шляху, він не забуде ніколи…

БИТВА ДУШ

Кротон загомонів — здивований, вражений, стурбований. Іонійським узбережжям покотилися химерні чутки. Аристократи й плебеї, раби й воїни передавали з вуст до вуст небилиці про учителя, який з’явився невідомо звідки і одразу ж підкорив молодь Кротона. Казали, що він чаклун і маг, таємний розпусник і лицемір. Що володіє нечуваним ораторським мистецтвом, але користується ним для недоброї мети. Розповідали, що він поставив на ноги паралізованого вже багато літ жебрака, наказавши йому встати і йти, відкинувши милиці. І хворий пішов, страхаючись власному одужанню і радіючи. Звідки у таємничого зайди така сила? Ясно, що не від богів: це дарунки демонічних сил, і вони ще боком вилізуть кротонцям і всім, хто допомагатиме хитрому, лукавому учителеві. Чутки обростали новими й новими подробицями, аж доки п’яниці не договорилися до того, що буцімто учитель-зайда готує велику жертву для страшних чужинецьких богів, а для цього йому потрібно наймолодших, найгарніших хлопців та дівчат.

Кротонський сенат, розтривожений тими чутками, викликав Піфагора для розмови. У зборі був весь форум — рада тисячі. До неї входили почесні громадяни міста, в тому числі й батько Мілона — заслужений воєвода, який прославився у багатьох боях проти карфагенців та сусідніх войовничих республік.

Появу Піфагора сенатори зустріли цілковитою тишею. Вони недоброзичливо й зацікавлено оглядали його високу величну постать в білому-пребілому вбранні, його спокійне натхненне обличчя. Зупинившись посеред зали, учитель очікував. На незворушному обличчі не видно було ні замішання, ні хвилювання. З рядів амфітеатру вийшов старий сенатор аристократ Феон, зупинився біля Піфагора. Підвівши руку вгору, він привітав сенат, а потім звернувся до учителя:

— Рада тисячі хоче запитати тебе, о Піфагоре, про твою мету, засоби і сили. Досі наше життя текло спокійно і звично. Ти вніс неспокій, тривогу, заворушення. Якою силою ти скористався? Хто допоміг тобі завоювати серця й душі наших дітей? Боги чи демони? Яку мету ти поставив перед собою? Хто допомагає тобі руйнувати потік фатуму, повертаючи здоров’я паралізованим, приреченим богами до непорушності? Якщо так втручатися у волю олімпійців, то на що можна розраховувати у прийдешньому?

— Чому не запитували ви, о мудрі батьки славетного міста Кротона, — з гідністю відповів Піфагор, оглядаючи принишклу залу, — чому не цікавилися ви, якою силою ваші діти підкорені, коли вони прагнули щовечора до недостойних і диких оргій? Чи вам байдуже було — боги їх направляють а чи злобні демони? Ви звикли до хаосу, неуцтва й розпусти! Хаос не вимагає відповідальності, хаос руйнує право і найкращі заповіти предків, мораль і етика стають відносними, сумнівними. Я не осуджую вас — сила звички, її невблаганний потік несе й мудрих і досвідчених. А коли до вас приходить хтось, коли він вам вказує можливість вискочити з потоку зловісного фатуму, щоб обмити розум і серце ваших нащадків — та й вас самих! — тоді ви непокоїтесь, якою силою це робиться!

— То не відповідь! — зауважив Феон. — Ти заворожив наших дітей, і ми воліємо знати — як?

— Силою переконливості й любові! Запитайте їх самих. Вони відвертіше й безпосередніше протиставили мені свої переконання,

навіть свої грубощі й цинізм! І я — переміг! Але з радістю хочу сказати, що то більше їхня перемога, ніж моя. Та перемога заново народить їх, і місто Кротон прославиться не гульбищами та бійками, а науками, мудрістю, піснями видатних митців. Ти побоюєшся, Феоне, чи не демони допомагали мені повернути здоров’я недужим і паралізованим? Які дитячі страхи! Де й коли сили мороку лікували, опромінювали, повертали радість? Це — привілеї сонячних сил, притаманних кожній творящій людині. Лише треба відкрити їх у душах, як у пустелі ми відкриваємо живлючі джерела води.

— Говориш ти гарно, — згодився Феон, поглядаючи на принишклу аудиторію, — але чим доведеш правду своїх слів?

— Судитимете по ділах, — сказав Піфагор. — Не важко відрізнити світло сонця від задимленого смолоскипа. Я йду відкрито, обличчя моє й справи мої відкриті. Допоможіть мені, громадяни Кротона, і ви не пожалкуєте!

— Чому ти з’явився саме сюди, до Кротона? — крикнули із задніх рядів. — Тебе ніхто не знає. Щоб завоювати любов і довір’я, ти можеш говорити прекрасні речі. А де доказ того, що ти не приведеш наших дітей до прірви? Хто пізніше допоможе їм вибиратися з неї? Сенат загомонів.

— Садівник прямує туди, де є саджанці, — спокійно відповів Піфагор. — В Кротоні я їх побачив. Вони заросли бур’янами, дикими кущами, але порода їхня прекрасна. Моє досвідчене око бачить — можна виростити у Кротоні чудовий сад. А на те, що шановний сенатор мовив наостанку, — далебі, смішно відповідати. Невже можна вигадати глибшу прірву, ніж та духовна безодня, в якій досі жила ваша молодь, ваша надія?

— Ти відвертий і мужній, — схвально озвався Феон. — Це ознака чесності й щирості. Громадяни, підтримаємо славну справу учителя Піфагора! Негоже лаяти людину, не побачивши плодів її праці. Він бажає

навчати — хай навчає, він воліє принести нам розуміння гармонії та вищих наук — ми приймаємо такий дарунок. Голосую за громадянство учителю Піфагору!

За рік на березі моря виросла прекрасна споруда храму Муз. Так назвали школу, де учитель вирішив розпочати свою важку справу. До храму одразу ж прийшли сотні молодих кротонців. Мілон та донька господаря Теано були першими. Піфагор провів майбутніх учнів до саду, познайомив з гімнасієм — приміщенням, де мали відбуватися бесіди, помилувався разом з новими друзями краєвидами з терас та балконів, а потім зібрав усіх гостей у залі.

— Мої прекрасні друзі, — проникливо сказав Піфагор, — зроблено перший, такий важливий крок. Важлива не ця будівля, важливіше у сто крат довір’я, що об’єднало нас. І тепер — пора сіяти. Як хочеться мені, до болю хочеться, щоб зерна завжди падали на добрий грунт. Всі ви такі різні, такі буйні — як об’єднати вас? Хіба що одним, єдиним — спільним пізнанням таємниці світу. Вона глибока, вона безмірна — отже, шлях до неї безконечний, і кожному знайдеться достойне діло. Всіх кличу слухати мене, переймати мій досвід, знання, уміння. Не гнівайтесь, не заздріть, коли хтось з ваших друзів обігнав вас чи глибше пізнав закони світу — все те не означає його особливості. Кожна ступінь закономірна — негідна лише ступінь падіння вниз…

Світання над морем. Хвилюються темно-блакитні води. Кипариси фіолетовими свічками підпирають небо.

Піфагор встає з твердої постелі, застилає її, біжить до моря. Його зустрічають веселими, дружніми вигуками учні. Він запливає ліктів на двісті в море, пірнає у глибінь, виринає знову, з насолодою вдихаючи на повні груди запашне вологе повітря. Поряд з ним стрункі, засмаглі тіла учнів, вони з любов’ю поглядають на учителя. Який він простий, безпосередній, щирий! Ніби старший товариш. В’ється верткою рибиною юна Теано. Поглядає на Піфагора дивним засмученим зором. Що таке, чому в неї такий таємничий погляд? Згадалася юна, щаслива Нарісса…

сліди на піску… сліди за обрій… потім чорна стареча постать падає у море і тоне в зеленій глибині. Боги, навіщо такі жорстокі спогади? І де, як від них подітися?

Піфагор повертається на берег, йде до своєї кімнати, одягає білу незмінну тогу. Виходить на широку терасу, з неї видно схід сонця. Майже нечутно за учителем вилаштовуються рядами учні-піфагорійці. Вони мовчать, і в тій безмовності чується наснажена єдністю сила.

Море грає рожевими сплесками. На обрії розквітає золота квітка світила. Небо урочисто палахкотить.

Дзвінкі голоси дівчат починають величальний гімн Фебу, батьку світла, життя й тепла. Потім мелодію підхоплюють хлоп’ячі голоси — баритони й баси, відлуння чарівного гімну пливе над морем, над Кротоном.

Коли хмари застилають небо,

Коли туга крає серце бідне,

Коли морок душу гнітить — хто осяє темний обрій?

Око Феба!

Коли холод заморозить землю,

Коли падає осіннє листя,

Коли гине мрія — хто зупинить руку смерті?

Око Феба!

Око неба, око вічності й життя,

Слався в пісні, в квітці, у коханні,

Дай нам стати променем твоїм, волею твоєю,

Око Феба!

Титанічне колесо прадавнього уранового сина котиться по блакитному полі, викрешує іскри з небесної тверді, щедро сипле їх на жадібну землю. Починається день.

Учитель веде учнів до гімнасіуму, там вони сідають широким півколом на мармурові сидіння, а Піфагор зупиняється перед ними.

— Сьогодні ми розглянемо з вами закони чисел. Дивовижна, тривожна таємниця космосу. Люди вважають число і все, що з ним пов’язане, нецікавим, сухим. Неприпустима помилка! Число є основа і рушій світу! Якби ми говорили з вами про богів — можна було б заявити так: боги творять числами; більше того — бог є число. Ви бажаєте прикладів? Я починаю…

— Згадайте — рахунок починається з одиниці, яким би нескінченним він не був. Але одиниця не може породити будь-що, коли вона не матиме своєї відчуженої протилежності — двійки. Щоб народилася дитина — потрібно двоє: він і вона, пов’язані любов’ю. Плід їхнього серця дає третього учасника дивовижної містерії чисел. Таємничий початок світу — тріада. Доки мати й батько самотні, доки в них нема сина чи доньки — ще світ не сотворено, в ньому відсутній рушій. Дитя — завершення чарівної тріади — рушій світу. Четверте число породжене трійцею, воно розширює можливості трикутника у проявлену сферу, створює надійну підвалину, основу життя. А коли до цієї підвалини знову додається трійця, ми бачимо таємничу цифру сім, яка визначає кількість струн на арфі Сонця-Феба. Згадайте кольори у райдузі-веселці,

що нею ми недавно милувалися під час грози. Уявімо ще одну тріаду, і ми маємо завершення в десятці — повноті гармонії чисел…

Теано, розкривши рота, слухає учителя, але погляд її десь у невидимому. Про що вона думає? Зачарована магією чисел, чи, може, мріє про щось своє, заповітне?

Прикривши віями очі, завмер Мілон, склав богатирські руки на колінах. Чи розуміє він мудрість чисел, чи цікаво йому слухати? Може, його руки марять про меч, може, йому ввижаються грізні бої? А ота золотокоса дівчинка, може, прагне помчати в небо слідом за хмаринкою, на яку вона незмигно дивиться?

Піфагор оповідає учням про далекі таємничі планети, що обертаються довкола Сонця, і юні кротонці пожвавлюються: як же так? Діди й батьки твердили, що Сонце ходить, поспішає довкола Землі, що світозарний Феб щоранку запрягає своїх полум’яних коней для тяжкого небесного шляху. Учитель м’яко усміхається, терпляче пояснює їм відносність та міфічність минулих уявлень. Земля подібна до титанічного яблука, вона летить в небесному океані довкола вогнистого світила, повертаючи до нього то один бік, то інший. Так змінюються день і ніч.

Довкола Феба кружляють ще десять планет. Ми знаємо лише найближчі, видимі оком. Мудрі сини неба, які прилітали колись на Землю, залишили для нас знання про невидимі планетні сфери, що будуть відкриті людьми в прийдешньому. Ніби десять струн простягло золоте світило у зоряну просторінь і грає на них прегарну милозвучну мелодію. Всюди — музика. Від неба до землі. Від комашини — до людського серця. І вся вона підкорена закону чисел, закону вічної, могутньої Одиниці.

Урок закінчується. Учні сідають за широкий спільний стіл. Їдять запашні, соковиті яблука, дині, ніжний виноград. А потім Мілон веде

хлопців до спортивної зали, де вони борються, показують один перед одним красу тіла, силу рук, майстерність вправ.

Суперництво відсутнє. Піфагор суворо заборонив його. Спорт для плекання краси, високого смаку, здоров’я, а не для ревнивої заздрості. Тому кожен успіх товариша викликає щирі, дружні оплески і схвальні крики.

Вдень прийшов до гімнасіуму гурт юнаків, їх очолював Кілон, син відомого кротонського багатія. На ньому була барвиста шовкова туніка, оксамитна тога, облямована золотим шитвом. Зверхньо глянувши на учнів, які, позбиравшись гуртами, читали папіруси, креслили геометричні фігури та тихенько розмовляли, Кілон гучно промовив:

— Де ваш учитель?

— Навіщо він тобі? — підвівши лице від креслення, спокійно поцікавився Мілон.

— Я бажаю з ним розмовляти.

— Про що?

— Чому я маю тобі відповідати? — розгнівався Кілон. — Хто ти?

— Учень. Піфагорієць.

— Піфагорієць, та не Піфагор! — насмішкувато й недбало кинув Кілон. — Спів — то одне, а луна від співу — щось інше. Цінується не луна, а спів. Ось так!

Супутники Кілона засміялися, а Мілон, навіть не моргнувши оком, знову схилився над кресленнями.

— Коли не бажаєш відповідати — то погуляй, доки учитель не з’явиться.

— Що він у вас — бог, що його не можна допроситися? — зухвало озвався Кілон.

— Більше, — достойно зауважив Мілон, тамуючи в грудях неприязнь до непроханого пришельця. — Бог вимагає жертви, а учитель сам віддає себе в жертву заради учнів. Збагни і подумай…

Піфагорійці зустріли схвальними вигуками одповідь Мілона. Кілон демонстративно одійшов від тераси, почав читати речення на колонах обабіч широких сходів, що вели до моря. То були заповіді Піфагора, викладені в символічній формі.

— Ні, ви тільки послухайте! — зареготав Кілон. — Ха-ха-ха! "Не ходи широким шляхом!" Оце так утнув! А кудою ж дозволите ходити? По дахах будинків? Непролазним болотом? Ха-ха-ха! Оце так учитель!

— Не смійся, дурню! — суворо сказав Мілон, кидаючи креслення. М’язи на його руках округлилися.

— Мілоне! — застережливо гукнула Теано.

— Нічого, стерплю! — зціпивши зуби, пробурмотів Мілон. — Я лише скажу кілька слів цьому нахабі…

— Як ти смієш обзивати мене поганими словами? — люто засичав Кілон. — Оце таке навчання у Піфагора? Гарно він вас учить! Що я таке сказав? Посміявся над безглуздям. Хіба ж для цього треба великого розуму, щоб збагнути дурницю? Кожна людина ходить широким шляхом. Я тільки що прийшов широким шляхом до вас. Ваш учитель ходить до міста широким шляхом…

— Запитав би краще, що означає це речення, — роздуваючи ніздрі від бажання одлупцювати нахабу, сказав Мілон. — Тоді не сміявся б! Не ходи широким шляхом у науці, в пізнанні. Чуєш? Бо на широкому шляху вже все відомо, там нічого нового не відкриєш! Всякий дослідник вибирає для себе вузьку стежину, щоб щось нове відкрити, збагнути. По ній тяжко йти, але зате на кожному кроці щось невідоме, таємниче. Збагнув, невігласе? Чи ще пояснювати?

Кілон хмикнув зневажливо, але промовчав, став читати далі. І знову брови на його випещеному лисячому обличчі з жовтими очима рисі полізли вгору.

— А що це таке: "Не одразу тисніть руку"?

— Це до таких, як ти, стосується, — посміхнувся Мілон. — Хіба можна тобі одразу подати руку, коли ти вліз до чужого притулку і насміхаєшся над господарем?

— Сам теж добрий! — буркнув Кілон. — Ну, а про що говорить ось ця заповідь: "Не їжте риби з чорним хвостом"? Хіба не однаково — який у риби хвіст? Срібний чи чорний — аби смачно!

Піфагорійці нестримно сміялися, аж хапалися за животи.

— Знову символ, — пояснив Мілон. — І означає він, що не слід водити дружби з чорними душами. Риба — то душа за старовинною символікою. Якщо душа має чорний хвіст, тобто темні, злочинні звички, чого можна чекати від неї?

— І оце такі дурниці ви вчите? — сердито знизав плечима Кілон, одвертаючись від правил. — Не можна ясно, просто написати? Всякі вигадки, химери. Ну, де ж ваш учитель?

— Тут учитель, — почувся звучний голос. Кілон здригнувся, оглянувся спантеличено.

— Я не бачу тебе, де ти?

Відхилилася запона, що розділяла залу на дві частини. За нею стояв спокійний і ніби навіть байдужий на обличчі Піфагор.

— Ти ховався? — запитав Кілон, бігаючи поглядом довкола, не в силі прямо глянути в ясно-блакитні очі учителя.

— Ні, — заперечив Піфагор, — я не ховався. Я сидів і читав. Та ще слухав твої "мудрі" слова.

— Це нечесно. Влаштовувати так, щоб людина не знала…

— Чому ж… Треба не соромитися своїх слів та думок. Що мислиш, що промовляєш на самоті, не соромся повторити перед людьми. Тільки так я бачу ідеальну людину. Чого бажаєш від мене?

— Хочу до твоєї школи.

— Всі ходять до мене, хто бажає слухати уроки. Перед цим треба скласти іспит на ясність думки і терпіння…

— В чому він полягає?

— Сорок днів повного голоду і мовчання. А потім — відповіді на запитання, про які наперед нічого не можна сказати…

— Гм. Такий іспит не для мене. Я бажаю стати найближчим учнем.

— Чим ти це заслужив? — поцікавився Піфагор. — Ти нетерплячий, заздрісний, маєш ще, певно, безліч чорних хвостів, про які тільки що читав. За які послуги людям чи небу ти прагнеш такого привілею?

— Хіба бути твоїм найближчим учнем — то привілей? — спалахнув Кілон.

— Безумовно. Привілей дружби та любові між учнем і учителем.

— Хочу сказати кілька слів наодинці.

— У мене від учнів нема таємниць.

— І все-таки…

— Гаразд.

Піфагор одвів Кілона на терасу, схрестив руки на грудях. — Я жду.

— Учителю, — хвилюючись, промовив Кілон. — Пробач, забудь те, що почув. Хлоп’яцтво, хвастощі. Я розумію, що провинився. Забудь, як ти забув колишні Мілонові хвастощі. Я хочу з тобою говорити про інше…

— Про що ж?

— Про твою роботу, навчання. Тобі потрібна поміч. Ти знаєш — мій батько найбагатший чоловік на узбережжі…

— Знаю.

— Він може купити все, що завгодно. Палаци, будинки, землю, весь Кротон, Тарент і Сібаріс на додачу.

— Ой, не розганяйся так далеко, — посміхнувся учитель.

— Правду кажу, — гордо сказав Кілон. — І я подумав: що зробить Піфагор в одному храмі Муз?

— Багато чого, — достойно відповів Піфагор. — Долоня у сіяча одна, а з неї зерна сиплються і засівають широкі поля.

— То хай буде не одна, а десять, сто рук, — підхопив Кілон, і в його очах заграли вогники пихи. — Чуєш, учителю! Мій батько купить з десяток підходящих будівель тут, в Кротоні, в Сібарісі, в Таренті, в інших містах. Все стане нашим. Ми в одних руках зосередимо всю науку Великої Греції. Всі сенати, всі республіки стануть слухатися нашого голосу! А потім… потім настане час, коли щезне межа між республіками, між містами, і я проголошу разом з тобою, учителю, єдину республіку! Тут розквітне нова Еллада небувалим пишним цвітом! В одній руці — незламній і суворій — буде повід! Так я мрію, так бачу велике майбутнє нашої славної спілки, учителю. Збагнув?

— Збагнув. У тебе обрій широкий, Юлоне! Та ти, певно, не розумієш суті мого вчення…

— До чого тут твоє вчення?

— Як то до чого? Ти ж хочеш пропагувати мої знання, щоб вони опанували всю Італію та інші краї за її межами? Адже так?

— Знання — то лише засіб, — сердито заперечив Кілон. — Знання — то зброя. Головне — опанувати умами й серцями. Ти це вмієш робити. А далі — найголовніше: об’єднати в одних руках владу над колоніями Великої Греції…

— І стати деспотами?

— А хоч би й так. Для досягнення мети всі засоби годяться!

— Мета нікчемна, — холодно мовив Піфагор. — А засоби підлі. Кілоне, моє вчення — шлях до свободи людей, народів, землі. А ти мрієш про рабство. Дякуй богам, що мій меч — слово! Йди геть, для тебе нема місця у храмі Муз!

— Ти виганяєш мене?

— Так. Назавжди.

Кілон рвучко повернувся, метнувся до східців, зупинився на якусь мить. Крізь зціплені зуби просичав:

— Я не забуду цього дня, учителю! Я не забуду… Очі його прискали іскрами ненависті.

— Я теж не забуду, — стримано промовив Піфагор, прямуючи до своїх учнів.

КОХАННЯ

Ніч над світом.

Море дихає теплом, колишеться під ніжною незримою рукою леготу, грається з сонним берегом, купає в спокійній глибині міріади фосфоричних вогників.

Зірки вгорі. Зірки внизу.

Сиплються полум’яні світляки, тчуть чарівливу пісню, і вона ніжно й нечутно дзвенить над водами, над дрімотливою землею.

Спокій. Тиша.

Та неспокійно Піфагорові. Він самотньо сидить на камені, дивиться на темний обрій, думає. Звідки тривога? Де її зернята? Може, розмова з Кілоном? Чи щось минуле бентежить душу? Амадіс… Її очі, ніби таємничі зорі, її погляд, вічно закличний, ніби крила нетутешнього птаха… Не забути… не забути…

А може, та безодня, що часто відкривається нажаханій душі, коли вона збагне марність найвеличніших подвигів, може, то вона не дає йому спокою? Праця, творчість, геройські зусилля — все проходить і забувається… а на місці величних діянь та звершень нікчеми й деспоти мурують свої храми підлості та неуцтва. Знає про те серце, мучиться тією неспростовною думкою. Але ж треба йти, треба вчити юних. Не заради дороги, а заради мандрівників. Може, хтось із них донесе до кращих часів зернята добра й знання. Може…

Чуються легкі, скрадливі кроки. Хто там?

Біля каменя зупиняється струнка, худенька постать. Невже Теано?

— Це я, учителю, — почувся тремтливий шепіт.

— Що сталося? — дивується Піфагор. — Тебе послав батько?

— Ні. Я сама…

— Ти щось хотіла запитати?

— Так… Ні…

— Ти дивна, — тривожиться Піфагор. — Йди сюди, сядь на камені.

Теано прудко, ніби ящірка, вибирається на камінь, завмирає поруч з учителем; у сяйві зірок видно, як вона міцно заплющила очі, ніби не вірячи своєму щастю.

— Учителю, — зітхнула Теано.

— Я слухаю…

— Я гуляла понад берегом. Я згадувала твої уроки про числа…

— І що ж, Теано? — ласкаво запитав Піфагор.

Вона повернулася, глянула йому в очі. Піфагор жахнувся: як схожі її очі в нічному зоряному мареві на очі Амадіс… чи, може, Нарісси?..

— Учителю… я дивилася на зірки… я думала про себе, про людей… про квіти…

— Забагато одразу, Теано, — усміхнувся Піфагор.

— Не смійся, учителю, — стиснула кулачок дівчина і вдарила ним себе в груди. — Чомусь мені здалися байдужими і непотрібними числа. Пробач, учителю… прости… Я щиро розмовляю з тобою, як ти нас завжди навчав…

— Говори, говори, — глухо сказав Піфагор.

— Числа, магія чисел! — вела далі Теано. — Ти незміряно краще розбираєшся в них. Ти — мудрець, а я — лише нікчемне дівчисько! Та чому я бачу за тими міріадами зірок, за переліком квітів, за числами людей щось вище, значиміше, немислиме… таке, що не можна передати словами, числами… Ти не гніваєшся?

— О ні! Я слухаю…

— Може, пташка, яка ширяє під сонцем у блакитному небі, щасливіша від нас? Може, вона незміряно мудріша? В чому мудрість, учителю? Невже в тому, щоб заучувати формули та числа?

— Невже я лише цьому вас учив? — насторожено запитав Піфагор.

— О ні! — палко скрикнула дівчина. — Ти дав нам чудові приклади діяння й мислі… ти відкрив нам чарівне вікно у таємничий світ знання… але ніщо не задовольняє мене у тій мудрості, яку можна завчити й прочитати…

— Я нічим не можу цьому зарадити, Теано.

— Квітка прагне до сонця, — сказала Теано, — а я знемагаю у мороці, і моє сонце не хоче глянути на мене ласкаво…

— Хто твоє сонце? — ледве чутно запитав Піфагор.

— Ти, учителю, — рішуче відповіла Теано, ніби одрізала туго нап’яту мотузку.

Перед ним захитався світ. Що вона сказала? Що вона промовила? Сміються зірки в небі, підморгують у морі. Сивими пасмами котяться тумани до берега, ніби волосся старого діда. О боги! Знову радість невимірна і нечувана втрата? О ні!

Теано мовчала, тіло її тремтіло, ніби від холоду. Піфагор взяв дівочі пальці в свої долоні, тяжко зітхнув.

— О Теано, що ти мовила? Навіщо? Я був спокійний, а ти здійняла бурю в моєму серці. Ти ще дитя, а мені — шістдесят років. Ти розумієш, що дієш? Тобі потрібен герой, юнак — гарячий і мужній!

— О учителю, — тремтячим голосом шепотіла дівчина. — Ти прекрасний, як бог! Ти — вічно юний. Що мені твоя сивина, коли душа твоя безсмертна і молода! Хочу стати твоєю супутницею, дружиною. Не дивися, що я молода, я стану вірною помічницею. Не лай мене, що я підійшла до тебе, сказала про свою любов. Так негоже, але я зважилася, бо знала… ти ніколи не підійдеш до мене, не торкнешся руки… не візьмеш ось так мої пальці в свої долоні.. О учителю! Тепер ти збагнеш, що числа не дадуть щастя, коли над ними не розквітне квітка любові! Ти приймеш моє серце, учителю? Навіки… навіки…

Піфагор мовчав, тримаючи руку Теано. Тільки на його щоку викотилася срібною іскрою самотня сльоза.

ВОГНЯНА ПРІРВА

Промайнули роки.

У Піфагора народилося двоє дітей. Теано була щаслива, школа храму Муз розквітала. Піфагорова слава линула по Великій Греції. Нові ідеї, думи, звички, традиції входили в побут, в характери, в мову людей… Але поряд з іскрами добра, знання тліли, погрожували жарини злоби й ненависті. Вони ждали лише вітру, щоб розгорітися.

Багатій Кілон, який успадкував після смерті батька величезне багатство, вже здавна готував потаємно помсту Піфагорові. Він щедро обдаровував грошима пияків та бродяг, а ті розпускали поміж демосом найдикіші чутки про піфагорійців та їхнього наставника. Ширилося невдоволення, заронилися в серця людей зерна заздрощів.

Піфагор вже давно передчував лихо. Часто задумувався, усамітнювався. Він шукав виходу з складного лабіринту. Для його учнів, навіть для Теано, не видно було жодної небезпеки, жодних хмар — навпаки, перемагали ідеї мудрості, знання.

— Занадто довго я жив у спокої, — якось сказав Піфагор Теано. — Це неприродно…

— Ти хочеш бурі? — злякано запитала дружина. — Хіба мало їх прокотилось над твоєю головою в минулому? Хіба не зрівноважить горе, яке ти пережив, наше невелике щастя? Кому воно на заваді?

— Закон протилежностей нещадний, Теано, — сумно відповів Піфагор, обнявши дружину за плечі й заглядаючи в її затуманені очі. — Він не рахується з нашими бажаннями. Де спалахує світло — там одразу гуртується густий морок. За добром назирці поспішає зло…

— Навіщо ж, навіщо тоді наші зусилля? — у відчаї запитала Теано. — Чи не краще покинути всі химеричні поривання… і жити, як птахи? Невже люди вічно перебуватимуть у світі проклятих протиріч, суперечностей? Чому вся ойкумена в постійній битві? Хіба такий для неї закон?

— Мудрість шепоче, що може бути й інакше, — задумливо сказав Піфагор. — Як мені хочеться жити в світі, де життя сплітається не з протилежних начал, а з дружніх музичних акордів, ніби у небесній райдузі. Спочатку я гадав, що і наш світ — світ гармонії, а дисгармонія в ньому-лише поодинокі порушення. О, як я помилився! На кожному кроці — хаос і занепад, ненависть і взаємопоїдання! Щоб жити — треба знищити інше життя. Щоб досягти успіху — треба принизити когось. Чому так? Тому, що з давніх-давен порушена рівність в самій основі нашого буття. Я згадую слово далекого мудреця: орли своїх пташенят навчають літати всіх, без винятку, а люди — розділили своїх дітей на вищих і нижчих, на сильних і безсилих, на бідних і багатих, на вчених і

темних… О горе нам! Я теж прислужився тому розділенню, хоч і не бажав цього!..

— Що ти кажеш, коханий? Ти пропонуєш знання всім, хто зможе його засвоїти і понести далі…

— Це не так, Теано, — похитав головою Піфагор. — Школа наша — ніби острівець серед океану темряви. Учні мої не мають багатства, але мудрість їхня та знання дратують тих, котрі не бажають іти шляхом Світла. Чорні душі не прощають тим, хто підноситься над хаосом. О Теано, відчуває моє серце — насувається буря!

— Звідки? Як?

— Не знаю. Вибух може статися несподівано. Я думаю, як зберегти плоди нашої праці. Мої манускрипти, заповіді — все залишаю тобі й нашим дітям. Коли вони виростуть — розкажи їм про мене. Все, що я тобі розповідав наодинці…

— О любий мій! Мене лякає твій настрій. Ти завжди вчив нас зберігати радість!

— Радість, Теано, не в усмішках, не в безпричинній бадьорості. Радість — подолання тяжкої путі. Радість — таємнича мудрість, відчуття завершення справи. Я не втратив того благословенного почуття, моя прекрасна дружино. Я думаю про інших… про тих, які йдуть за нами.

— Ти підготував прекрасних помічників, Піфагоре…

— Хотілося б вірити, Теано.

— Як? Ти їм не віриш? Взяти хоча б достойного Мілона.

— Ти не зрозуміла мене, — заперечив Піфагор. — Справа не в довір'ї. Лихо в тім, що кожен розуміє події, явища, речі по-своєму.

— В тім щастя, коханий, — здивовано мовила Теано. — Якби всі розуміли однаково — нецікаво стало б жити.

— І знову — я не про те, — втомлено посміхнувся учитель. — Вияв може й повинен бути різний, а мета спільна — єдність людей. Навіть мої найближчі учні забувають про це. Мілон… Він прекрасна людина, мій друг, мій улюблений учень…

— Що тебе бентежить?

— Останній бій…

— З Сібарісом?

— Так. Ти ще не відаєш всього, що сталося. В Сібарісі відбулося повстання демосу. Громили учителів, наших учнів, ремісників, сенаторів. Хто лишився живий — втекли до Кротона.

Сібаріси поставили вимогу — повернути втікачів, щоб стратити їх. Наша рада тисячі хотіла це зробити, але я не дозволив…

— І що? Вони не послухали тебе? — злякано запитала Теано.

— Послухали. Тоді Сібаріс послав війська. А Мілон очолив армію Кротона. Я не встиг попередити лихо… Я не хотів… Наші воїни розгромили армію Сібаріса. І тоді Мілон…

— Що Мілон? — прошепотіла Теано.

— Увів військо до Сібаріса. Вони зрівняли місто з землею. Спалили дощенту…

— Боже! — скрикнула дружина. — Мілон…

— Так! — суворо підтвердив Піфагор. — Мілон, мій найкращий учень. Я бачив його обличчя, коли вони повернулися переможцями до Кротона. О, цей тріумф! О, ця вдоволена жадоба крові й руйнувань! Може, я глибоко помиляюся, і людське в нас — лише павутиння? Чому так легко змітається воно вихором звірячого, підсвідомого? Коли вирують стихії — людськість втікає, ховається в куточку, а прокидається кривавий, нещадний хижак! О горе мені!

— І тепер…

— І тепер я чекаю розплати… Удар буде… Він готується… І я винуватець… Не зумів…

— Що ти вирішив робити?

— Зберу своїх учнів. Піду до Мілона. Треба поговорити з ними. Треба, щоб вони зрозуміли — не можна поєднувати людське й звіряче. Гратися в мудрість та людяність не можна — треба стати мудрим і людяним…

— О Піфагоре, мені страшно!

— Чого боятися, Теано? — ніжно промовив Піфагор, пригорнувши дружину. — Не лякайся грози… Будьмо птахами, для яких земля, побудова гнізда на ній… навіть виведення пташенят — лише спочинок перед новим польотом. Не забувай моїх слів, Теано…

Того ж дня, надвечір, у будинку Мілона зібралися найближчі учні Піфагора. Учитель був суворий, нахмурений, ясні очі ховалися глибоко під кошлатими сивими бровами.

— Друзі мої, — сказав учителі" спокійно, — я відчуваю, що настає час розлуки.

— Чому, наставнику? — скрикнув Мілон, переглядаючись з товаришами. — Чи ти вирішив покинути Кротон? Чи ми в чомусь провинилися перед тобою?

— Мілоне, я не бог, і переді мною не може завинити жодна істота. Людина винна лише перед собою, перед своїм сумлінням. І коли така вина бентежить серце, ще є рятунок! Я хочу нині говорити з вами саме про це. Чи болить ваше серце? Чи відчуває воно вину? Чи, може, ви настільки вважаєте себе чистими й безгрішними, що вознеслися на олімп виключності та обраності?

Учні спантеличено мовчали, з подивом позираючи на гнівне обличчя Піфагора. А він, опанувавши себе, вів уже далі спокійно, врівноважено:

— Чого ж ми досягли, о мої любі друзі, мої послідовники? Я не кажу про знання точних наук, про математику, астрономію, музику. Це ви понесете далі, в життя, передасте нащадкам, колись наші зерна проростуть буйним зелом. Хочу мовити про інше… Я волів вивести науку з підземель, де її заховали жерці, я хотів дати її блага простим сіячам і садівникам, рибалкам і ремісникам. А створив замість того втаємничену групу учнів. Я ходив між людьми, розмовляв з ними, придивлявся до їхнього життя. Те ж саме, що й було, — забобони, темрява, неуцтво. Ми не змогли глибоко пустити коріння в народне серце. Вас, моїх учнів, не люблять, бо ви стоїте над простими людьми… вам навіть подобається це… Ви для них — аристократи…

— Хіба це наша вина, учителю? — глухо запитав Мілон. — Неможливо одразу навчити всіх…

— Не моя вина, наша… це вина епохи. Протиріччя, яке, може, колись розв’яже час. Всі діти народжуються рівними, але одним одрізують

крила, а інших навчають літати… Та й літати для хижої цілі нападу, вбивства, — багатозначно глянув Піфагор на Мілона. — І фатум невблаганний: він змушує розплачуватися за жорстоку несправедливість…

— Учителю! — тривожно скрикнув наймолодший учень Деон, який стояв біля вікна. — Там, внизу, юрба! Вони з смолоскипами. Вони йдуть сюди…

Мілон сильним стрибком метнувся до вікна, відчинив його. Гнівно крикнув:

— Прокляття, це Юлон! Він підбурив п’яний плебс! Учителю, може бути лихо, треба втікати!

— Я знав про це, — прошепотів Піфагор, не рухаючись з місця.

— Гей, мудрий учителю! — долинув з вулиці голос Кілона. — Покажи своє богоподібне обличчя, об’явися народу з висот Олімпу! Чому мовчиш?

Юрба ревла, улюлюкала, свистіла, вимахувала багровими смолоскипами.

— Смерть Піфагорові! Смерть тиранові! — гриміла вулиця.

Учні перелякано виглядали з вікна, на розгублених обличчях мерехтіли криваві відблиски. Мілон схопив меча, лук зі стрілами. Піфагор поклав йому руку на плече.

— Вб’єш одного, двох, тоді бурю не зупиниш!

— Я їх зубами загризу, проклятих п’яниць! Вони послухались цього підлого торгаша, цього двурушника й зрадника?! Дайте мені добратися до нього!

Очі Мілонові налилися кров’ю, ніздрі роздувалися, ніби в бойового коня. Піфагор вражено дивився на нього.

— Ось воно… те, чого я страхався, — прошепотів він.

— Учителю! — скрикнув Мілон. — Не можна очікувати, треба діяти. Тут є підземний хід, втікаймо! Я поки що затримаю їх! Ти, учителю, йди перший!..

— О ні! Мій час скінчився, — похитав головою Піфагор. — Хай ідуть молодші. Не зволікайте.

Мілон відкрив у підлозі ляду, з чорного отвору дихнуло вогкістю.

— Хід вузький, старовинний, веде до моря… Є завали… повзіть обережніше…

Учні почали спускатися в рятівний отвір. А Кілон не вгавав, люто викрикуючи:

— Замовкли, прокляті піфагорійці? Ви хоробрі лише проти невинних ягнят! Вийдіть тепер, гляньте в очі народові! Ви обікрали його, ви лише для себе здобули знання, а його залишили в бруді й нестатках. Я просив його — чуєте, кротонці? — я просив цього зайду-проповідника, щоб він дав згоду, і тоді десятки шкіл для всього народу виросли б на узбережжі! Та він гордо відмовився! Він сказав, що перли й діаманти не кидають свиням під ноги! Це ви — свині, благородні кротонці!

— А-а-а! — заревла вулиця лютим, моторошним криком. — Смерть йому, смерть!

— Яка мерзота! — поблід Піфагор. — Яка нечувана підлота…

— Викурюйте їх з нори! — лементував Кілон. — Кладіть вогню, паліть проклятий притулок! Побачимо, чи вискочить з вогню цей змій мудрості! Ха-ха-ха!

За вікном спалахнуло вогнище. Мілон схопив Піфагора за туніку, потягнув до підземного ходу.

— Ні, — твердо одвів руку учня Піфагор. — Рятуйтеся, про мене не думайте!

Він підійшов до вікна. Його побачили знизу, ненависно заверещали, закричали. Полум’я лизало стіни будинку, рвалося вгору, кидало снопи тремтливих іскор в темніюче небо. Піфагор дивився на тріумфуючу юрбу і не бачив її. Йому знову ввижалася пустельна дорога поміж чорними високими стовбурами-колонами, що сягали неба. І позаду, за спиною, люте дихання лева, його торжествуючий рик. Втеча, невпинна, напружена, знесилююча, у невідомість. А потім — обрив… Чорна, вібруюча, безвидна імла… Ось вона — безодня… відкрилася…

— О ви, сліпі діти! — прошепотів він. — Як легко вас можна підняти на руйнацію, на вбивство, на ганьбу! Колись прийде інший учитель, мудріший, величніший! Він відкриє для ваших дітей нові, несказанні обрії краси і діяння… Тоді вони збагнуть, кого палили батьки, які сили штовхали їх до злочину…

А вогонь з ревом охопив невелику будівлю, перемелював у іскристій пащі сухі стіни, перекидався на високі кипариси та оливи, і той рев зливався з ревищем юрби. Піфагор зачаровано прислухався до тих буряних звуків, затуляючись полою тоги від жару, усміхався.

— Яка сила! Яка мелодія! І тут музика, мелодія гнівної стихії!

— Де ж ти, незрівнянний учителю? — знемагав від злобної насолоди Кілон. — Ти проповідував свободу — я дарую її тобі! Та й за одним разом ми звільнимося від тебе, від твоєї моральної деспотії! Лети на небеса, божественний Піфагоре! А-ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Сміялася вулиця, сміявся вогонь, а Піфагор вже не чув нічого. Лише очі Амадіс виростали перед ним з невідомості, з безодні, що охоплювала його, пломеніли голубим полум’ям трепетні руки коханої, що простягалися назустріч йому.

— О мій Озіріс! — чулося йому нечутне слово. — Ти воскресаєш, ти повертаєшся?

— Учителю! — хрипів Мілон, задихаючись від диму, — де ти, поспішай! Ще можна врятуватися! Я не бачу тебе…

Піфагор мовчав. Останнім зусиллям відганяв хвилі непритомності, слухав страхітливий ураган вогняної мелодії.

— Чому мовчиш? — знемагав Мілон. — До мене!.. Сюди!..

Піфагор оглух, осліп. Очі Амадіс розширилися, заповнили світ, нескінченність. Стали безоднею. Безодня кликала, манила, обіцяла.

— Амадіс, — простогнав Піфагор.

Він ступив у безодню…

Полум’я вже сягало неба…

notes

1

Аїд — у еллінському міфологічному пантеоні бог підземного царства мертвих.

2

Піфія — жриця-пророчиця у Дельфійському храмі бога світла Аполлона.

3

Олімп — гора у Фессалії, на якій, як вважали древні греки, живуть боги Зевс, Гера, Афродіта, Гермес і т. д.

4

Гіматій — верхня одежа у греків, накидка, плащ.

5

Містерія — втаємничена драма, священне дійство з участю міфічних персонажів.

6

Борей — бог північного вітру.

7

Тартар — у грецькій міфології безодня у підземному царстві, де панує Велика Ніч і куди бог неба Уран поселяв своїх потворних дітей, а Зевс замкнув переможених титанів. У Тартарі знаходяться корені землі й моря, всі кінці й початки.

8

Фаетон — у грецькій міфології син Геліоса, бога Сонця. Фаетон попросив у батька дозволу проїхатись у його колісниці, запряженій крилатими вогнедишними кіньми, та не міг їх стримати, і вони, наблизившись до Землі, ледь не спопелили її. Зевс блискавкою знищив колісницю, і Фаетон загинув.

9

Гема — невеликий різьблений камінь з рельєфним зображенням.

10

Драхма — грошова одиниця у Елладі.

11

Протей — у грецькій міфології морський бог, безсмертна і мудра істота, яка могла віщувати майбутнє. Міг набирати різного вигляду, тому був невловимий.

12

Кронос(Хронос) — титан, наймолодший син бога неба Урана й богині землі Геї, батько бога Зевса. Його ім’я поступово злилося з назвою часу хроносом.

13

Фатум — доля.

14

За уявленнями прадавніх греків, Харон — перевізник душ через ріку Ахерон у підземному царстві Аїда.

15

Адонаї — одне з імен бога Яхве, верховного божества в іудаїзмі.

16

Ойкумена — коло землі, відоме еллінам, яке вони вважали всесвітом.

17

Язичниками іудеї називали інаковірців.

18

Хорив — гірське пасмо в Єгипті, де нібито легендарний Мойсей вперше побачив бога.

19

Орфічні містерії — таємнича посвята у храмах, де проповідувався культ міфічного Орфея чарівного музиканта й мудреця.

20

Озіріс — син богині неба Нут, володар потойбічного світу, батько сонячного бога Гора.

21

Ієрофант — старший жрець у єгипетських храмах.

22

Мінотавр — людинобик, якого цар Мінос поселив у Крітському лабіринті. Греки регулярно посилали для нього данину — семеро дівчат і юнаків. Герой Тесей подолав чудисько, вибравшись з лабіринту з допомогою нитки Аріадни, доньки Міноса.

23

Йога (інд.) — єднання, зведення докупи. Древній мудрець Патанджалі розробив це вчення про спеціальні психофізичні вправи, при яких людина розвиває нетрадиційні здібності єднання з природою. Розрізняють кілька йог — раджа-йога (царська), карма-йога (праця), хатха-йога (фізичні вправи).

24

Ріші — святий, мудрець.

25

Садху (інд.) — аскет, подвижник.

26

Дева (інд.) — боги, небесні жителі.

27

Ашрам (інд.) — школа, притулок для навчання йогів.

28

Гуру (інд.) — наставник, учитель.

29

Асури (інд.) — демони, супротивники девів, богів.

30

Кальпа (інд.) — мільйоннолітні цикли розвитку природи.

31

Карма (інд.) — закон причин і наслідків, що тче людську долю.

32

Браміни, кшатрії, шудри — касти жерців, воїнів, трудящих в індуїзмі.

33

Аватара — земне втілення бога Вішну, небесний посланець.

34

Ману, Рама — древні міфічні законодавці індуїзму.

35

Двічінароджений — титул браміна.

36

Парія, чандала — найнижчі касти, недоторкані.

37

Крішна — втілення Вішну, міфічний герой багатьох легенд.

38

Кшатрій (інд.) — каста воїнів у індуїзмі.

39

Майтрейя — легендарний учитель грядущого, при якому, як вірять народи Сходу, настане епоха миру й любові для всіх народів землі.

40

Вакх — у греків бог виноробства, веселощів, свят.

41

Діоніс — бог світла в римській міфології (гр. — Аполлон).

42

Європа — вкрадена Зевсом дівчина, її ім’ям названо материк.